

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
ACADÉMIE DES SCIENCES DE LA RSS DE GÉORGIE

აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა
და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის

მ რ ა მ ბ ე

ИЗВЕСТИЯ

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА, ИСТОРИИ и МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

BULLETIN

DE L'INSTITUT MARR DE LANGUES, D'HISTOIRE
ET DE CULTURE MATÉRIELLE

XI

P-902

ACADÉMIE DES SCIENCES DE LA RSS DE GÉORGIE

BULLETIN
DE L'INSTITUT MARR DE LANGUES, D'HISTOIRE
ET DE CULTURE MATÉRIELLE

XI

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE LA RSS DE GÉORGIE

Т б и л и с и

1941

Tbilissi

აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა
და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის

მ თ ა მ ბ ე

ИЗВЕСТИЯ

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА, ИСТОРИИ и МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

XI

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ
შენიშვნებითა ჯვადების პრესიდიუმის განკარგულებით

რედაქტორი გ. ჩიტაია

1. ალ. რობაკიძე, რაქაში მივლინების ანგარიში (1939 წ. 10.VII—7.VIII)	1—10
2. ნ. რეხვიაშვილი, რაქაში მივლინების მოკლე ანგარიში	11—20
3. რ. ხარაძე, პირიქით ხევსურეთში მივლინების წინასწარი ანგარიში	21—42
4. ლ. ბოჭორიშვილი, ქიზიყში მივლინების მოკლე ანგარიში	43—48
5. გ. ჩიტაია, პატარა ლიახვისა და მეჯუდის ხეობებში მივლინებული ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში	49—56
6. გ. ჩიტაია, თიანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში	57—66
7. ვ. ბარდაველიძე, ივრის ფშავლებში (დღიური)	67—182

СОДЕРЖАНИЕ

1. Ал. Робакидзе, Отчет о командировке в Рачу	1—10
2. Н. Рехвиашвили, Краткий отчет о командировке в Рачу	11—20
3. Р. Харадзе, Предварительный отчет о командировке в Пирикитскую Хевсуретию	21—42
4. Л. Бочоришвили, Краткий отчет о командировке в Кизикию	43—48
5. Г. Читая, Краткий отчет о работе этнографической экспедиции, командированной в ущелья Малой Лиахви и Меджуды	49—56
6. Г. Читая, Краткий отчет о работе Тианетской этнографической экспедиции	57—66
7. В. Бардавелидзе, У Иорских пшавов (дневник)	67—182

TABLE DES MATIÈRES

1. Al. Robakidzé, Compte-rendu de la mission en Ratcha	1—10
2. N. Rekhviachvili, Un court compte-rendu de la mission en Ratcha	11—20
3. R. Kharadzé, Compte-rendu préliminaire de la mission en Pirikhithe-Khevsouréthie	21—42
4. L. Botchorichvili, Un court compte-rendu de la mission en Khizikie	43—48
5. G. Tchitaïa, Un court compte-rendu du travail de l'expédition ethnographique, envoyée aux défilés de la Petite Liakhvi et de la Médjouda	49—56
6. G. Tchitaïa, Un court compte-rendu du travail de l'expédition ethnographique de Thianéthi	57—66
7. V. Bardavélidzé, Chez les Pchaves de l'Iori (journal)	67—182

უნივერსიტეტის ეთნოგრაფიის განყოფილების 1939 წლის
სამეცნიერო მივლინებებზე და ექსპედიციების
ანგარიშები

რატაში მივლინების ანგარიში (1939 წლის 10.VII—7.VIII)

მივლინება მიზნად ისახავდა 1938 წელში კოლექტიური ნადირობის გარშემო შეკრებილი მასალის დაზუსტებას და შევსებას. ამის მიხედვით მივლინება შემდეგი მარშრუტით იყო შესრულებული: ტფილისი—ამბროლაური—წესი—ჯავისა—ლიხეთი—ურავი—ამბროლაური—სადმელი—რიცეულა, ქვემო-კრიხი—ამბროლაური—საკაო—ხიდაში—ამბროლაური—ონი—გლოლა—ქიორა—ღები—უწერა—თბილისი.

მივლინების შედეგად შეკრებილია შემდეგი მასალა:

1. ნადირობის ბუნებრივი გარემო. ნადირის ჯიშების განსაზღვრა მათთვის მახასიათებელი ნიშნების მიხედვით და მათი სახელწოდებანი ადგილობრივი მოსახლეობის ენაზე.

მაგალითად: რატაში ანსხვავებენ დათვის სამ ჯიშს: ბაური დათვი, ღორდათვა და ქედანი დათვი.

ბაური დათვი—სხეულით დანარჩენ დათვებზე დიდი და მძიმე, ფერით წარუხო, ხანდახან წაბლის ფერი გადაჰკრავს. უყვარს კლდიანი ადგილები (ფრჩხილები წაცვეთილი აქვს კლდეზე სიარულით), მეტად ავია, ძალიან ეტანება ხორცეულს, „მუშაობს ჯოგებზე“.

ქედანი დათვი—საშუალო სიდიდის სხეული აქვს. ფერით რუხია, ხოლო ყბა-კისერზე თეთრი ზოლი მოსდევს. ადგილსამყოფლად ხშირსა და მაღალ ბუჩქნარს ირჩევს. იკვებება მცენარეულობით, ხშირად აფუჭებს სიმინდს.

ღორდათვა—ტანით ორივე დათვზე მომცროა. სიავით ბაურს არ ჩამოუვარდება. ფერად უფრო შავია. იმყოფება ტყიან ადგილებში. საერთოდ იკვებება მცენარეულობით. ეტანება ხორცეულს თუ „დაგერშილია“.

კვერნა ორგვარი იცის.

დალა-რკვენა—ფერად ერთობლივ შავია; მკერდი აქვს მხოლოდ ხასხასა თეთრი. კაწარი მუქი-შავი ფერისა აქვს. ღინღლი ტუედის ფერი. ტანით მომცროა. ზამთარში კლდეში სცხოვრობს, ზაფხულობით ტყეს ეტანება. იკვებება გარეული ხილეულით.

მთის რკვენა—ტანით უფრო მოზრდილია, ფერად შავი. კაწარს წაბლის ფერი გადაჰკრავს, ხოლო ღინღლი მოშავო აქვს. იშვიათად მასაც აქვს თეთრი

ლაქა მკერდზე; ხოლო ღინღლით ცხადად განირჩევა დალა-რკვენისაგან. იმყოფება ტყეში უმთავრესად ხის ფულუროში.

რაქველები ჯიხვის ორ სახეობას არჩევენ: კომარა და ლაფური. ფერით ესენი არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ორივე ჯიშის ჯიხვი წაბლის ფერია; ხოლო შემოდგომაზე იყრის ჯიხვი ფერს და შავდება.

კომარა ჯიხვი—ტანმოკლეა შედარებით, საერთოდ ლაფურზე დიდი. მოკლე, სხვილი და დაჩოროჩვილი რქები აქვს ძლიერად გადაღუნული.

ლაფური ჯიხვი—უფრო მომცროა, ტანი წვრილი აქვს. შედარებით წმინდა, გაგრძელებული და ნაკლებ გადაღუნული შუბიკა რქები.

ჯიხვის წლოვანებას მისი რქების ნაზარდულების რაოდენობის მიხედვით საზღვრავენ.

განსხვავებულია აგრეთვე ორი სახის არჩვი—ტყის არჩვევრ და შიშვლის არჩვი; მელიის სამო სახეობა—რუხი მელა, წითელი მელა და მოშავო მელა; მგლის ორი სახეობა—მინდვრის მგელი და ტყის მგელი და სხვა.

ირემი და შველი რაჭაში უკვე გადაშენებულია, თუმცა XVIII ს-ის 80-ანი წლებისათვის გვლდენ შტედტის ცნობით იგი მახასიათებელი ნადირი ყოფილა რაჭის დაბლობისათვის¹.

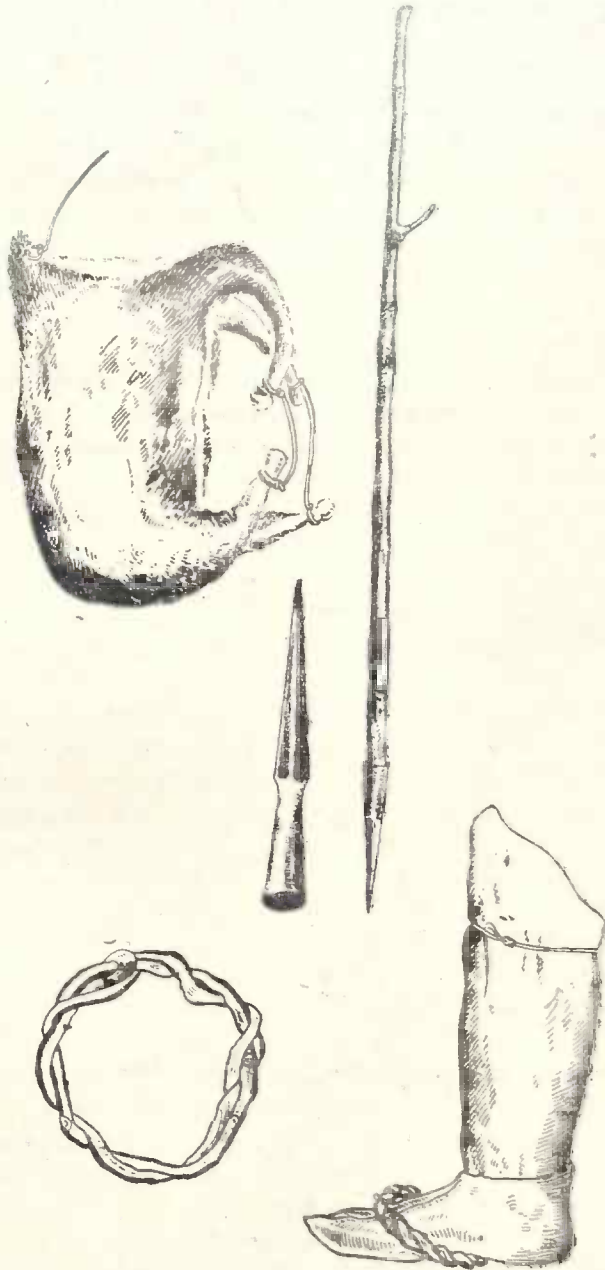
ჯიხვი და არჩვი ეხლაც მოიპოება მდ. რიცეულას, ლუხუნის, საკაოს და რიონის ზედადინების ზოლში.

დამოწმებულია სახელწოდებათა ჩამოყალიბებული სისტემა ნადირის ჯიშისა, სქესისა და ჰასაკის მიხედვით. ასე მაგალითად: მამალ ჯიხვს—ვაცი ეწოდება, დედალს—თხა ჯიხვი, ერთ წლამდე განურჩევლად სქესისა—თიკანი, ერთი წლიდან სამ წლამდე—დედალს წალა, ხოლო მამალს—ბოიკი. რვა-ათი წლის ჰასაკის შემდეგ ჯიხვი დაჰკარგავს რა განაყოფიერების უნარს განზე ვადგება, ჯოგში არ ერევა და მას მემარტვიეს უწოდებენ.

2. ნადირობის მატერიალური ბაზა. მონადირის ჩაცმულობას რაჭაში დიდ ყურადღებას აქცევენ. ჩაცმულობის ყოველი ელემენტი გარკვეულია და მტკიცედ დადგენილ ფუნქციას ასრულებს. განსაკუთრებით ჯიხვზე და არჩვზე მონადირენი ეხლაც საუკუნეების განმავლობაში მწარე გამოცდილებით შემოწმებულ ტანსაცმელს ხმარობენ და მიაჩნიათ რა სახიფათო ექსპერიმენტად, ახალ ჩაცმულობას ერიდებიან.

ტანსაცმელის კომპლექსში ფეხსამოსს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს, რადგან მონადირეს ნადირის დევნის დროს ხვდება ქარაფიანი კლდეები, თოვლით ამოვსებული ხევები, შვეულად დაქანებული ბალახოვანი ფერდობები, გადასახტომი ნაპრალები და საერთოდ კლდეში და ღრეში უვალი ადგილები. ამის მიხედვით შემუშავებულია მონადირის ფეხსაცმლის ტიპი და მისი დამზადარე, დამატებითი ელემენტები.

¹ I. G ü l d e n s t ä d , Reisen durch Russland u. im Caucasischen Gebürge, St. Petersburg 1787, B. I, გვ. 400.

გულა, მუყირა და წრიაპი.

ფეხსამოსად ხმარობენ ე. წ. კოლოტურ ან ლებურ ქალამანს, რომელსაც ერთი ნაკერი აქვს მხოლოდ და რომლის ქობა კოკებამდეა ასული. ქალამანი ხარის ან ძროხის ტყავისაგან არის შეკერილი. შესაკრავად იმავე ტყავის თასმას ხმარობენ, რომელსაც ჭაპი ეწოდება. ხმარებაშია მეორე ტიპის ქალამანიც სახელწოდებით ბანდული, რომლის ძირი ამოქსოვილია ტყავისავე ღვედებით. ბანდულით შემოსილი ფეხი ციკაბო კლდეებზე და ბალახოვან ფერდობებზე არ სცურავს. ქალამანში შიგნით ჩაფენილია ერთგვარი მთის ბალახი—ე. წ. თომი, რომელშიაც, თუ იგრ დატკეპნილი არ არის, პაერის ფენა ინახება, რაც ტემპერატურის იზოლაციის ერთ-ერთ საშუალებას წარმოადგენს.

ამას გარდა მონადირეს თან მიაქვს თხილის ტოტებისაგან ორმაგად „დაღვლერქილი“ წრიაპები და აგრეთვე თხილის ტოტებისაგან შემზადებული თხილამურები.

ფეხი კოჭიდან მუხლამდე დაფარულია პაიჭებით, რომელნიც დამაგრებულინი არიან მასზე წვივსაკონით. ღრმა თოვლში სიარულის დროს სამუხლეებსაც ხმარობენ, რომ პაიჭებში თოვლი არ ჩავიდეს. ტანზე იცვამენ შალის შარვალსა და ჩოხას. ყინვების დროს ზედა ტანზე ჩასაცემლად ტყავსა ხმარობენ. წელზე შემოკრული აქვთ ტყავის ღვედი, რომელზედაც ეკიპირების სხვადასხვა ელემენტებია დამაგრებული.

მონადირის შეიარაღება მტკიცედ არის განსაზღვრული. იგი შესდგება შემდეგი ელემენტებისაგან: თოფი, მუჟირა, კვეს-აბედი, ყათარ-ვაზნა, საპირის-წამლე, საკვესაბედე, ქილები, ხანჯალი, მილიონი და ხანდახან ნაჯახი და ნიჩაბი.

შეიარაღების ამ კომპლექტში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს მუჟირას. მრავალმხრივ საინტერესო იარაღია იგი. მუჟირა შესდგება ხის კეტისაგან სიგრძით 1,5 მეტრამდე, რომელსაც ბოლოზე რკინის წვეტი აქვს გაკეთებული. მუჟირას მეორე ბოლო (ხელის მოსაკიდებელი) ქანჩით თავდება. ფუნქციების მრავალფეროვან და რთულ კომპლექსს ასრულებს მუჟირა. იგი გამოყენებულია ყინულში საფეხურების ამოსაკვეთად, სროლის დროს თოფის ლულის გასადებად, დასაბჯენად; ნადირთან შებრძოლების დროს იგი საჩხვლეტ იარაღადაც არის გამოყენებული. რადგან საბავშვო თამაშობაში დაცულია მისი სროლა, საფიქრებელია, რომ ოდესღაც მუჟირა სასროლ იარაღსაც წარმოადგენდა. შესრულებული ფუნქციებითა და ფორმალური ნიშნებით იგი შუბის ტიპის იარაღს უნდა წარმოადგენდეს.

მახე-ხაფანგების თოთხმეტი სახეობაა აღწერილი. მათ შორის ორი რკინისაგან ნაკეთები, ხოლო თორმეტი ქვისა, ხისა და ჩელტისაგან შემზადებული. კვერნის დასაქერად იხმარებოდა კოდი, გობი, ფაფი, ფწკალა, მელა-კურდლის დასაქერად ისხლეთი, სირენჭკა, წავის დასაქერად—ჩელტი, დათვის დასაქერად ფიცრის ხაფანგი და მაკრატელა, მგლის დასაქერად მოწნული ხაფანგი, ჯიხვის დასაქერად—ხუნდა და სხვა.

ზემოხსენებული ხაფანგების ერთი ნაწილი სარეგულას პრინციპზეა აგებული, მეორე—სირენჭკას პრინციპზე.

დამოწმებულია აგრეთვე თოფის დაგების საინტერესო წესი, რომელსც თოფისა და სირენჭკას კომბინაციას წარმოადგენს.

თოფების სხვადასხვა სისტემათა შორის არჩევენ: ხირიმულს, შავ თოფს, ურეჯიბს, ხაჯი მუსტაფას. თოფი ძირითადად შედგება შემდეგი ნაწილებისაგან: თათი, რომელშიაც ლულის კუდია ჩამაგრებული; სასროლი მენახიში შედგება: ფეხისა, ჩანჩახისა, შვილდისა, ყურისა, საფიცხოხელისა, კვესისა და საცემლისაგან. მთავარ დინამიურ ძალას შვილდი წარმოადგენს.

რაჭაში თოფის წამლის დამზადებაც სცოდნიათ. თოფის წამალს ამზადებდნენ ნახშირისა, გვარჯილისა და გოგირდისაგან. არსებობდა გვარჯილის დამზადების ორი განსხვავებული წესი.

ა) სოფ. ხიდაშში—საქონლის რამდენიმე ხნის განმავლობაში ნადგომს ცოცხით გადააცილდნენ შარდსა და ნაკელს. მეორე-მესამე დღეს გადაწმენდილი ადგილი რთვილის მაგვარ თეთრ კრისტალებს მოისხამდა—გვარჯილას, რომელსაც ბალნიანი ცოცხით (არყის ხის ტოტებისაგან შეკრული ცოცხია) მოფლავადნენ მიწიანად და ჩაჰყრიდნენ ხის კოდში. კოდის ძირი წვრილად იყო დასერეტილი. და მას დაფენილი ჰქონდა ხელის სისქეზე თამი. შემდეგ მას დაასხამდნენ მღუღარე წყალს, რომელიც გახსნიდა გვარჯილას და გაიტანდა მას კოდის ქვეშ შედგმულ ქვაბში. ამის შემდეგ დაიწყებდნენ მის მოღუღებას და აღუღებდნენ იქამდე ვიდრე ერთი ფუთი გვარჯილანარევი წყალი ხუთ-ექვს გირვანქამდე დავიდოდა, დაღუღებულ წყალს ხის ფართე გობზე დაასხამდნენ და საჭირო იყო, რომ გვარჯილის დამზადების ეს სტადია შესრულებულიყო მოწმენდილ, სუსხიან დღეს. ფართე გობზე დასხმული წყალი შრებოდა და იღებდა კრისტალის სახეს.

ბ) სოფ. გლოლაში—გვარჯილას ამზადებდნენ უცეცხლოდ. კერძოდ მოფალულ შარდნარევი მიწას ხის ფართე გობში დაჰყრიდნენ და ზედ დაასხამდნენ ცივ წყალს. ასე ამყოფებდნენ მას იქამდე, ვიდრე მიწა, ჭუჭყი და გარე მინარევი გობის ძირზე არ დაილექებოდა. ამ ხნის განმავლობაში გვარჯილაც იხსნებოდა წყალში. გობის პირზე მომდგარ გვარჯილანარევი წყალს გადაიღებდნენ მეორე გობში ისე, რომ ნალექი არ გადაჰყოლოდა თან. ორი-სამი დღის შემდეგ გობის შიდა კედლები მითვისებდა სუფთა და დაწმენდილ გვარჯილას, რომელსაც დააგროვებდნენ ცალკე ჭურჭელში.

ნახშირს ამზადებდნენ ერთგვარი წესით. ნახშირის დასამზადებელ ნედლეულად ხმარობდნენ ხეშავს (ს. ღები) ან თხილის ნორდ ტოტებს (ს. ხიდაში). ხეშავის ან თხილის ტოტებს კანს გადააცილდნენ და ტოტებს დააპობდნენ. თხილის ტოტის გაპობისას ყურადღებას აქცევდნენ, რომ ტოტი სწორად გაპობილიყო—ამგვარი ტოტისაგან დამზადებული თოფის წამალი ფინთიხს სწორად მოიტანსო. დაპობილ ტოტებს გულს გამოაცილდნენ, გაანმოზდნენ, მას და ნახშირად აქცევდნენ.

დამზადებულ ნედლეულს ნაყავდნენ ე. წ. საცეხველში, მეტის-მეტად პრიმიტიულ ხელსაწყოში, რომელიც მთლიანად ხისა, ქვისა და ღვლერქისაგან შედგებოდა. საცეხველის მთავარ ნაწილს ურო წარმოადგენდა ხის ტარითა.

და ქვის ყუით. ქვის ყუა ჩამაგრებული იყო ტარის გაპობილ ნაწილში **ღვლერ-ჭებითა** და **სოღებით**. ზემოხსენებულ უროს ფეხებით ამუშავებდნენ. ვინაიდან თოფის წამლის დამზადება სტადიალურად მეტად დაცილებულია ამგვარი ტიპის იარაღისაგან, საფიქრებელია, რომ რაიმე სამეურნეო მიზნით ხმარებული საცხველი შემდეგში გამოყენებული იყო თოფის წამლის დასანაყად. ამას ის გარემოებაც უწყობდა ხელს, რომ საცხველს არც ერთი რკინის ნაწილი არ ჰქონდა, რასაც გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭებოდა თოფის წამლის დამზადების პროცესში.

არსებობდა სპეციალური წესი იმის დასადგენად თუ რამდენად მზადაა თოფის წამალი ხმარებისათვის. ამისათვის აიღებდნენ ორი თითით ცოტაოდენ წამალს, დააყრიდნენ მას თეთრ ქალღღებ და წაუქიდებდნენ ცეცხლს. იმ შემთხვევაში თუ თოფის წამალი უცბად იფეთქებდა და ქალღღებ ნაშვსს არ დასტოვებდა თოფის წამალი ხმარებისათვის მზად ითვლებოდა, საწინააღმდეგო შემთხვევაში განაგრძობდნენ მის დანაყვას.

თოფის წამლის დამზადების განსხვავებული წესი სვანეთშია დამოწმებული ¹.

სკოდნიათ აგრეთვე ფინთიხის დამზადება, რისთვისაც არსებობდა ე. წ. ყალიბი, რომელსაც ღებში **დარიჯაგი** ² ეწოდებოდა. ყალიბს ამოკვეთილი ჰქონდა **კალაპოტი**, რომელშიაც თვალის საშუალებით ასხამდნენ გამდნარ ტყვიას. რამდენად უსწორო ზედაპირი ჰქონდა ამ წესით დამზადებულ ფინთიხს იქიდანაც ჩანს, რომ თოფის დატენის დროს საჭირო ყოფილა მისი გახვევა **ბერკლში** (ჩვარია), რათა ჩვარს ამოეცხო თოფის ლულის შიდა კედელსა და ფინთიხის ზედა პირს შორის დატოვებული სივრცე.

3. ნადირობის ორგანიზაცია—ახლად შეკრებილი მასალა საშუალებას გვაძლევს ნადირობის ორგანიზაციის სხვადასხვა სახეობათა ტიპოლოგიურ კლასიფიკაციის დასადგენად. ასეთი კლასიფიკაციის საფუძვლად მიჩნეული უნდა იყოს ამათუიმ სახით ნადირობის დროს უპირატესად გამოყენებული წესი, რომელიც არსებითად ძირითად მიმართულებას აძლევს ნადირობის მთლიან პროცესს. ნადირობის ორგანიზაციის სხვადასხვა სახეები დღეს უმთავრესად ნადირობის ხერხების სხვადასხვა კომბინაციაზეა დამყარებული. ამის მიხედვით ირკვევა, რომ რაჭაში კოლექტიური ნადირობის სამი ძირითადი სახე არსებობდა: **მოსაჭირავი**, **მოსარეკი** და **საკვალეი**. უკანასკნელი ა. კალინოვსკის რატომღაც გამოტოვებული აქვს ამიერ-კავკასიაში დამოწმებული ნადირობის სახელწოდებათა ჩამოთვლის დროს ³.

ა) **მოსარეკი**—გულისხმობს უმთავრესად ტყის ნადირის ხმაურობის საშუალებით მილაღვა-მიდენას წინასწარ გამიზნულ ადგილისაკენ, სადაც მო-

¹ Т е п ц о в, Сванетия, Географический очерк, СМОНПК, X, გვ. 28.

² ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართული ლექსიკონი, პროფ. ი. ო ს ე ბ ე რ ი შ ი ძ ი ს ა და პროფ. ა კ ა კ ი შ ა ნ ი ძ ი ს რედაქციით, ტფ., 1928 წელი, სიტყვასთან „დარიჯაგი“ ნათქვამია „ყალიბი“.

³ А. К а л и н о в с к и й, Очерк кавказской фауны и кавказских охот, Тиф-1900 г., გვ. 52.

ნადირეთა მეორე ჯგუფთა ჩასაფრებული. ასეთ ადგილად ჩვეულებრივად ირჩევდნენ ღრმა შუროსა ან თოვლით დაფარულ ღელეს.

ბ) **მოსაჭირავი**—გულისხმობს უმთავრესად კლდის ნადირის სავალი ბილიკის გადაჭრას და ჩასახუნდრებას. მონადირეთა ჯგუფი აქაც ორ დასად არის დაყოფილი.

გ) **საკვალეი**—გულისხმობს უმთავრესად მეჩხერი ტყის, ხშირი ბუჩქნარის ნადირის კვალის მიგნებას, კვალში ჩადგომას და კვალდაკვალ დევნას.

მონადირეთა ჯგუფს შორის დამოწმებულია ფუნქციების განაწილება. ასეთია მაგალითად მორეკვით ნადირობის დროს მრეკალი და მესახურე, მოსაჭირავის დროს — მეძირე, მეწვერე და მესახუნდრე საკვალეის დროს—მემკვლე და სხვა. დამოწმებულია მონადირეთა ჯგუფში ე. წ. თანამჯანი ან მზარეული, რომელიც ნადირობას პროცესში უშუალო მონაწილეობას არ იღებს, მხოლოდ დამხმარე ფუნქციებს ასრულებს და დაქვემდებარებულ მდგომარეობაში იმყოფება.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს მტაცებელ ნადირზე „ნადირობის“ ისეთი წესი, რომელიც აგრეთვე მორეკვით ნადირობის პრინციპზე იყო აგებული; მაგრამ რომელიც ნადირის მოკვლას კი არ ისახავდა მიზნად, არამედ მის განდევნას სოფლის ახლო-მახლო მიდამოებიდან.

ყურადღების ღირსია ე. წ. ჯეულგაობა, რომელიც მასიურ ნადირობას გულისხმობს მთელი სოფლის მონაწილეობით და რომელიც აგრეთვე მორეკვით ნადირობის პრინციპზეა დამკვიდრებული. მას აწყობდნენ დიდი თოვლობის დროს ზამთარში და მისი ცალკეული ნიშნები საახალწლო დღესასწაულთან ამკლავებენ კავშირს.

ნადირობის ყველა ზემოხსენებული ტიპი დამყარებულია სანადირო ხერხების სხვადასხვა კომბინაციით გამოყენებაზე, ნადირისა და მისი ადგილსამყოფელის თვისების ზედმიწევნით ცოდნაზე, და, რაც მთავარია, ნადირობის მონაწილეთა მჭიდრო ჯგუფში განმტკიცების უნარზე.

4. **ნანადირევის განაწილება**—დამოწმებულია ნანადირევის მონადირეთა შორის განაწილების სხვადასხვა სახეები:

ა) ნანადირევის აბსოლუტურად თანაბარი განაწილება რაიმე განსაკუთრებული ნაწილის გამოღების გარეშე;

ბ) ნანადირევის განაწილების ისეთი წესი, რომელიც ჯგუფში ჰასაკით ყველაზე უფროსს გარკვეულ უპირატესობას ანიჭებს;

გ) ნანადირევის ისეთი განაწილება, რომელიც გულისხმობს განსაკუთრებული ნაწილების გაღებას მონადირის ცოდნა-გამოცდილებისა თუ შეიარაღების საფუძველზე.

ინტერესს იწვევს განაწილების მეორე ტიპი. მცირერიცხოვანი ჯგუფით ნადირობის დროს პირველი სროლის უფლება ყველაზე უფროსს ეკუთვნოდა. ამავე დროს არსებული პირობის მიხედვით ნადირის მამკვლელად ის პიროვნება ითვლებოდა, რომელიც სისხლს მოადენდა ნადირს ე. ი. პირველად დასჭრიდა მას. მიუხედავად იმისა პირველი ჭრილობა მხოლოდ სისხლს

ადგენდა ნადირს თუ სასიკვდილოდ დასჯრიდა მას, მომკვლელად მაინც ის იგულისხმებოდა, ვინც პირველად დასჯრიდა ნადირს. ასეთ პირობებში ყველაზე უფროს მონადირეს უზრუნველყოფილი ჰქონდა საპატიო, განსაკუთრებული ნაწილი. გეგონია, რომ ამ შემთხვევაში განაწილების პირობები გარკვეულად ამჟღავნებს ჰასაკობრივ პრინციპს, თუმცა ეს უკანასკნელი აღარ ატარებს წმინდა სახეს იმდენად, რამდენადაც სისხლის მოღენა მაინც აუცილებელ გარემოებას წარმოადგენს საპატიო ნაწილის მისაღებად.

ნანადირევის განაწილებაში მონაწილეობას იღებდნენ არა მარტო მონადირენი, არამედ ნადირის უღვევარნიც, ის მონადირენი, რომელთაც რაიმე მიზეზით ვერ მიიღეს მონაწილეობა ნადირობაში, მეზობლები და სხვა. ყველაფერი ეს კოლექტიური მოხმარების გადმონაშთს წარმოადგენს შედარებით კარგად დაცულს ნადირობასთან დაკავშირებულ სხვა წესჩვეულებაშიაც. ასეთია მავალითად ოჩხარის გამართვის წესი, რომელიც წინამივილინების ანგარიშში იყო აღწერილი და ე. წ. ჯორმა-ს დამზადება, რომელიც ადგილზე უნდა ყოფილიყო შექმული ყველა მონადირეთა მიერ სათანადო რიტუალის შესრულებით. ჯორმას ამზადებდნენ შემდეგი წესით: დახოცილი ნადირის შიგნულს დასჯრიდნენ წვრილად და შეახვევდნენ მისივე ფუჭში. ამას მაგრად გადაუჭერდნენ ნადირის ნაწლავებს. ასეთი სახით მას ან ცეცხლთან ახლოს ჩამოჰკიდებდნენ ან ორმოში ჩასდებდნენ, რომელსაც ზემოდან ცეცხლი ჰქონდა დანთებული. იმ ცალკე ნაწილებს, რომელთაც ურიგებდნენ სხვადასხვა პირებს ეწოდებოდა საუმფროსო, საისრე, სახელადო, სანამეტნაო, სამომკვლელო და სხვ.

5. ნადირობასთან დაკავშირებული წესჩვეულებანი. ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა პირველი და მნიშვნელოვანი ჯგუფი სრული სიწმინდის დაცვის აუცილებლობაზე იყო დამკვიდრებული. სანადირო ადგილი „წმინდანანად“ იყო მიჩნეული, ხოლო ნადირი „წილიანად“. ამ შეხედულებიდან გამომდინარე მონადირე ნადირობის წინა ღღეებში ერიდებოდა ლანძღვა-გინებას და უშვერ სიტყვების წარმოთქმას, ქალთან კავშირს და მიახლოებასაც კი მისი მენტრუაციისა და ორსულობის დროს. მიუხედავად იმისა, რომ ღორის ტყავის ქალამანი საუკეთესო ქალამანად იყო მიჩნეული, ცრუმორწმუნე მონადირე ერიდებოდა ღორის ტყავის ქალამნით სანადიროდ წასვლას; ყოველ შემთხვევაში, ღორის ტყავის ქალამნით შიშველ კლდეზე, იქ, სადაც ჯიხვი ეგულებოდა, მონადირე არ ავიდოდა.

ამავე რიგს ეკუთვნის აგრეთვე მონადირეთა შორის გავრცელებული წესჩვეულება, რომლის მიხედვით ნადირის ძვლის გადაგდება აკრძალული იყო. ზოგ შემთხვევაში, ნადირის ძვალს ცეცხლში სწვავდნენ, ზოგ შემთხვევაში წყალში ჰყრიდნენ, ხოლო უმთავრესად მიწაში მარხავდნენ მას.

თოფის გაბრუნდებასთან დაკავშირებით სკოდნიათ თოფის მოწამვლა ან მისი შერცხვენა. პირველის ქვეშ იგულისხმება თოფის ლულაში გველის მოთავსება და ამგვარად მისი დაცლა, ხოლო მეორე შემთხვევაში თოფის საღორეში დამარხვა ან ღედაკაცის ქვედა საცვალში გატარება.

თოფის შერცხვენასთან დაკავშირებულ ცერემონიის შესრულებაში ორი პიროვნება იღებდა მონაწილეობას. ერთი მათგანი ამბობდა:

— არც ეხლა მოხვდები? არც ეხლა მოხვდები?

მეორე უპასუხებდა:

— ოღონდ აქედან გამომიყვანე— მოვხვდები.

ხელის ასახსნელად შინაური ფრინველის თოფით მოკვლას მიმართავენ ხოლმე.

ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა რიგში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა სიზმარს, ცრუმორწმუნე მონადირე მხოლოდ იმ შემთხვევაში ემგზავრებოდა სანადიროდ, თუ მისი შეხედულებით ხელსაყრელ სიზმარს ნახავდა. ხელსაყრელ სიზმარად მიჩნეული იყო კარგად გამოწყობილი ქალი მხარზე ყმაწვილით, ცნობილი მონადირე, შეკაზმული ცხენი, შეჭურვილი მხედარი და სხვა.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს წესჩვეულებათა ის ჯგუფი, რომელიც პირველ ნადირობასთან იყო დაკავშირებული. პირველად მოკლულ ნადირის სისხლის წაცხება შუბლზე, თოფის ლულის ტუჩის შეღებვა მისი სისხლით და სხვა, შესაძლებელია მივიჩნიოთ, როგორც მონადირეთ ზიარების გადმონაშთი.

ცრუმორწმუნე მონადირეთა მიერ სრულდებოდა აგრეთვე თოფის დამარხვის წესი, რომელიც მაგ. ფშავშიაც არის დამოწმებული და რომლისაგანაც რაჭაში დამოწმებული წესი გარკვეულად განსხვავდება.

რაჭაში თოფის დამარხვა სკოდნიათ იმ შემთხვევაში, თუ მონადირე ათას ნადირს მოკლავდა. თოფის დამარხვის შემდეგ მონადირეს ალარა ჰქონდა ნადირობის უფლება. ფშაური აზარი კი გულისხმობდა ყოველი ათასი ნადირის მოკვლის შემდეგ თოფის პერიოდულ დამარხვას¹. ამ შემთხვევაში როგორც ვხედავთ მონადირეს სამუდამოდ კი არ ეკრძალებოდა ნადირობა, არამედ დროებით.

ნადირობასთან დაკავშირებულ წესჩვეულებათა რიგში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ე. წ. თავრიელს. ნადირის თავ-კისერი (და თუ იგი რქიანი იყო— რქაც) წარმოადგენდა თავისებურ ტროფეის, ხოლო მეორე მხრივ გამოყენებული იყო, როგორც ხატზე შესაწირავი. რაჭის ეკლესიებში (და როგორც ლიტერატურული წყაროებიდან ირკვევა საქართველოს სხვა კუთხეების ეკლესიაშიც) დამოწმებული ყოფილა მრავალი შენაწირი რქა განსაკუთრებით ირმისა, ჯიხვისა და არჩვის.

ტროფეის როლს დათვის თავრიელიც ასრულებდა, რომელსაც მისი მომკვლელი მონადირე ეზოში ამისათვის საპეციალურად მოწყობილ მარგილზე მოათავსებდა.

ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა თავრიელისა და მტრის თავის წაკვეთის მნიშვნელობის ურთიერთობა. ხოლო რომ მტრის თავის წაკვეთის პრაქტიკა ძველად ქართველი ტომებისათვის უცხო არ იყო ცნობას ვაწვდიან

¹ ვ ა შ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა, აფხუშოობა, ი ე რ ი ა, 1886 წელი, № 141.

ქსენოფონტე¹ და არისტოტელე²; უამრავი ცნობა მოიპოვება ამის შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში“³, ქართული ხალხური შემოქმედების საგანძურში⁴ და სხვ.

საკითხი განსაკუთრებულ ინტერესს წარმოადგენს, რადგან უახლეს ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში ტროფეის სახით დამოწმებულია აგრეთვე მტრის ხელის მტევანი⁵.

ადგილზე მუშაობის დროს უდიდეს დახმარებას გვიწევდნენ მონადირეთა-კავშირის ამბროლაურისა და ონის რწმუნებულები, რაიონმასკომი და სოფლის საბჭოები, რომელთაც უდიდეს მადლობას ვუძღვნით. ექსპედიციის დროს გადაღებულია ათამდე ფოტოსურათი.

¹ В. В. Латышев, Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе, т. I, СПб. 1890, გვ. 73.

² იქვე, გვ. 383.

³ ჯუანშერ ჯუანშერიანი, ქართლის ცხოვრება, მარიამისეული, ექ. თაყაი-შვილის გამ., გვ. 132; ქართლის ცხოვრების მეორე გაგრძელება, იგივე გამოც., გვ. 901, 923 და სხვ.

⁴ ვაჟა-ფშაველა, ეთნოგრაფიული წერილები, ტფ. 1937 წელი, გვ. 152, შაქროპანკისის ხეობა, ივერია, 1887 წელი, № 21 და სხვ.

⁵ ვ. ბარდაველიძე და გ. ჩიტაია, ქართული ხალხური ორნამენტი, ტ. I, ხევსურული, ტფ. 1939 წ., გვ. 20.

რაჭაში მივლინების მოკლემ ანგარიში

1939 წ. ზაფხულს ათი ივლისიდან 10 აგვისტომდე მივლინებული ვიყავი რაჭაში ენიმკი-ის მიერ მეორედ მქედლობის შესახებ მასალების შესაგროვებლად.

მუშაობა მიზნად ისახავდა რაჭის მქედლობის მთლიანი სურათის გათვალისწინებას და ამ ნიადაგზე 1938 წელს შეკრებილი მასალის შევსება-შემოწმებასა და შეჯერებას უფრო ვრცელ გეოგრაფიულ არეზე.

ამის შესაბამისად სამუშაოთა მარშრუტი შეიცავდა, როგორც ზემო- ისე ქვემო-რაჭას: რიცეულას, ლუხუმის, საკაურას, ჯეჯორის, კრიხულას და რიონის ხეობებს. მათგან სამი პირველი მდინარე რიონს მარცხნიდან ერთვის, ხოლო ორი შემდგომი—მარჯვნიდან.

დასახელებულ ხეობათა თითოეული კუთხე განსაკუთრებულ ლანდშაფტით და ზოგიერთი ეტნოგრაფიული თავისებურებებით ხასიათდება. სხვადასხვაობა თავს იჩენს საცხოვრებელი და სამეურნეო „შრამელის“, ტანისამოსის, ავეჯის, ზნე-ჩვეულებისა და ენობრივი მონაცემების მხრით.

ხეობათა გაყოლებით, მთებისაკენ, მცხოვრებნი უპირატესად მკვიდრ და მყარ სახლ-კარობას და ამასთანავე მჭიდროდ დასახლებას არჩევენ; უფრო ბარისაკენ მცხოვრებნი—იმერული სახის მსუბუქ შრამლეობას და გაშლილ დასახლებას ამჯობინებენ.

პირველთ დღემდე შემოუნახავთ ჩაცმა-დახურვის და ტანისამოსის შინამრეწველური დამზადების ძველი წესები. კიდევ ცოცხლობენ მათში გადასულ დროთა საყოფაცხოვრებო ზნეჩვეულებანი: ქალის დაწინდვა აკვანშივე, საგვარეულო-სათემო დღეობები, „მიწის სუფრა“ მიცვალებულისათვის, დიასახლისის არჩევა ქალების მიერ წლიდან-წლამდე (ჩვეულებრივად ეს იწყება ბარბალობას), სათიბსა და სახნავ-სამკალში ერთ დათქმულ დროს გასვლა და სხვ. ამასთანავე თითოეული ხეობა განსხვავებულ კილო-კავზე ლაპარაკობს. ამ მხრით ძალიან საყურადღებოა ს. ს. გლოლა, წედისი, ღები, უწერა და სხვა.

რაჭა უმთავრესად მიწარობის ქვეყანაა. სოფლის მეურნეობის ეს დარგი აქ საკმაოდ განვითარებული ჩანს. გაუმჯობესებული სამუშაო იარაღის დამზადება, მიწის დასვენება, მიწის მოპატივება, თესვ-მონაცვლეობა, ზოგიერთი ენდემიკური ხორბლეულის: ხულუგოს, ზანდურის და სხვათა გავრცელება-

და მრავალი ჯიშის ვაზის კულტურა ამასვე ადასტურებს. ამ საქმეში მკედლობას თავისი წილი უდევს. ამ მხრით მისი მნიშვნელობა და როლი უთუოდ საგრძნობია.

მელითონეობა, კერძოდ რკინის მკედლობა მთელ რაჭაში გვხვდება. ვერ ნახეთ სოფელს, თუ ნასოფლარს, სადაც არ ჩანდეს მკედლობის კვალი და მის შესახებ შემონახული სხვადასხვა ცნობები. სრულიად განაპირა მთებსა და ტყე-ველებში სამკედლოების მრავალი ნაკვალები მოიპოება. მაგ.: შქმერის მთაში, ძეგლევის მთაში, ურავში და ლოლორას.

რაჭის მკედლობა სამი განაყოფის სახითაა წარმოდგენილი:

1. ქვაბის მკედლობა, ანუ „მექვაბეობა“;
2. ნალბანდობა, ანუ „ხარის მკედლობა“ და
3. რკინის მკედლობა, ანუ რკინის ოსტატობა.

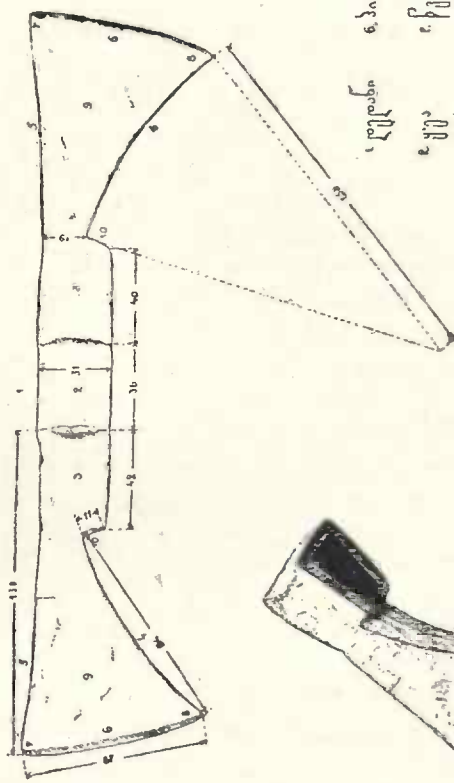
მექვაბე ამზადებს სპილენძის ჭურჭელს: ქვაბს (კარდალს), ტაფას, თუნგს, ტასტს და სხვ. თავადვე ამზადებს ამ ნივთებისათვის საჭირო რკინის ნაწილებს. „მექვაბეები“ მუშაობენ ამჟამად ონში და ამბროლაურში, მაგრამ ორივეგან გადაშენების გზაზე სდგას ეს ხელობა. კარდალი კეთდება ფართო და განიერ ძირიანი, სხვები კი ჩვეულებრივი სახისა.

ნალბანდი ამზადებს: სხვადასხვა ზომისა და ფორმის ნალ-ლურსმანს. ყურადღებას იქცევს ხარის კოპიანი ნალი, ყინულზე სავალად, რომელიც სავანგებოდაა შეხამებული ადგილობრივ პირობებთან. ნალ-ლურსმანის გაკეთებას ეწოდება ნალ-ლურსმანის მოჭრა, რასაც ყალიბის საშუალებით აწარმოებენ. გასარჩევად ფაბრიკული ნაწარმისა, რომელსაც საერთოდ „რუსულს“ ეძახიან, საკუთარ ნაწარმს „ქართულ“ ნალ-ლურსმანს უწოდებენ, მითი ქედავენ ხარებს, ცხენებს და იშვიათად ჯორებსა და ვირებს. თუ მუშაობას საკმაო სარგებლობა მოაქვს ნალბანდისათვის, მაშინ იგი ამ ხელობით კმაყოფილდება, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის ამავე დროს რკინის მკედლობასაც მისდევს.

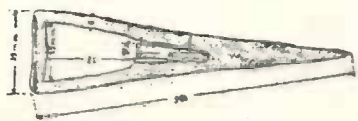
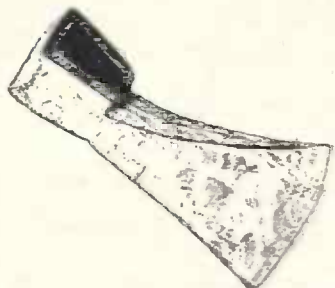
რკინის მკედელი, ოსტატი ამზადებს ნაირ რკინეულს, „ხელადს“: სახლის ავეჯი—საქვაბე, სამკვრე, ზესადგარი, შამფური, ასტამ-საკეცური და სხვ.; ოსტატის ხელჭურჭელს: სატეხე, ჩაქუჩი, კვერი, მარწუხი, ხოწი, ეჩო, ჩქუთი, საწვავე და სხვა; სამეურნეო-სამუშაოს და გამჭრელს: ბარი, თოხი, რკინის კეტი, წერაქვი, ცული, წალდი, დანა, საკოდელი, ცელი და სხვა.

წარმოების ტექნიკური წესების მიხედვით ზემო- და ქვემო-რაჭის შორის პრინციპული სხვადასხვაობა არ არის, თუმცა მათ შორის, ამ მხრივ, თავს იჩენს ხოლმე, ზოგიერთი მეორე ხარისხოვანი განსხვავება. ზემო-რაჭის რკინეული— „ხელადი“—გამოირჩევა თავისი გამძლეობით, ამტანობითა და ფხით; ქვემო-რაჭული „ხელადი“ სამაგიეროდ უფრო კოხტა, სანდომიანი და ლამაზი მოყვანილობისაა. ამასთანავე ქვემო-რაჭის მკედლების მიერ მზადდება სხვადასხვა ზომის, მაგრამ ერთნაირი მოყვანილობის ნაჯახი, ანუ „ფთიანი“ ცული, ზემო რაჭაში, ამასთან ერთად, „ქართული ცული“, რომლის ბადალი დღევანდელმა ქვემო-რაჭამ არ იცის. ამ მხრივ ზემო-რაჭა და ქვემო-რაჭის ზოგიერთი სოფელი (წესი, ურავი, საკაო) ისე როგორც იმერეთიც სახელწოდება „ცული“-სა

ძაბრთბული სული

1. კლადები
 2. კიბე
 3. კეცი
 4. კეცი
 5. კეცი
 6. კეცი
 7. კეცი
 8. კეცი
 9. კეცი
 10. კეცი
 11. კეცი
 12. კეცი
 13. კეცი
 14. კეცი

და „ნაჯახი“-ს ქვეშ გულისხმობენ სხვადასხვა სიდიდის ერთდამივე მოყვანილობის იარაღს—„ფთიან ცულს“: დიდს—ცული ეწოდება, პატარას—ნაჯახი. ზემო-რაკის მთიანი ზოლის მთელ რიგ სოფლებში—ღებში, ჭიორა, გლოლა, უწყრა, წედისი, ქვედი, ძეგლევი—ცულს და ნაჯახს განასხვავებენ არა სიდიდით, არამედ ფორმით. „ცულს“ ვიწრო, მაღალი და სოლისებრი მოყვანილობის ტანი აქვს, რომელიც პირისკენ ოდნავ განიერდება, ისე, რომ წინა ნიღრი წაწვეტებულია სიმაღლეზე, უკანა ნიღრი კი გამოშვერილია სიგანეზე. ყუბ კუთხედი და სქელსაგვერდულიანი აქვს. ზოგიერთს უკანა გვერდზე ჩაჭრილი აქვს იღლია და ჰქმნის კუწუბს. ნაჯახი უიღლია. ამ ადგილიდან მისი ტანი საგრძნობლად დიდზე წარზიდულია—უკანისკენ კუთხედად, რომელზედაც ეყრდნობა ხის ტარი. ნაჯახის ეს ნაწილი, რომელსაც ფრთა ეწოდება, აგანიერებს ნაჯახის პირს და ხდის მას მარჯვე და მოხერხებულ სახმარ იარაღად. განსხვავებას ვამჩნევთ აგრეთვე ნახშირის დაწვასა და შერჩევაში. ქვემო-რაჭაში უპირატესად მაგარი ხის ნახშირს ხმარობენ და მის დასაწვავად ქვით ამოშენებულ სანახშირე ორმოებს იყენებენ, ზემო-რაჭა ამჯობინებს კონტრასტულ, მაგარი და რბილი ხის ნახშირს—ერთდროულად, რკინის თვისება და გახურების ხარისხი უჩვენებს, თუ რა დროს რომელი მათგანი იხმაროს. ხოლო სანახშირე ორმოს სახელდახელოდ აკეთებენ—ამოუშენებლად.

არსებობს ორმოში ნახშირის მოშრეტის რამდენიმე წესიც: ზემო-რაჭაში ქართლისებურად ზემოდან, თავიდან შრეტავენ (აქრობენ) ორმოს მასზე წაფარებული ნედლი ხის ტოტების გამონაჟური წყალის და ზედვე წყარილ მიწის საშუალებით, რასაც „სულის მოგუბვას“ უწოდებენ. ქვემო-რაჭაში—ძირიდან, სასულედაც ასხამენ წყალს, რომლის შედეგად მაღლა აგარდნილი ოშხივარი (შრიოლი) ვერ ჰპოებს გასაველეს, უგუბავს სულს და შრეტს ცეცხლს ორმოში.

შეიძლება დასახელებულიყო კიდევ ზოგიერთი თავისებური მოვლენა-შედარების თვალსაზრისით ზემო- და ქვემო-რაჭის მჭედლობის შორის, რომელნიც ძირითადი მონაცემებით ერთურთს ავსებენ და ერთი მეორის შესატყვისნი არიან.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ რკინის მჭედლობას რაჭაში, როგორც ეს წინა საანგარიშო მოხსენებაშიც იყო ჩვენ მიერ აღნიშნული, ჰქონდა თავისი ნელლეულის კრები, რომლებიც დამოწმებული იყო ზემო-რაჭაში—წედისსა და ქვედში. წელს ჩვენ მიერ მიკვლეულ იქნა, სიტყვიერი წყაროებით, ამგვარი კერების არსებობა ქვემო-რაჭაშიც; სახელდობრ სადმელის და ხონჭიორის მთებში. მჭედელ ესტატე შაუთიძისა და მონადირე პ. ჯაფარიძის ცნობით „ნამჭედლურას“ მთაში, სადმელს, დღესაც არის დაცული ჩამონგრეული ძველი მადარო და მის წინ სამჭედლოს კვალი. ძველებიდან მათ გაუგონიათ, რომ აქ უმაღლეს რკინის ამუშავებდნენ თურმე. გეოლოგ დავით წერეთლის მითითებით რიცეულას ხეობაში, რომელიც სადმელის მთებიდან გამოდის, მართლა მოიპოება რკინის მადანი. ეს ფაქტი ნათელს ფენს რკ. ლითონის შესახებ ზემოხსენებულ სიტყვიერ ცნობებს და ერთგვარად სარწმუნოდა ხდის მათ. სამწუხაროდ ამ ცნობების შემოწმება ადგილზე არ მოხერხდა, ამიტომ მათ შესახებ რისიმე გადაჭრით თქმა შეუძლებელია.

მუშაობის მანძილზე დამოწმებული და ფიქსირებული იქნა ზოგიერთი საყურადღებო ფაქტები, რომელთაც ამა თუ იმ მხრით დიდი მნიშვნელობა აქვთ რაჭის მჭედლობის ზოგიერთი მოვლენის გასარკვევად. რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში ფართოდ გავრცელებულია ორთავიანი, ორპირიანი სამუშაო იარაღი, რომელიც სამი სახითაა წარმოდგენილი. პირველ წყებას განეკუთვნება ის იარაღები, რომელთაც ორივე პირი, ანუ თავი ერთნაირი მოყვანილობისა და ერთი მეორის შესატყვისია თავისი ფუნქციით: წისქვილის საკოდელი ორწვერი (ქვის სათლელი), ორრქიანი გრდემლი, ხოწი. მეორე წყებას განეკუთვნებიან ისინი, რომელნიც განსხვავდებიან, როგორც თავების მოყვანილობით, ისე ფუნქციით: კვერი, ღუმიანი გრდემლი, ცალწვერი წერაქვი, უჩარდა, ტარალი, საშალი. მესამეს—სხვადასხვა იარაღის კომბინირებული, ცალგნით შეერთების გზით მიღებული ფორმა: თოხ-წერაქვა, ბარ-თოხა, ვარცლის ხოწი, თორნის ასტამი და სხვ.

კომბინირებული იარაღის ნაქნარი ასევე სიტყვა კომპოზიტით აღინიშნება. მოთახწერაქვება, მობართოხება, მოხართოხება და სხვა.

ამრიგად ძირითადად მზადდება „გამქრელი“ „მუშა“ და „დამხგრევი“ იარაღი და მასთან ერთად სხვადასხვა წვრილმანი ნივთები, ავეჯი და ხელჭურჭელი.

როგორც ძველი, ისე ახალი „ხელადი“ რკინა შანთი იჭედება.

ცივად მჭედლობა, რომელსაც „ცივ-კვერვას“ უწოდებენ, დამოწმებულია მხოლოდ სოფ. ძეგლეში (ზ.-რაჭა).

მჭედლობა ორ მხარეს შეიცავს: ძველი რკინეულობის შეკეთებას, რომელშიაც შედის რკინის რკინაზე წამატება—დასადებლება, რკინაზე ფოლადის დართვა—დაფოლადება, მოპირვა, გადაბმა, გადაკერვა, გატეხილის შედღება და ახალი რკინეულის გაჭედვა. ორივე ხასიათის რკინეულის ნაწარმს საერთო სახელი „ხელადი“ ეწოდება. ურთერთისაგან გასარჩევად უმატებენ გამსაზღვრელ სიტყვას: ძველი „ხელადი“, ახალი „ხელადი“.

ახალი „ხელადი“-ს სამუშაოები მჭედლების მიერ ორ წყებად სრულდება. პირველად ნივთის გამოკოპიტება, დაგვარება ხდება, მეორედ მისი დამზადება და საბოლოოდ მოთავება. ადამ კიკვაძე ამბობს: „ჩვიდმეტ-ჩვიდმეტი ასი თავი რკინა მქონდა ხოლმე გამოკოპიტებული, მერე გამოვიყვანდი სუყველას ერთად. გამოყვანაში შედიოდა: გამოპირვა, გაჩალხვა, ვალესვა, წრთობა და გაფერვა“.

ცალკეული ნივთის კეთება საკუთარ მიდგომასა და დახელოვნებას მოითხოვს ამა თუ იმ მჭედლისაგან, რაც დამოკიდებულია მის პირად უნარსა, საზრისსა და მიხედვამაზე. ამ მხრით, რაჭის მჭედლებს შორის რკინეული პროდუქციის გაკეთებაში ერთგვარ ინდივიდუალურ ხაზებს და ორიგინალურ ხერხებს ვამჩნევთ. მაგ., ხაფანგის დამზადებას მჭედლები სხვადასხვა გზით აღწევენ. ერთი მათგანი ასე მოგვითხრობს: „ხაფანგის გაკეთება ყველას არ შეუძლია. სხვაგვარი წრთობა უნდა, თვარემ გატყდება, ან კიდე არ ვაიღვერება კაა... ჯერ უნდა ვახურდეს თეთრფერამდის და მერე ერთბაშად ცივ წყალში უნდა ჩაუშვათ გაციებამდე. მერე ავიღებთ და ცხელ ლადარში ვავახვევთ.“

ვაცლით სანამ წასმული ჯოხი ნაფუკიალებს არ გაყრის, შემდეგ ჰაერზე ქნევით ვაციებთ და კარგია“ (არჩილ სალყვაჩარის ძე მელაშვილი).

საინტერესოა, რომ ძველი ცული, რომელსაც ღებები, ჭიორა გლოლა და წედისი უძველესად მიიძნევენ, ამჟამად იშვიათად იხმარება როგორც ქვემო- ისე ზემო-რაკაში. მას იცნობენ ნაირსახელით: „ნაჯახი“, „ნიღვრიანი ცული“, „ცულაფთა“, „მთიულულა“ და სხვა.

საბა აფთს განმარტავს:—მახელია ბრტყელი და ტარგრძელი, რაც არ ჟღერება ცულის მოყვანილობას.

საინტერესოა ის გარემოება, რომ მჭედელი, როგორც ეს ლეჩხუმსა და სხვაგან იყო, წლიურად ურიგდებოდა გარკვეულ კოლექტივს, სოფელს ძველი „ხელადის“ შეკეთებას. კოლექტივი გასამრჯელოს ორი სახით უხდიდა: ნატურით ან სამაგიერო მოხმარებით. ეს საზოგადო წარმოების გადმონაშთს უნდა შეადგენდეს—ისე როგორც ნადი და შეამახანაგება. წედური რკ. დამუშავების სინამდვილეში ამ მოვლენას „კალაფორია“ ეწოდებოდა, რაც უაღრესად საყურადღებოა.

„...მჭედელს წლიურად ურიგდებოდა, ზოგს გამოგვიპირავდა, ზოგს ფოლადს მოსდებდა, ზოგს ვალესავდა, ზოგს წვერს ან რამეს გაუსწორებდა, სამაგიეროდ გადასახადს ვაძლევდით, ან ქვე თუ უშველიდით ჩვენც“ (ს. სადმელი, დიანოზ შარაშიძე).

წარმოების ტექნიკის თვალსაზრისით რკინეული „ხელადის“ აეკარგიანობა ჯერ გადუღებაზე დამოკიდებული და შემდგომ წრთობაზე. არც ერთი და არც მეორე სასურველ შედეგს ვერ აღწევს იმ შემთხვევაში, თუ შესაფერისი ნახშირიც ხელს არ უწყობს ამ საქმეს. დუღილის დროს რკინა იწმინდება მთელი რიგი ნაერთობევი ნივთიერებისაგან. დაწმენდა-დახალასების ნორმალური მსვლელობა დამოკიდებულია ნახშირსა და რკინეულის მკეთებელზე. მკეთებელი, მოხელე, მჭედელი გახურების ხარისხით ატყობს, თუ როგორ მიმდინარეობს დუღება. გამოცდილებით იცის, თუ გახურებული შანთი რკინა, როდის რა ფერს გამოსცემს. ფერის საშუალებით მშვენივრად იცის, რამდენად წესიერად და მართებულად მიდის დუღილი და რადარა დროს უნდა გადმოიღოს და დაკვეროს შანთი.

რაჭის მჭედლობაში რკინის შერიგისად დუღებას მთავარი ყურადღება ექცევა. ამ მხრით ზოგიერთი საყურადღებო დაკვირვებანი აქვთ. მაგ., როცა რკინა ცეცხლში ხურდება, მისი კანი და გული არა თანაბრად, სხვადასხვა ხარისხით ხურდება; კანი რომ „მოსულა“, „გული“ უმი რჩება. ამ შემთხვევაში მიმართავენ შემდეგ საშუალებას: მომზადებული აქვთ წინასწარ გაცრილი სილა, რომელსაც დააყრიან ნაწილობრივ გახურებულ რკინას. უკანასკნელი სიმხურვალეში ადვილად მიიკრავს ამ სილას და შემდგომ განაგრძობენ საჭირო ხარისხამდე გახურებას. სილა იცავს გარე კანს ჭარბი გახურებისაგან და გულისა და კანის თანაბრად ადუღების საშუალებას იძლევა. რკინის სადუღარ საშუალებად გამოყენებულია ამასთანავე „ქვამარილი“, ისე როგორც ეს ქართლშიაც იციან (სახელდობრ ბორჯომის ხეობაში).

ამ მიმართებით ნახშირის როლი დიდია, რადგანაც სხვადასხვა ხის ჯიშის ნახშირი სხვადასხვა გვარად მოქმედებს რკინის დუღების ფიზიკო-ქიმიურ მოვლენებზე, ამიტომ ნახშირის საგანგებოდ სწავვენ და არჩევენ. მასზე ბევრად არის დამოკიდებული რკინის „ხელადის“ ხარისხი. რკინეულის ტანთელოზა და ვარგისობა შერივისი დუღებისა და ნახშირის საქმეა, ხოლო ფხა და სიმტკიცე, ამასთანავე წროთობაზეა დამოკიდებული. ხარისხიანი რკინეული პროდუქტის დამზადების საქმეში წროთობას უპირველესი ადგილი უჭირავს რაჭის მქედლობაში. წროთობა თავის მხრით მოითხოვს გარკვეულ წესებს: 1. წყალში ჩაშვების ხერხი, 2. სიხანგრძლივე, 3. გახურების ხარისხი, 4. მღვრიე და წმინდა წყალი. ეს წესები გამოიყენება თავის ადგილას იმისდა მიხედვით, თუ რას აკეთებენ და რა მიზნით.

II

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ წედისის რკინის წარმოებაში ქვემო-რაჭა, როგორც ცნობებით ირკვევა, გარკვეულ მონაწილეობას ღებულობდა, როგორც უმი ლითონის, ისე შუა „ხელადის“ მიღების სახით. სიტყვიერი ცნობებით, კიდევ უფრო ადრე მათ საკუთ. რკ. ნედლეულის კერებიც ჰქონიათ. ეს გარემოება გვაფიქრებებს, რომ მქედლობის დარგი რაჭაში, ეყრდნობოდა რა საკუთარ ნედლეულის კერებს, ძველიდანვე ფართოდ ყოფილა გავრცელებული. რაჭას თავისი რკ. პროდუქტი გაჰქონდა იმერეთში, ქართლში და ლეჩხუმში.

ს. ორბელში მქედელმა ყურაშვილმა გარკვეულად მიგვითითა, რომ ძველად ჩვენს მამა-პაპათ რკინა რაჭიდან მოქონდათო. ეს ცნობა მეორე მხრივაცაა საყურადღებო. რაჭიდან რკინის უქედურად გატანა თვით რაჭაში ვერ დავა-მოწმეთ.

რამდენად სარწმუნოა ეს ცნობა შემდეგმა შემოწმებამ უნდა ნათელყოს. მქედლობასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს წედისის რკინის დამუშავების ცალკეული მომენტები. მას შემდგომ, რაც „ქვაწითელას“ მალარო ჩამონგრეულა და იქიდან ლითონის გამოტანა შეწყვეტილა, დაუწყიათ რკინის დამზადება ძველი რკინეულიდან. აგროვებდნენ ძველ ნამტვრევ რკინეულს, მას გაურევდნენ ცოტას „ლილს“ (ქვაწითელას ლითონის ნადნობს) და საწურ ქურაში დაადნობდნენ და გამოყავდათ რკინა. ამ წესით დამზადებულ რკინას „ნაკლი“ ეწოდებოდა, ხოლო თვით დამზადებას—„მონაკდა“. ამ მიზნით უტილ-ნედლეულს შეგროვების გეოგრაფიული რადიუსი ქართლს აღწევდა („მეჯვრის ხევამდი მივდიოდით, ნაკვეცი რკინა ჩამოგვქონდა იქიდან“ ს. მიოსურაძე).

ამ გარემოებას ნიშანდობლივად უნდა ასახავდეს ერთი საყურადღებო თქმულება, რომელიც ქართლის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მუშაობის დროს აღნიშნულ იქნა ს. მერეთში. მიხეილ ზაქარიას ძე ელიაშვილმა, რომელიც ჟრემს უძღოდა, კამეჩების დალლასთან დაკავშირებით ასეთი თქმა გამოიყენა:

„ჰე, შე კაცო, წედისი დაიწვა, რაც იმას ბერვა ჰქონდა“. ძველი ანდაზა არის, უმანდელმა ხალხმა იცოდა. რო ვეტყოდით კაცს—საწყალი რათა

ხარო გვეტყოდა—ჰე შე კაცო, წედისი დაიწვა, რაც იმას ბერვა ჰქონდაო; დიდი გაჭირვება გამოვივლია და მა რა მომივიდოდაო“. ეს საინტერესო თქმა, ანდაზად ქცეული, საყურადღებოა, როგორც რაჭა-ქართლის ურთიერთობის ისე წედისის რკინის დამუშავების საკითხის გასარკვევად.

წედისში დამოწმებულ იქნა კიდევ რამდენიმე რკ. ლითონის ჯიში, მაგ.: „კობიკი“, „შავი ლითონი“ და სხვ. პირველი იყო ყვითელი ფერის, მაგრამ „გორგინდა“-საგან განირჩეოდა თვისებით და ფერით. „მეორე კი იყო წმინდა ლითონი, რომელსაც ყველაფერი თავისი ყოფნიდა. ამას გარდა წედისის თავზე იყო „სამიწალები მადანი“. იმითი ჩოხებს და შალებს ვლებავდით, ჯერ დაეყვითლებდით ვაშლის და თხემლის კანში და მერე იმათში შავად ვლებავდით. ეს ლითონი მთელ რაჭას და რა ვიცი ვის არ მიქონდა“¹ (100 წ. თ ა ზ ო მ ა ი ს უ რ ა ძ ე).

უქანასკნელ მადნის გარდა ს. ქვედის ადგილებში ყოფილა ერთი დიდი მღარო, საიდანაც ძველად გამოჰქონდათ ერთგვარი მიწა, რომელსაც „საპირი მიწა“ ეწოდებოდა. ამ საპირი მიწას ნაყავდნენ და მითი კალოებს პირს უსწორებდნენ. „სამი დღის ნაწვიმარი რომ ყოფილიყო ერთ საათში შრებოდა მით პირმოგებული კალო“ (ს. პ. ი ლ ო მ ა ი ს უ რ ა ძ ე):

კალოს მომიწვასთან დაკავშირებით რაჭის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დამოწმებულია „კალოს მოპირვის“ საინტერესო წესი, რომელიც ლეწვასთანაა დაკავშირებული. ვიდრე ლეწვას იწყებდნენ ორი დღით ადრე საქონლის ახალ პატევს გადაწმენდილ კალოზე წყალში გახსნიან და ცოცხით ან ნიჩბით ამ ხსნარს „მოპრონიებენ“ მთელ კალოზე. ხსნარი ავსებს ოღრო-ჩოღრო ადგილებს, პირს უკრავს და უსწორებს კალოს, რითაც კალოზე მარცვლის დანაკლისს ამცირებს. ამ პროცესს ეწოდება „მოპიტვლა“, ხოლო ხსნარს „პიტელი“. მოპიტვლა ძირითადად ისე, როგორც მოყინულზე ლეწვა, მიზნად ისახავს ლეწვის დროს მარცვლის დანაკლისის მინიმუმამდე დაყვანას.

ფაქტიური სინამდვილეა, რომ რაჭაში, ისე როგორც მრავალ სხვა კავკასიის ეთნიკურ ჯგუფებში, ერთი გვარის რამდენიმე ოჯახისათვის—„განაყოფის“, „ჩვენნიანი“-სათვის შერქმეული აქვთ წინაპრის სახელი და როცა სურთ ამა თუ იმ პირის ჩამომავლობითი განსაზღვრა პირველ რიგში იხსენიებენ ამ სახელით და არა გვართ: ყაყენი, ცირაენი, მამუჩიკაანი, მჭედლიანი და სხვა.

ამათგან ჩვენ გვინტერესებს „მჭედლიანი“. მჭედლიანნი არიან: ლებს, გოლოას, ჭიორას, უწერას, ქვედს, წედისს, ძეგლევს, სკაპოს და მრავალ სხვა სოფელში. საყურადღებოა, რომ მათ მიაკუთვნებენ ჩამომავლობით მჭედელს. ჩვენი ძველი იყო მჭედელი და ამიტომ მჭედლიანთ გვეძახიანო.

¹ საღებავებში აღსანიშნავია აგრეთვე ხის ტუტუნი, რომელსაც ეწოდებოდა „კალიქვა“. ხე რომ დაფუტუროვდებოდა შეუნთებდნენ ძირიდან ცეცხლს და იმ ხიდან იღვენთებოდა ერთგვარი წვენი, რომელიც გაცივების შემდგომ მაგარ და ჩონჩხიან სხეულად იქცეოდა. ნაცრის ფერი და ხორკლებიანი იყო. ამას იყენებდნენ საღებავის დასამზადებლად. ჭურჭელში გახსნიდნენ და შემდეგ იღვა ჩაყვითილი „ღვდასავით“, ანუ „ძირად“.

ეს მოვლენა საინტერესოა ჩვენთვის, როგორც საერთოდ გვართა გენიალოგიისა, ისე საკუთრად მჭედლობის, როგორც ფართოდ გავრცელებული ხელობის, ზოგიერთი საკითხის გასარკვევად.

იმ გარემოებას, რომ მჭედლებს მთელი სოფელი ან მცხოვრებთა ერთი ჯგუფი წლიურად ურიგდებოდა, ხოლო მეორე მხრით ისინი მონაწილეობას ღებულობდნენ მჭედლობის საქმეში ამათუიმ სახით—მჭედლობის საყოველთაო ხასიათისა და კოლექტიური წარმოების საწყისებამდე მივყავართ.

სოფელ ჭიორას უკანასკნელ წლებამდე შემორჩა ჩვეულება სახალხო დღეობის სახით, რომლის დროსაც, საღამოს ჟამს მთელი სოფელი კომლზე ერთ დიდ ნაკოდ შემას გამოიტანდა სოფლის შუა ადგილზე, „სანახშოზე“. შემას დაციხავდნენ გარდიგარდმო. თითოეული ნაკოდის მომტანი გუნდური შეძახილების „დალოცოს“ შემდგომ დადებდა ნაკოდს და თავადაც მიერთობდა ხალხს, ანუ გაერეოდა ჯარში. მოტანის პროცესი გრძელდებოდა ვახშობამდე. შემდგომ კი ვისაც ძალა შესწევდა, მამაკაცთაგან შეგროვდებოდნენ და დაუწლიდნენ კარი-კარ სოფელს და „დიდება ბძანეს“ იტყოდნენ. დასალოცავი გამოჰქონდა მცხოვრებს ღვინის და ფულის სახით. ამრიგად შეგროვებულ ღვინოსა და პურს დაიმარაგებდნენ. განთიადისას შეშის ხორას ცეცხლს წაუჭიდებდნენ და მეორე დღემდე გიზგოზებდა ვებერთელა კოცონი. ცეცხლს გარშემო მოუსხდებოდნენ და იყო ერთი ქეიფი. მეორე დღეს დაცვენილი ნახშირი მიჰქონდა მხოლოდ მჭედელს, სხვისთვის „არ ვარგია“ იყო.

შესაძლებელია ამ ჩვეულებაში შემონახული გვექონდეს გადმონახუთის სახით მჭედლობის საზოგადოებრივი ხასიათის მოვლენების ფაქტები, რომლებიც შეიძლება სიმბოლიური ანარეკლნი იყვნენ იმ რეალური პროცესებისა, რომლებიც წედისის რკინის საზიარო დამუშავებაში და ნახშირის დაწვავში გვხვდება ხოლმე.

რაც შეეხება მჭედლის საზოგადოებრივ მდგომარეობას, მოცემული ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, ირკვევა, რომ ამ შემთხვევაში მჭედლობა რომელიც უმთავრესად ნატურალური მეურნეობის შინაპრეწველურ წესებს ეყრდნობოდა, ძირითადად გამოყოფილი არ იყო მეურნეობის სხვა დარგთაგან, ამდენად მჭედელი საზ-იე ორგანიზაციაში ასრულებდა დამხმარე როლს, საზოგადოების მიერ ის როგორც მოხელე მცოდნე კაცი ფასდებოდა და პატივისცემდნენ; ზოგიერთ შემთხვევაში მიაჩნდათ იგი „ზეკაცური“ ძალისა და უნარის მქონედაც. მისი სიტყვა და მოქმედება რატომღაც ჩვეულებრივ ადამიანზე უფრო მეტად სჭირდა. ყველა ცდილობდა საწყენად არ გაეხადა მასთან საქმე და როგორმე მაღლიერი ჰყოლოდათ იგი. მისდამი მოკრძალება და რიდი იმავე რიგის მოვლენად მიგვაჩნია, როგორიცაა გლახა თვალის, გლახა ფხვის, გლახა, ანუ უბედური ნათქვამის კაცისადმი განწყობა, რომელიც ზოგიერთ რწმენებზეა დამყარებული.

პირველ შემთხვევაში მჭედლისადმი თავის სიყვარულს და პატივისცემას საზოგადოება იმით გამოხატავდა, რომ მას სათემო დღეობების დროს უზავინდნენ მოსაკითხს, ძღვენს და თან უსურვებდნენ დღეგრძელობას; ჩვენი მჭედელი ხარ, გაამოსო, ეტყოდნენ ძღვენის მიმტანნი. ძღვენი შესდგებოდა—ერაღი

ყანწი ღვინისა, ხაჭაპურისა და ხორცის ნაჭერისგან. სხვა მხრივ მას საზოგადოებრივ ვითარებაში რაიმე უპირატესობა არ ეკუთვნოდა.

მეორე შემთხვევაში მჭედლის მიერ უბრად გაჭედილი რკინეული მაგიური ძალისა იყო და მას ამულეტად იყენებდნენ. მჭედლის ნათქვამი გაფრთხილება—„დაუცდელი“ იყო, უთუოდ აუსრულდებოდა მას, ვიხედაც და რაზედაც ის დაჟინებით რამეს იტყოდა; ხოლო მჭედლის „გადაცემული“ კაცი თავის დღეში ვერ გამოვიდოდა ამ რისხვისაგან და მამიდან შვილზე გადადიოდა. იშვიათად მაგრამ მაინც მჭედელს აქა-იქ კულიანობასაც სწამებდნენ და მას „მამნებელს“ უწოდებდნენ. იმას ერთი სული და ხორცი არ უდგასო—იტყოდნენ. მჭედელი მიუხედავად ამ თილისმური ძალის ქონებისა, თავადაც დაშინებული და უძლური იყო სხვა „მჩხიბავთაგან“ თვალნაცემისა და ნათვალყვისაგან, აგი ფეხის და აგი თვალისაგან, ხელნაქცევისა და ხელნაკარვისაგან. „დამზნილი“ ქონდა, როდის ვასი ნათქვამი, წინდახდომა და ფეხი და თვალი, რას უქადა. ამიტომ საწინააღმდეგო საშუალებებს მიმართავდა. აარიდებდა თვალს ყველა ამათ, რამდენადაც ეს მოსახერხებელი და შესაძლებელი იყო. თუ ეს არ გასჭირდა და ხელი „გაუდგებოდა“, ხელის მოსაბრუნებლად ეჭვმიტანილი კაცის ტანისამოს წაგლეჯდა, ჩუმად მოაბრავდა, „ხელს უქცევდა“ და მით გააბათილებდა იმ ძალას, რომელმაც მას ხელი შეუკრა. თუ ესეც არ გასჭირდა, მიმართავდა „გამკითხავ“-ს და მისი რჩევისამებრ მოიქცეოდა. ჩვეულებრივად იცოდნენ „თვალის შელოცვა“, რომელსაც ასრულებდა ვინმე ცნობილი მოხუცი ქალი. მჭედლებს ჰქონდათ თავისი დღეობა ბოსლობა ღამეს.

ამასთანავე საჭიროა დასახელებულ იქნას ზოგიერთი საყურადღებო მოვლენა, რომელიც შემონახულა რაჭაში. ასეთი არის ძველი წესი დიდი ქვის, ლოდების დაპობა, ანუ დახეთქა ვახურებისა და შემდგომ მასზე წყლის დასხმის საშუალებით. როდესაც ქვა ზომასზე დიდი იყო და მას არსებული უბრალო იარაღებით ვერაფერს დააკლებდნენ, ამ შემთხვევაში მიუნთებდნენ ცეცხლს, გაავარავარებდნენ და ერბაშად ამსხვრევდნენ წყლის დასხმით.

ასევე საყურადღებოა მეორე ფაქტიც.

ს. გლოლაში და სხვაგანაც ზ.-რაჭაში სკოდნიათ კოლექტიური ურო-საცემის გაკეთება, რომელიც რამდენიმე კაცის ძალის გაერთიანების პრინციპზე იყო აშენებული. უროს სახელად „საბერავი“ ერქვა. იგი წარმოადგენდა მუხის მრგვალ მორს, რომელსაც თავებზე ჩაბმული ჰქონდა გრძელი ღვლეჭის სახელურები. ამგვარი უროს შემწეობით ადვილად აპობდნენ დიდ ხეებს.

პირიქით ხევისურეთში მივლინების წინასწარი ანგარიში

8 ივლისს გავემგზავრეთ თბილისიდან ბარისახოში, პირიქით ხევისურეთში გადასასვლელად.

ჩვენი მიზანი იყო 1938 წელს პირაქეთ ხევისურეთში დაწყებული ხევისურული რჯულისა და კერძოდ მასთან დაკავშირებული ნათესაური ურთიერთობის შესწავლა.

ბარისახოში მისვლის პირველ დღესვე მოხვდით მიცვალებულის რიგებზე ხევისურეთის ზოგიერთ სოფლებში აქა-იქ ჯერ კიდევ მიცვალებულის რიგები და დატირება ძველი, დრომოკმეული წესით ტარდება.

მიცვალებულის სახლში ბანზე, ხდება ტალავართ დატირება. ტირილში მხოლოდ დედაკაცები იღებენ მონაწილეობას, მრგვლად უსხედან ვაშლილ ტალავარს და გარიგებულ სუფრას. სოფლის ქალ-ზალს ტალავართ დატირების დროს, მძივებით მორთული არაყიანი ბოთლები მოაქვთ, რომლებსაც იქვე ტალავართან სდგამენ. ხმით მატირალი ხმაღზე დაბჯენილი იწყებს მოთქმას. ეს უკანასკნელი მორიგეობით იცვლება და ვისაც მატირლები დაასახელებენ, ხმალიც მას უნდა გადასცენ.

მიცვალებულის ახლობლები: დები, შვილები, ჩვეულებრივად არ არიან ზოლმე ხმით მატირლები. ცოლი კი საერთოდ ვერ დაიტირებს ქმარს. ის მატირლებში ვერც-კი დაჯდება და მოსულების პატივისცემას და კერძოდ არაყის დარიგებას უნდება.

ტალავართ დატირების დროს იწყება დოლიც. დოლში უნდა გარიონ ცხენი დედი-ძმებმა, დედიოთ და მამით შინ შეებმა, მეზობლებმა, ნარევეებმა. მიცვალებულის ცხენს შეკაზმულს ამ დროს ტალავართან მიიყვანენ, გარიგებული ტაბლიდან რძეს შეასმევენ, პურს შეაქმევენ, არაყს დაალევიანებენ და შემდეგ სხვა ცხენებში გაურევენ. ამ ცხენზე შეჯდომა მამად-კაცობიდან ერთერთს შეხვდება.

დოლის ცხენი უბელოა, ღვედი აქვს მოსართავის მაგივრად შემოქერილი. ფაფარი დაწულია წვრილ-წვრილ ნაწნავებად და ბოლოები შეკრულია წითელი ფერის ნაჭრებით.

რიგების დროს ფოტოგრაფიულად გადავიღეთ ყველა მომენტი, მაგრამ წვიმის გამო ზოგი მათგანი და კერძოდ დოლი ვერ გამოვიდა.

9 ივლისს ისევ მკვდრის რიგებზე ვიყავით და მხოლოდ 10 ივლისს დაწყებულმა ზრუნვამ პირიქით ხევისურეთში გასამგზავრებლად, შესაძლებელი გახდა 11-ში დილით ჩვენი ბარისახოდან გასვლა.

სურ. 1. სოფ. ბარისახო, აპარტვა არაბულის „რიგების“ სუფრა.

მარშრუტი ავირჩიეთ შემდეგი:

ბარისახოდან ველკეთილის გადასავლით ლეზაისკარში. აქედანვე შემოვი-
არეთ სოფ. ქეჭყეთი და კისტანი.

სამივე ეს სოფელი ჯინჭარაულებითაა დასახლებული.

ლეზაისკრელნი ძველ მამად მამისაურებად იწოდებიან და თავის
შიგნით კიდევ ახალ მამებად იყოფიან: ა) ბოსელანი და ბ) გვიანაურნი. ქე-
ჭყეთელნი ერთ მამად კაცებს შეადგენენ და ბაბკიაურებად იწოდებიან, ხოლო
კისტნელნი ძველ მამათა მიხედვით ობოლაურებად ითვლებიან და ახალ-
მამად კი შემდეგნაირად იყოფიან: ა) ბულეთაურნი, ბ) ათანდილანი, გ) ივანი-
კანი, დ) მგელიკანი, ე) ჯულურანი.

ლეზაისკრიდან გადავედით გიორ-წმიდაში, რომელიც უკვე გოგოჭურების
სამოსახლოს წარმოადგენს. გიორ-წმიდა ცალკე უბნებისაგან შედგება; ტბა-
თანა, სადუცე, ორწყალი, ამუგა, ხოლისკალუა, დენილა, ხორუ და ქვენ-ბოსელი.
სოფ. გურო, რომელიც გიორ-წმიდიდან 7—8 კილომეტრითაა დაშორებული,

გიორ-წმიდელების ძველ სამოსახლოს წარმოადგენს და ამიტომ გიორ-წმიდელებს გუროელებსაც უწოდებენ.

გუროელი გოგოჭურები ძველ მამათა მიხედვით იყოფიან:

A. ბაჩყაურად და B. ახურად: თათუანი, წიქანი და ბათირანი ახურათა ქერხოსანების ჯგუფის ახალ დაყოფებს წარმოადგენენ. სადარანი, დევანი, ბათაკიანი, კანათანი და თამარისძენი ახურათა სუიკანების ჯგუფს ეკუთვნიან. ბაჩყაურნი კი თავის შიგნით აღარ იყოფიან.

გიორ-წმიდელები წლის განმავლობაში საქონლის საძოვრებზე გადაყვანასთან დაკავშირებით ორჯერ იცვლიან ბინას: ივნისის შუა რიცხვებიდან დაწყებული, აგვისტოს შუა რიცხვებამდე საზაფხულო ბინაზე არიან, დანარჩენ დროს კი საზამთრო ბინაზე ატარებენ.

ახალ-მამად დაყოფის მიხედვით გიორ-წმიდელების საზამთრო და საზაფხულო ბინადრობა შემდეგ სურათს იძლევა:

1. თათუანი—ზამთარში დენილაში და სადუცეში, ზაფხულში—ისართლეში;
2. წიქანი—ზამთარში სადუცეში, ზაფხულში ხორნაულთაში;
3. თამარისძენი—ზამთარში ორწყალში, ზაფხულში ვიროანაზე;
4. სადარანი—ზამთარში ორწყალში, ზაფხულში ვიროანაზე;
5. დევანი—ზამთარში ორწყალში, ზაფხულში ვიროანაზე;
6. ბათირანი—ზამთარში ამუგასა და ხოლისკალუაში, ზაფხულში—ვიროანაზე და გუროში;
7. ბათაკიანი—ზამთარში ამუგას და ხოლისკალუას, ზაფხულში—ვიროანაზე და გუროში;
8. კანათანი—ზამთარში დენილაში, ზაფხულში—ვიროანაზე;
9. ბათაკიანი—ზამთარში ხორუში და ქვენ-ბოსელში, ზაფხულში—გუროში;
10. ბაჩყაურნი—ზამთარში ქვენ-ბოსელში, ზაფხულში—გუროში.

საერთოდ მთელი საგოგოჭურო შედგება: გუროელებისა, ჭორმეშიონთა, ატაბიონთა და ბუჩუკურლებისაგან, რომლებიც ძველ-გვარად იწოდებიან, ხოლო ჭაჭაბოვლნი, ბისოვლნი და ჭაჭმატიონნი გარ-ქვაბით შამაყრილებად ითვლებიან.

გიორ-წმიდაში ჩვენ შესაძლებლობა გვქონდა დავემოწმებოთ ლიტერატურაში უკვე ცნობილი ე. წ. საღმერთოს გადახდა (შღრ. გაბუური, წელიწადული, ტ. I, 1923—24 წ.).

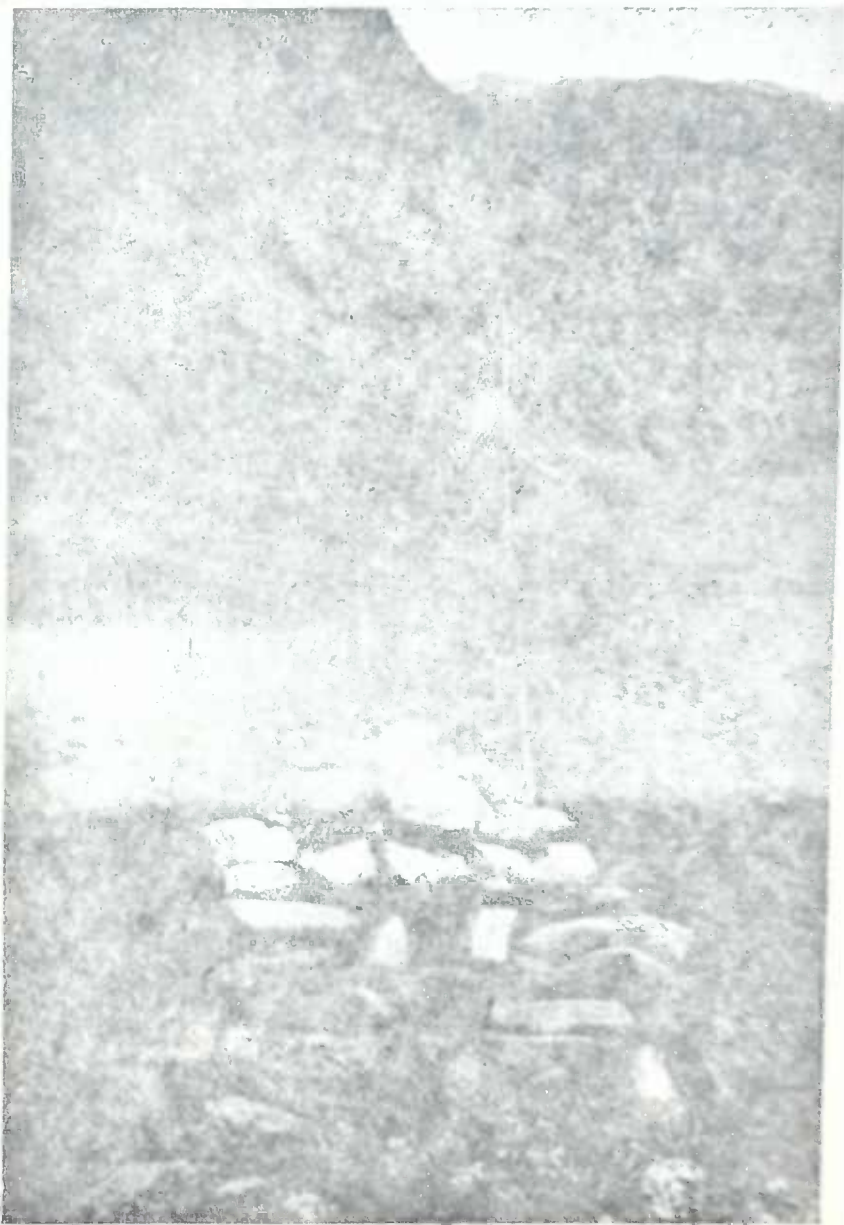
ვახი რომ 3 ან 5 წლის გახდებოდა საღმერთოს გადაუხდიდნენ. ბავშვის პატრონი ლუდს ადუღებს, არაყს გამოსწურავს, გარ-კურეტს დაამზადებს. მამით და დედით ნათესავები, ფიც-ვერცხლ ნაჭამი ძმობილი, ყველანი ემზადებიან ამ დღისათვის, არაყს ხდიან. „წელვარიელი ვერ მიოლ თავს ხბარსაჲს ვაჟასაო“ იტყოდნენ. ხუცესი კურატს ან წვრილფეხა საკლავს დაკლავდა და სისხლის ჯვარს გაუკეთებდა ბავშვს შუბლზე, ცხვირზე და ლოყებზე. შემდეგ დალოცავდა: „მაგკას წყალობა უფალმა. შენ სამხვეწრო შაიწიროს, შენ სამეშგლო იყოს; უფალმა კაის ბედის დავლათის მაგიხდინოს, კიდევ ვაძმიანას,

ღმერთმა მაგცას წყალობა“. ბავშვს თავზე წყალს დაასხამდნენ და უცოლო ვაჟს სამართებლით ქოჩორს მოაპარსვინებდნენ. შემდეგ დანარჩენ თმას უკვე დუქარდით გადაუღებდნენ. ამ თმას დედა შეინახავდა სიკვდილის შემდეგ მას სამარეში ჩააყოლებდნენ. საღმერთო გარკვეული რიტუალური მნიშვნელობის მქონე მომენტებით, ბავშვის სქესსა და ჰასაკთანაა დაკავშირებული. ამ დროს ხდებოდა ოჯახში ახლად შეძენილი მამრობითი სქესის წარმომადგენლის საღმერთოდ შევედრება და მისი ნაწილების სახით თმის შეწირვა.

გიორ-წმიდაშივე, უბ. ამუგაში, გადავიღეთ მკვდრისად დალოცვილი წყარო. ასეთი წყაროები ხევსურეთში მგზავრს თითქმის ყოველ ნაბიჯზე ხვდებოდა, ამ შემთხვევაში ჩვენი ყურადღება მიიპყრო წყაროს გვერდით ჩარქობილმა ფიჭვმა, რომელიც სხვაგან არ შეგვხვდებოდა. მკვდრისად წყაროს დალოცვას დიდ მნიშვნელობას აძლევდნენ. ისეთ კაცზე, რომელმაც ეს ვერ შეუსრულა თავის გარდაცვილ ნათესავზე, იტყოდნენ: „ბეჩავია, ჯერ სახელი არ დაუდებ მკვდართაო. მაგის სიცოცხლე რაითა ღირს, წყალნი კიდევ ვერ დაულოცნა მკვდარსაო“. გააკეთებდნენ წყაროს, დაუგებდნენ ღარს და თავზე ბროლებს შემოაწყობდნენ. წყაროსთან დანიშნულ დროს საკლავს მიიყვანდნენ, ტაბლას მიიტანდნენ, რომელზედაც დადგმული იყო: ერთი ხელადა არაყი, ერთი პატარა ქვაბი აღუღებული რძე, ქადის კვერები, კეცეულები და ერბოიანი ჯამი. ამას ყველაფერს იმის სახელს დაუდებდნენ ვისთვისაც წყაროა დალოცვილი: „ღმერთო დიდება შენდა, ღმერთო მადლი შენდა, ღმერთო შენგანა გაჩენილი ხევწება კაცისაჲ, ბარება სულისაჲ; საღ ქრისტე პურობენა, ანგელოზნი ჟამობენა, ცოდვილნი გაინანებენ, მართალნი გაისვენებენ. საცა შენ სულ მოიხსენება (სახელს იტყვიან მკვდრისას) შენ ანდაბია, შენ სამყოფოია, შენამც მაგივა, შენამც მაგეჴმარება, დაყენებული ეს საკლავი, გაკეთებული ეს წყაროი: შენამც განათრიელებს, შენამც გაიაღებს, ცოდოსამც მაგხდისა, სასჯელსაც მაგარიდებს, ენი ნათქვამსა, ველი ნაქნარსა, ყური განაგონარსა, თუალი ნანახსა. ეს წყაროი შენიმც საკუთნოია, უწყლოთამც ნუ დარჩები! წყაროჩი წილ უღები ნუ იქნები! ამ საკლავითაც იმკვიდრებ და ისაკუთრებ! ზე დამრჩოთ ღმერთმა მარჯე ნულარა დააღიროს! შენ ღმერთმა მაგაჴმაროს ეს წყაროიც, ეს საკლავიც, ეს სუფრაიც, ეს სასმელიც! შაგინდნას მაგახმაროს ღმერთმა!“ თუ იმ მესაძმოეთაგან, რომლის სახელზედაც წყაროა აგებული, მოკვდებოდა ვინმე, მაშინ საკლავის დაკვლა აღარ იყო საჭირო. ტაბლას გააწყობდნენ, არაყს გამოხდიდნენ და იმავე წყაროს ღარს გამოუტყლიდნენ; ფიჭვს კაპებს ჩამოსჭრიდნენ, დაამოკლებდნენ, თავზე კი კარხნას გაშლილს დაუტოვებდნენ, და იქვე გვერდით წყაროსთან ჩარქობდნენ.

ამის შემდეგ ხელახლა დალოცავდნენ მკვდრისად წყალს. უცხო კვდრისათვის კი ძველი წყაროს დალოცვა არ შეიძლებოდა.

ჩვენ მიერ გადაღებული წყარო პირველად კანეშა გოგოქურის სახელზე აგებული და დალოცვილი ყოფილა, შემდეგ ხელახლა მისი შვილის გიგოს სახელზე დაულოციათ, ხოლო მესამედ—მისი მამად შინშის ბათირას სახელზე და ფიჭვიც მაშინ ჩაურჭვიათ. ამგვარად, წყალნი გარკვეული მკვდრის სახელზე ილოცებოდა, წყარო კი რჩებოდა მთელი საძმოს მკვდართა მოსახსენებლად.

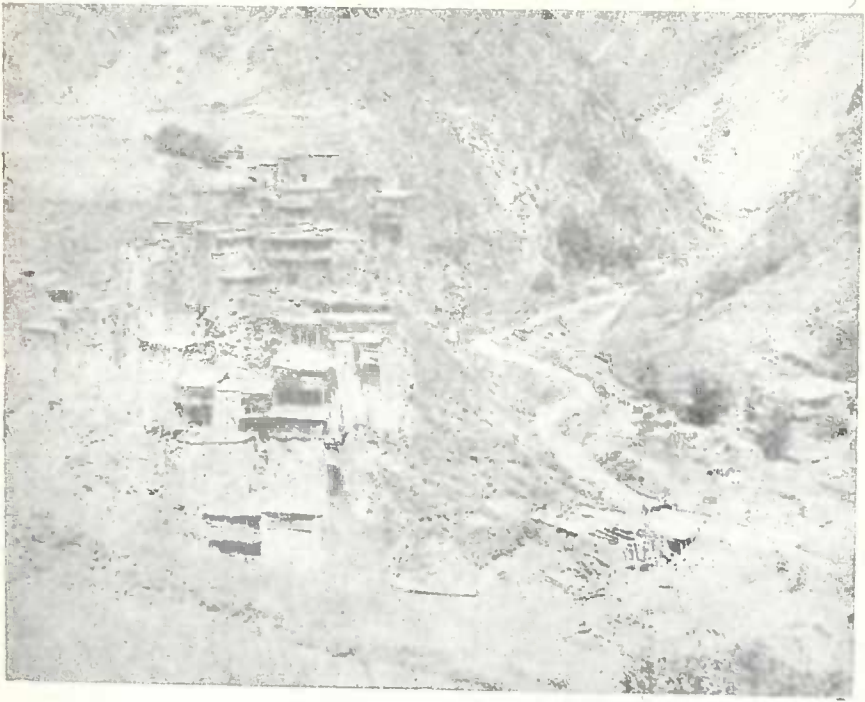
სურ. 2. სოფ. გიორ-წმიდა, „მკვდრისად დაღუპვილი შუარო“.

შემდეგი ჩვენი მარშრუტი სოფ. შატილისაკენ მიიმართებოდა (იხ. სოფ. შატილი, სურ. 3). შატილი ძირითადადში ჯინჭარაულებითაა დასახლებული, რომლებიც თავის შიგნით შემდეგნაირად იყოფიან:

ძველ მამებად: 1. უთურგაულნი და 2. გილიკაურნი. უთურგაულნი ახალ მამებად: ა) ჯალაბაურნი, ბ) გილიკაურნი, გ) ბილაურნი, დ) შაბურანი, ე) მანგიანი.

გილიკაურნი: ა) გოგოთურანი, ბ) ბავრატაულნი, გ) ბეკოურნი და დ) თიყაურნი. ყველანი საჯინჭარაულოს შატილიონთა ჯგუფს შეადგენენ.

ჯინჭარაულების გარდა შატილში სახლობენ ანატორელებიც, რომლებიც ლიქოკლებისაგან წამოსულებად ითვლებიან. მათთან არის დაკავშირებული გადმოცემა ანატორის ეკალდამების გაჩენის შესახებ.

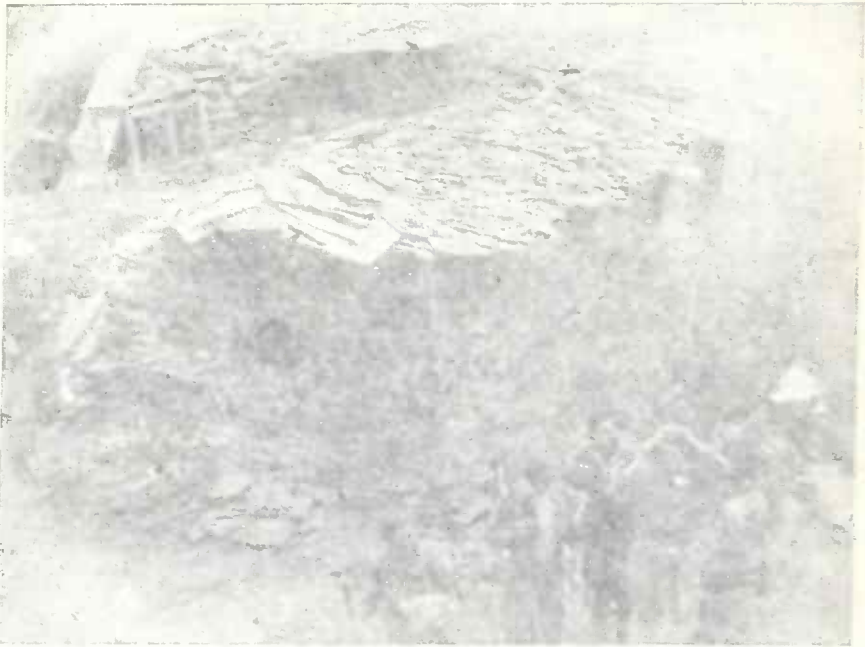
სურ. 3. სოფ. შატილის საერთო ხედი.

გადმოცემის მიხედვით ანატორელები ლიქოკიდან გადმოსახლების შემდეგ სოფ. ანატორში სახლობდნენ. ჟამიანობის დროს ყველანი გაწყვეტილან და მხოლოდ ერთი პატარა ბიჭი გადარჩენილა, რომელსაც თავი შეუფარებია ცონეს მთავარ ანგელოზის ხატში.

შემდეგ ის თუშეთში გაქეულა და იქიდან შატილელ კაცს ისევ თავის ჩასახლარზე მოუყვანია. მის ნაშიერად ითვლებიან ეხლანდელი ანატორელები.

ანატორში ჩვენ დავათვალიერეთ სამი ეკლდამა; ერთი მათგანი (იხ. სურ. 4) გზის პირად მდებარეობს და ამიტომ ტურისტების დათვალიერების მუდმივ ობიექტადაა ქცეული და საკმაოდ განადგურებულიცაა.

ეკლდამა სავსეა ჩონჩხის ძვლებით, რომლებზედაც შემხმარია ხორცისა და ტანსაცმლის ნაწილები. ჩონჩხის ძვლები ეკლდამის შიგნით ორრიგად გაკეთებულ ქვის საწოლებზეა დაწყობილი, ზოგჯერ მოკრუნჩხული და ზოგჯერ გაშლილი ჩონჩხის სახით. ინვენტარი, რომელიც ჩვენ ამ აკლდამიდან ამოვიღეთ შეიცავს: ხის აკვანს (იხ. სურ. 5), ხის 2 ჯამს, ბავშვის ჩითის

სურ. 4. ანატორი, „ეკლდამა“.

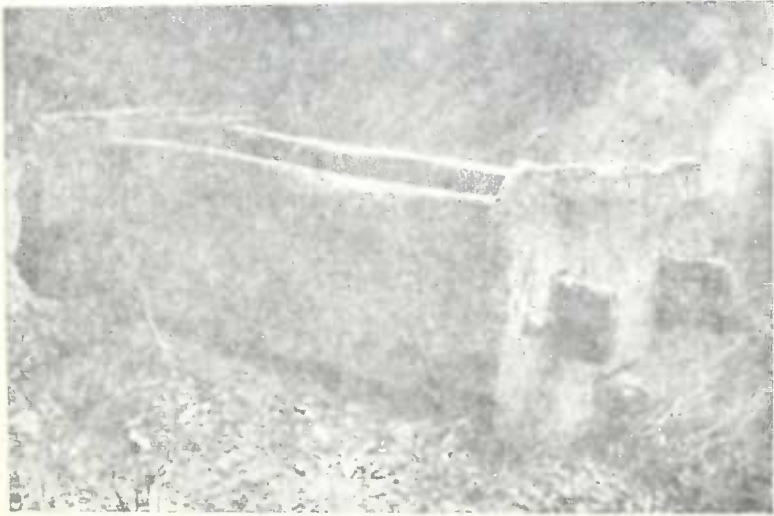
კაბის ნაგლეჯს, ჯვალოს ტანსაცმლის ნაგლეჯს და შავი ტყავის ფეხსაცმლის—ჯღანის ცალს. მეორე აკლდამა ასევე ქალისა და ბავშვის ჩონჩხის ძვლებისაგან უნდა შედგებოდეს, სადაც ასევე აღმოჩნდა ხის ორი აკვანი (იხ. სურ. 6). მესამე აკლდამა მამაკაცთა სამარხს უნდა წარმოადგენდეს, საიდანაც ჩვენ წამოვიღეთ მამაკაცის მომწვანო ფერის ჯვალოს პერანგის ნაგლეჯები.

ძვლების უმრავლესობა ერთმანეთში არეულია. საერთოდ, როგორც ჩანს, აკლდამები არაერთხელ ქცეულა გადაჩხრეკის საგნად, რათქმაუნდა, უცხო პირების მიერ, რადგან ადგილობრივი მოსახლეობა მათ ახლოს არ ეკარება. ამავდროულად აკლდამებიდან ადგილობრივ მასწავლებელს ქუთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზე-

უმისათვის გადაუტია მთელი რიგი ნივთები, რომელთაგან თითონ ასახელებს სამაჯურს, აკვანს, ჩონგურს და სხვას.

მთლიანობისათვის სხვა აკლდამების აღწერაზედაც აქვე შევჩერდებით.

მუცოს ძირში დავათვალიერეთ 4 აკლდამა, რომლებიც უზღარაულთა ეკლდამებად ითვლება. 2 მათგანი სარკმლიანია, 2 სრულიად დახურული, უსარკმლო. აკლდამების თანმიმდევრობა ტერასულია, პირველ აკლდამაში (ქვე-მოდან) ჩონჩხებისა და თავის ძვლების ნამტვრევების გარდა არაფერია. ინვენტარიდან შეგვხვდა მხოლოდ ერთი ხის ჯამი. მეორე სარკმლიან აკლდამაში, რომელიც ტერასული თანმიმდევრობით მეოთხე იქნება, ვნახეთ ერთი თავის ქალა ტრეპანაციის ნიშნით. აქვე ვიპოვეთ ხის ჯამის პატარა ნატები.

სურ. 5. ანატორი, I აკლდამიდან ამოღებული აკვანი.

არდოტის აკლდამების უმრავლესობა ჩაქუეულია და სპეციალურ გათხრებს მოითხოვს ისე, როგორც ყველა სხვა აკლდამა, რომლის სიღრმეში შეიძლება იყოს ნაპოვნი საინტერესო ნივთები, რადგანაც დროთა ვითარებაში და მუდმივ გადაჩხრეკაში აკლდამის ინვენტარი არეულია და მიწითა და ქვებითაა დაფარული.

ჯონის-ჭალელი მცხოვრები როსტომ გაგასძე შეთქაური შემდეგს გამოგვცემს აკლდამების შესახებ:

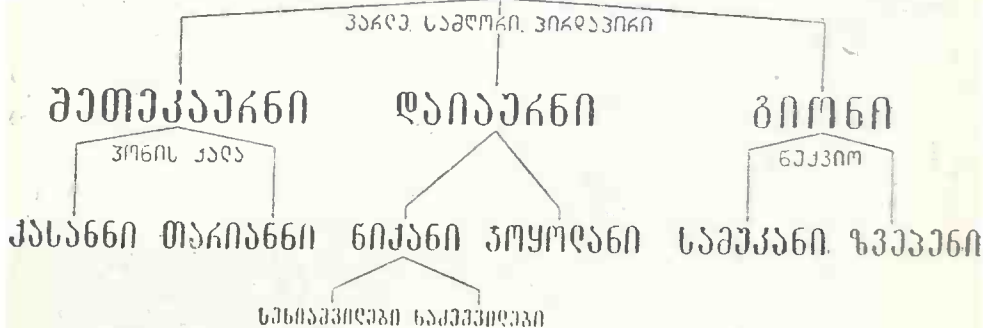
„სადაც კი ძველად მოსახლეობა იყო, ეკლდამა ყველგან უშენებიათ, რადგან ძველ დროში მიწაში არ უმარხავთ. ჟამიანობა ძველად 7 წელში ერთხელ ყოფილა და დამმარხავი რომ არავინ დამრჩალა, ამიტომ ეკლდამებში ცოცხლებ შესულან. მერე უთქომ, რადგან ჩვენი მამა-პაპა აქ მარხიაო, კვლრე-

ბიც აქ უზიღნავ. ჯამებით საჭმელი უზიღნავთ, ბავშვებიც აკავანით მიუყვანიათ. აი ძველ დროში ჩემს ხსოვნობაში დედა ყოფილა აკავანზე გადაწოლილი, ძუძუ ბალღისათვის პირი მიცემული და ისე გაშეშებული. ჩონგურიც ყოფილა, გვამებიც დაუშლელ, სუდარში გახვეული იყო. ეკალდამეები ანატორში, მუცუში, არდოტში არის. გამიგონავ არხოტშიც იყო. მითხრომი მგონი ორასი ეკალდამაც უნდა იყოს.

ძველ დროში ფარჩას ეხმარობდით სუდარზე, დედა ჩემს სამი ფერის ფარჩა, თეთრის, წითლისა და ლურჯის ფერისა ჰქონდა შენახული. აქედან სამ პერანგს შეკერავდნენ და შიგნით ჩააცმევდნენ: საკვამში შეჰქონდათ და მერე ჰხურავდნენ საკვამს.

არდოტელი მეიდა მურღოე ეკალდამეების შესახებ შენიშნავს: „არდოტის ეკალდამეები, სანამ მურღოეები და ზვიადურები დასახლებოდნენ, მანამდე ყოფილა აშენებული, შემდეგ იქ ჩვენებსაც უმარხავ. სანამ ზვიადა და ლავაზ ბარჩი არ წასულა, ერწოს ყოფილან, და მერე, რომ მოსულან, უთქომ, ტყუილად შეგაქვთ კვდარი ეკალდამეები, მიწაში უნდა დამარხოთო“.

მიხუალნი

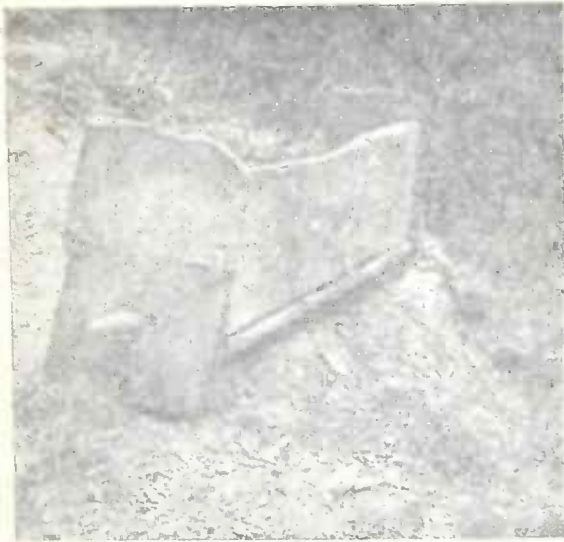
მიტუელთა განსახლების სქემა

ასეთია ზოგი ხევსურის მიერ გადმოცემული ცნობა აკლდამეების შესახებ.

შატილიდან შემდეგი ჩვენი მარშრუტი იყო მუცო ანუ მიცუ. ძველი მუცო ამჟამად მხოლოდ ნასახლარს წარმოადგენს. ამ 30-35 წლის წინათ დაწყებული იქიდან გადმოსახლება, რის შედეგადაც ძველი მუცოს მახლობლად ახალი სოფლებია გაშენებული: ჯონის-ქალა, ვარლე, წუქვიო, სამლოჩი და პირდაპირი (იხ. სქემა).

ძველ მუცოში ქისტების მოსახლეობაც ყოფილა, რომელიც შემდეგში გამრავლებულა და მუცოდან გადასახლების შუქზე ბაყაწენში, ენარში და ხონეში დაბინავებულა. ამჟამად, ძველი მუცოს ერთადერთ მოსახლეს ქისტი სუხი-ბორჩაძე წარმოადგენს. ქართულად კარგად ლაპარაკობს. საერთოდ მუცოს მცხოვრებმა ქისტებმა ქართული არ იცოდნენ, ხოლო იქაური ხევსურები კი ყველანი ლაპარაკობდნენ ქისტურად, ქალებიც კი. საზამთრო ბინები მუცოელებს ქისტებთან ერთად ხონეში აქვთ აშენებული. ათენგენობის დღესასწაულზე (რო-

მელსაც ჩვენ 28 ივლისს დავესწარიტ) ყველა მორწმუნე ერთად იკრიბება ჯონეს მთავარ ანგელოზის ჯვარში. ქისტებს თავისი საკლავი მოჰყავთ ხევისურების ჯვარში

სურ. 6. ანატორი, II აკლდამიდან ამოღებული აკვანი.

და ხევისურის დასტური სწირავს მას ხატს (იხ. სურ. 7, 8). დაკლულ ბატკანს ქისტები უკვე თითონ ატყავებენ და ხორცსაც თითონ ხარშავენ. მუცოს მცხოვრები ქისტი ბორჩაძეები თავიანთ თავს ქისტეთიდან, სოფელ მაესტიდან, მოსულებად სთვლიან. მთხრობელი სუხი ბორჩაძე აღნიშნავს, რომ „მაესტში სრუ მარტო ბორჩაძეები ვართ“-ო.

არამარტო ქისტები, არამედ მიცუელი ხევისურებიც თავიანთ თავს ლეკეთიდან გადმოსახლებულად სთვლიან. მაგალითად, დაიაურების წარმოშობის შესახებ ასეთი გადმოცემა არსე-

ბობს: განთქმული გმირი თორღვაჲ ქართველი თავადისა და ქისტი ტყვე ქალის შვილი ყოფილა. ერთხელ ქისტებთან ბრძოლის დროს თორღვას ტყვე წამოუყვანია და მუცოში დაუსახლებია. მის შთამომავლობას ხევისურეთში ყაჩაღობა დაუწყია. არდოტელებს, მიცუელებს და ხახაბოელებს ისინი დაუხოციათ და მხოლოდ ერთი ფეხმძივე ქალი და გადარჩენილა, რომელსაც ხახაბოში დედიძეები ჰყოლია. დედიძეებს ქალი თავის სახლში წაუყვანიათ. აქ ქალს ვაჟი შესძენია. ეს ბავშვი რომ დავაჟყაცებულა, მიცუში თავის მამა-პაპათ ძველ ნასახლარზე მოსულა, იქ დასახლებულა და მის შთამომავლობას, როგორც დისაგან გამრავლებულს, დაიაური დარქმევია.

მიცუელებიც საჯინჭარაულოში შედიან, მაგრამ თავის შიგნით ისევ ნარეგ ვვარს წარმოადგენენ, რომლებიც სამ მამად იყოფიან: შეთეკაურნი, დაიაურნი და გიონი, რომლებიც სხვადასხვა წარმოშობის არიან (იხ. სქემა).

შემდეგი ჩვენი მარშრუტი იყო არდოტი.

არდოტი შედგება ძველი არდოტისა და შემდეგ გაშენებული სოფლებისა ანდაქისა და არჭილოსაგან. გადასახლება ამ ორმოცდაათი წლის წინათ დაუწყიათ. ძველ არდოტს გამოყოფილი აქვს უზნის სახით ე. წ. აიეხი. საზაფხულო ბინა არდოტელებს კიდევ უფრო მთა ადგილასა აქვთ მოწყობილი, რომელსაც ბახაოს ეძახიან.

არდოტის მოსახლეობას მურლოელნი და ზვიადაურნი შეადგენენ. მურლოელნი საჯინქარაულოს არდოტიონთა ჯგუფს წარმოადგენენ, რომლებიც თავის შიგნით კიდევ ატარებენ ახალ მამად სახელს—ბაისერანს. ყველანი, ორი მოსახლის გარდა, რომლებიც ამ ბოლო ხანებში ანდაქში გადასულან, ძველ არდოტში (ხოვრობენ).

სურ. 7. კონეს მთავარ-ანგელოზის ჯვარში ქისტების მიერ მოყვანილი საკლავი.

ზვიადაურები გიგაურების ვარ-ქვაბით შაყრილები არიან, რომლებიც თავის თავს ფშავიდან სოფ. მუქოდან წამოსულებად სთვლიან; სახლობენ ძველ არდოტსა და არქილოში.

ჩვენი მოგზაურობის უკანასკნელ პუნქტს ვაჯაბო წარმოადგენდა.

სოფ. ვაჯაბო იყოფა ორ ნაწილად: ზენ-უბანი და ქვენ-უბანი. ვაჯაბოელნი საგოგოჭუროს ნაწილს შეადგენენ. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მათთან ვარ-ქვაბით შაყრილები არიან და თავის შიგნით შემდეგ მამებად იყოფიან:

ა) ხოსიაურები, ბ) მინდიკაურები, გ) ხახიაურები, დ) მამიაურები.

ვაჯაბოდან განზრახული გვექონდა მათურას გადასავალით ფშავში ჩასვლა, რათა შეგვემოწმებია გადმოცემები ხევსურული გვარების ფშავიდან გადმოსახ-

ლების შესახებ. კერძოდ, გოგოჭურებისა—ჩარგალიდან, გიგაურებისა—გოგ-
ლურთიდან, ზვიადურებისა—მუქოდან და სხვა, რომელთა მრავალი ვარიანტი
ჩაწერილი გვაქვს, როგორც პირაქეთ ისე პირიქით ხევესურეთში. მაგრამ ამ-

სურ. 8. კონეს მთავარ-ანგელოზის ჯვარში ქისტების მიერ მოყვანილი
საკლავის შეწირვა.

გვარი მუშაობა უფრო დიდ დროს მოითხოვდა და მხოლოდ გზად გავლით
ამის საბოლოო შემოწმება ვერ მოხერხდა.

ნათესაური ურთიერთობის შესწავლა პირიქით ხევესურეთში შემდეგ სურათს იძლევა: ანატაკური ნათესაობის ყველაზე ფართო ცნების გამომხატველი ხევესურეთში იყო გვარი.

თითოეული გვარი შედგებოდა ნათესაური ჯგუფებისაგან. იმ ნათესაურ დაჯგუფებას, რომელიც გვართან შედარებით უფრო ახლო წინაპარის სახელს ატარებდა, მამად დაყოფა ეწოდებოდა. ეს ნათესაური ჯგუფი თავის შიგნით კიდევ იყოფოდა ახალ მამებად.

ასეთ შემთხვევაში სამგზის დაყოფასთან გვაქვს საქმე, სადაც ასხვავებენ ძველ და ახალ მამებად დაყოფას. ტერიმინი ძირი, რომელიც დამოწმებული გეკონდა არხოტსა და პირაქეთ ხევესურეთში აქ არ შეგვხვდება. განსახლების პრინციპი ძირითადად იყოფილი იყო და ამიტომ ტერიტორიულად ერთეული ხშირად ემთხვეოდა ნათესაურ ერთეულს. უმრავლეს შემთხვევაში თითოეული სოფელი დასახლებული იყო მხოლოდ ახლო ნათესაური ჯგუფით.

ასე მაგალითად, ლეზაისკარში სახლობდნენ მამისაურები, კისტანში ობოლაურები, ჭეჭყეთში ბაბკიაურები და ასე სხვა.

ამგვარად, ტერიტორიულ პრინციპის გაიგივება სოციალურ ერთეულთან იძლევა სრულ შესაძლებლობას, რომ ეს უკანასკნელი ტოპონიმიკურ სახელსაც ატარებდნენ.

ძირითადად გვარი სისხლითი ნათესავეებისაგან შემდგარ ერთეულს წარმოადგენდა; მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც მცირერიცხოვანი—უკაცური გვარი, უერთდებოდა მრავალრიცხოვან—დიდ გვარს. ასეთ შეერთებას გვარის შამოყრას უწოდებდნენ.

ასე მაგალითად, გადმოცემით პირიქითელ ჯინქარაულთა გვარეულობაში ლეზაისკრელი, შატილიონი, კისტნელი და ჭეჭყეთელი ძვალ-გვარს წარმოადგენენ, ე. ი. სისხლით ნათესაობას შეადგენენ, არდოტელი და მიცუელი კი ჭარ-ქვაბით შამოყრილები არიან. მიცუელებთან ბოლო ხანებში „ძმობა“ გაყრილი აქვთ.

3. ენიკი-ს მთაბზე, ტ. XI.

სურ. 9. მთხრობელი.

მიუხედავად იმისა, რომ ძმად შამოყრილები უფლებრივად გათანაბრებული იყვნენ სისხლის ნათესავებთან, დასახელებისას მაინც ასხვავებდნენ ჭვალ-გვარს, ჯარ-ქვებით შამოყრილებისაგან. შაყრა ხდება მხოლოდ გვარებში, არც საძმოებში ე. წ. მამად კაცობაში, არც ცალკეულ ოჯახებში არ ხდება შაყრა. ამიტომ, შაყრილი გვარები მამად დაყოფაში თავის საკუთარ სახელს ატარებენ, გვარს კი იცვლიან. ჯარ-ქვებით შამოყრის მიზეზს თითონ ასე განმარტავენ: „შაიყარეს, რომ სისხლის კენჭს არ ეძლოდის ცოტაისგან და ამიტომ გაბეგრებულან; მემრ გვარ ცოტა რო იყო, ჯმლის დროს ჩაგრავედა. რო დასხდებოდეს ძველებ კაცებ იტყოდეს, ჩვენ ცოტ-ცოტაებ ვართ, სამან ჩავდგათ, გვარი შაყარნოთო, ჯარსაც და ლუდსაც ის გვარი მოიტანს, რომელსაც შაყრა სურს, ჯარსაც ის დაკლავს და ლუდსაც დაამწყალობნებს“ (სოფ. გიორგოშვიდა, ბიძურა გოგოჭური).

სურ. 10. მთხრობელი.

ჯარ-ქვებით შაყრილობის დროს მხოლოდ გვარის მცირერიცხოვანებით ხელმძღვანელობდნენ. ტერიტორიალურ გაერთიანებას ამ შემთხვევაში ყურადღება არ

ექცეოდა, ამის საინტერესო მაგალითს შატილის მოსახლეობა წარმოადგენს.

როგორც დავინახეთ, შატილის მცხოვრებთა უმრავლესობას ჯინჯარაულები შეადგენენ, მათთან ერთად ანატორელნი სახლობენ, რომლებიც ლიჭოკელების მოგვარეები არიან და ჯინჯარაულებთან მხოლოდ მეზობლურ დამოკიდებულებაში იმყოფებიან.

ამგვარად, კატრიელ გვარს, უკაცური. გვარი ჯარ-ქვებით შაყრებოდა და ძმობა განმტკიცდებოდა. ამის შემდეგ სისხლ-მესისხლეობაში ანუ თავ-მეთავეობაში, ჯარ-ქვებით შამოყრილები ისეთსავე მონაწილეობას იღებდნენ, როგორც ჭვალ-გვარნი. ექსოგამიის დაცვა გვარის შეკავშირების ერთერთი ძირითადი მომენტია, რომლის დარღვევა, როგორც ჯარ-ქვებით შამოყრილ გვართან, ისე ჭვალ-გვართან, სამოსს გაყრას იწვევდა.

ჯარ-ქვებით შამოყრილობის საკითხი ჩვენთვის ამჟამად კვლევის ძირითადი საგანია. სპეციალურ გამოკვლევებში მას დაწვრილებით აღვწერთ და ამიტომ აქ მაზე აღარ ვჩერდებით.

სპეციალურადვე გვაქვს დამუშავებული ხევესურული რუჯულის თავ-მეტავობის ანუ სისხლ-მესისხლეობის საკითხი, რის გამოც ჩვენ თავს ნებას ვაძლევთ, ამ უკანასკნელსაც საანგარიშო მოხსენებაში მხოლოდ გაკვრით შევებხოთ. გვარების შაყრის აღწერისას ჩვენ აღვნიშნავდით, რომ მიზანი შეერთებისა „სისხლის კენჭში“ თანაბარი მონაწილეობის მიღება, ანუ სისხლ-მესისხლეობაში ურთიერთ დახმარების გაწევა იყო.

სისხლ-მესისხლეობაში ხევესურული რუჯული ითვის-წინებდა შემდეგი სახის საურავს:

1. მიწად-შიე საკლავი;
2. საგვარო (ანუ სალაშქრო) რიგი;
3. სადედო (ანუ სალაშქრო) რიგი;
4. სახლის რიგი;
5. სამშო რიგი;
6. სადო და სამამილო რიგი;

7. სამაჟნაო რიგი.

ყველა ამას თან სდევდა ჯარიმისა და ზედმეტი გადასახადის სახით კოდები ე. წ. ჯურუში და არბითი.

სისხლის საურავის თითოეული, აღნიშნული სახე მოითხოვდა შეტეღისა და მისი გვარისაგან სისხლიან მსხვერპლს ხარისა და ცხვრის შეწირვის სახით, ლუდის გარკვეულ რაოდენობას და გარიგებულ ტაბლებს“.

როგორც მითავე ისე შეტეღე, ე. ი. როგორც დაზარალებული ისე დამზარალებელი წარმოდგენილი იყო ნათესაური ჯგუფებისა და არა ცალკეული პირების სახით.

მეტელეს ოჯახს მიცვალებულის დასაფლავებლად წინ უნდა დაეკლა მიწად-შიე საკლავი.

სურ. 11. მთზრობელი.

ამას მოყვებოდა მეთავესა და მეწელეს გვარების ურთიერთ გარიგება. მეწელეს გვარის შუაყაყაბები საკლავებით გზაშივე უხვდებოდნენ მეთავეს გვარს და აჩერებდნენ მას მსხვერპლის შეწირვით. თუ საკლავის დაკვლა დაუგვიანდებოდათ, მეთავეს გვარი მეწელეს გვარს დახოცვითა და განადგურებით ემუქრებოდა. საგვარო რიგს გვარი საერთო ხარჯზე უყენებდა მეთავეს გვარს. „სისხლის კენჭში“

სურ. 12. მთბრობლები.

მეწელეს გვარის თითოეულ წევრს თანაბარი მონაწილეობა უნდა მიეღო. ამგვარად, საგვარო რიგს, რომელსაც აგრეთვე სალაშქრო რიგიც ეწოდებოდა, გვარის მობრუნების შესაძლებლობა ჰქონდა. ამ შემთხვევაში აგნატიკური ნათესაობა მოითხოვდა გვარის დაკარგული სისხლის ანაზღაურებას, ე. ი. სისხლში—სისხლს. ამას მოჰყვებოდა სადედო რიგი, სადაც დედის გვარი ანუ კოგნატიკური ნათესაობა მოითხოვდა ქალის შთამომავლობის სისხლს. კოგნატიკური ნათესაობის უფლებები ამ შემთხვევაში თითქმის არ განსხვავდებოდა მამის ნათესავების უფლებებისაგან.

სადო, სადედით-შინშო და სამამიდო რიგი, სამშო რიგის მსგავსად ამ საფეხურის ნათესაობის მატრილოკარულ უფლებებს ამჟღავნებს, ხოლო სამშო რიგი ამ საფეხურის ნათესავების უფლებებს საწინააღმდეგო პატრილოკალური ნათესაობის ხაზით გამოხატავს. საყურადღებოა ამ შემთხვევაში ისიც, რომ თუ სამშო რიგი გულისხმობს, რომ მას იხდის მეწელეს გვარი ან გვარის გარკვეული ნაწილი, უახლოესი ნათესაური ჯგუფის სახით, მის მიღებაშიც, მეთავეს მხრიდან ამავე ტიპის ნათესაობაა წარმოდგენილი. სადო რიგი ერთ უფროს დასთან იგზავნება, სადედით-შინშო—ერთ უფროს შინშთან, სამამიდო—ერთ უფროს-

შამიდასთან. ეს კი თავის თავად გულისხმობს, რომ არსებობდა დედით-შინშე-ბისა და მამიდების ჯგუფები, რომლის შიგნითაც ხდებოდა მიღებული დრამის განაწილება.

ამგვარად, სისხლის გადახდასა და მიღებაში თანაბარი პარალელური უფლებებით სარგებლობდნენ მამისა და დედის გვარის წევრები, რის მიხედვითაც საგვარო რიგი შესატყვისებოდა სადედო რიგს, ხოლო სამშო რიგი—სადო, სადედითშინშო და სამამიდო რიგებს. ზოგადი ხასიათისაა მიწად-შიე საკლავი და სამაჯნაო რიგი.

სისხლის რიგების რიტუალი გულისხმობს, რომ დამნაშავე მხარე სწირავს მსხვერპლს კარისა და ცხვრის სახით. ამზადებს პურებითა და საჭმელებით გაწყობილ სუფრას და აღუდებს ლუდს. თითონ რიგების სახელწოდება თავ-სისხლი, ან პირდაპირ სისხლი, უკვე გულისხმობს იმას, რომ მეთავე სისხლის ანაზღაურებას მოითხოვდა. საგვარო რიგი შეწირული ხარისა და ცხვრის სახით გამოლაშქრებულ მესისხლეს გზიდან აბრუნებდა.

ბანზე შესამკდომლო საკლავი მოწინააღმდეგეს ბანზე შესვლის უფლებას ართმევდა, ბანიდან ჩამოსამკდომლო საკლავი ბანს დანგრევისაგან იცავდა. გვარი არ დაბრუნდებოდა, თუ წინ არ შეაგებებდნენ ე.წ. მისაგებებელს საკლავისა და კურატის სახით. სისხლიანი მსხვერპლი ხარისა და ცხვრის სახით ამ შემთხვევაში ადამიანის მსხვერპლის შემკვლე-

სურ. 13. მთხრობელი.

ლია და თითონ რიგის დაყენების უფლება უკვე ამგვარი მონაცვალეობის უფლების მინიჭებას გულისხმობს. ამას სთხოვდნენ მეთავეს შუაკაცები, როდესაც რიგის დაყენების ნებართვის მიღება უნდოდათ, როდესაც განრისხებული მესისხლე ემუქრებოდა შეველეს გვარს, მის სამშოს და ყველასაგან ადამიანის მსხვერპლს მოითხოვდა.

რიგის დაყენებით, როგორც ვთქვით, ხდება ადამიანის მსხვერპლის ხარისა და ცხვრის შეწირვით ანაზღაურება. ასეთია ფუნქციონალური გადასვლა ადამიანის მსხვერპლიდან ხარისა და ცხვრის შეწირვაზე. საინტერესოა ამ მხრივ ის გარემოებაც, რომ ქვესურულ რჯულში საურავის გადახდის დროს, ამგვარი

სახეცვლის. სხვა მომენტებიც გვაქვს. ასე მაგალითად, დრამის საფასურის ძირითადი ერთეული—ძროხა, შენაცვლებული იყო ცხვრებით. ამის გამო ასხვავებდნენ ჯელითსა და ფევით ძროხას. ჯელითი ძროხა 4 ცხვარს უდრიდა.

სურ. 14. მთხრობელი.

შესაძლებელი იყო გვეფიქრა, რომ აქაც სისხლის ფასის შესუსტებასთან გვაქვს საქმე და მსხვილფეხა მესაქონლეობის განვითარებასთან ერთად, როდესაც ძროხას მეტი მნიშვნელობა ეძლეოდა, სისხლის დრამა ძროხის ერთეულის მაგივრად ბატკნით შეიცვალა, გამოსაანგარიშებლად კი მაინც ძველი ერთეული დარჩა.

ხევესურული რჯულის მიხედვით მოკლულის დასაფლავება არ შეიძლებოდა მანამდე, სანამ მოწინააღმდეგეს სისხლი არ დაიდვრებოდა ან თუ ეს სისხლი არ იქნებოდა შეცვლილი საკლავით. მოკლულს საიქიოში შკვლელის სისხლი ან მისი შემცვლელი საკლავი უნდა უსწრებდესო. თუ მეკვლე ვერ მოასწრებდა დასაფლავებამდე მის შეწირვას, ეს მოკლულის მიმართ ჩადენილ დიდ დანაშაულად ითვლე-

ბოდა და ამიტომ მეთავე 5 ძროხით აჯურუმებდა მეკვლეს.

მიწად-შეი საკლავს, დაკვლის წინ, როგორც თითონ აღნიშნავენ, „მკვდრისად სახელს დაუდებდნენ“. ეს იმას ნიშნავდა, რომ საკლავი განკუთვნილია მოკლულის სულისათვის, მას ეწირება. ამასვე მოწმობს სახელისდების ტექსტიც.

სახელისდება მდგომარეობდა მოკლულის სახელის ხსენებაში და იმის ვედრებაში, რომ შეწირული კურატი, ლუდი და ტაბლა მისი მოსახმარი იყოს, მისი საიალებელი და ცოდვის მხდელი. დარჩენილი ნათესაობა ვალდებული იყო მოკლულის სულის გასანათლავად მკვლელს მსხვერპლი შეაწირვინოს, ან თითონ მკვლელი შესწიროს თავის მკვდარს. ამგვარად, შეწირვა უნდა მომხდარიყო ან დამნაშავის მოკვლით ან მისი შემცვლელი კურატისა და ბატკნის შეწირვით.

ამგვარად, რიგის გადახდის რიტუალური მხარე იმას ამკლავებდა, რომ ადამიანის მსხვერპლი შეცვლილა საკლავითა და გარიგებული სუფრით, რომელიც გარდაცვალებულის სულს ეწირებოდა.

მოკლულის აუგად ხსენება ყველაზე ძნელ საქმედ ითვლებოდა ხევისურულ რაჯულში; შერიგების შემდეგაც თუ მას ადგილი ექნებოდა, შერიგების პირობა ირღვევოდა და მესისხლეობა ხელახლა იწყებოდა.

თუ მაგალითად მკვლელი დაუძახებდა—უნცროსიმც ხარო, რაც იმას ნიშნავს, რომ შენი მკვდარი საიქიოს ჩემს მკვდარს ემსახურებო, დამნაშავე ვალდებული იყო გადაეხადა ჯურუმის 5 ძროხის რაოდენობით. სამაჟნაო საკლავი ასევე ავალდებულედა მკვლელის მთელ შთამომავლობას ხვნის დაწყებამდე მოკლულის სახელზე საკლავის შეწირვას.

მიცვალებულის კულტის მნიშვნელობა იმდენად დიდი იყო, რომ არც ერთი ნათესაური ჯგუფი არ დათანხმდებოდა იმაზე, რომ სისხლის ალებსა თუ რიგის დაყენების გარეშე დაეტოვებინა ჩადენილი მკვლელობა.

ჯერ რიგის დაყენებაც თავისთავად სასჯელის შერბილებას გულისხმობდა. ამიტომ, მხოლოდ შუაქაცების შემეფობით და მეთავეებისაგან მიღებული თანხმობის შემდეგ შეიძლებოდა რიგის დაყენება. იყო იძულებითი შემთხვევებიც, ე.წ. „ხატში შეჯდომის“ სახით.

ამგვარად, ხევისულოდ რაჯულის ერთი ნაწილი თავ-მეთავობა ანუ სისხლ-მესისხლეობა წარმოადგენდა გვაროვნულ წყობილებაზე დამყარებულ ჩვეულებით მართლიერებას.

გვაროვნული წყობილების გამომხატველ ძირითად ნიშნებად ამ შემთხვევაში შემდეგი მივგაჩნია:

I. მესისხლეების უფლება-მოვალეობანი დანაწილებულია ნათესაურ ჯგუფებად. ამის მიხედვით ვალდებულებათა სახეები შემდეგნაირად იყოფა: საგვარო, სადედო, საძმო, სადო, სადედით-შინშო, სამამიდო და სახლის რიგი. ამათგან სადედო, სადო და სამამიდო რიგების გადაზნდელთა და მიმღებთა სახით წარმოდგენილი იყო უძველესი სახის—კოგნატიკური ნათესაობა, ხოლო დანარჩენი კი აგნატიკური ნათესაობის ურთიერთობის გამოხატველია.

სურ. 15. მთხრობელი.

II. თითოეული ნათესაური ჯგუფი ვალდებული იყო სისხლი აეღო, ადამიანისა თუ კურატის მსხვერპლის შეწირვის სახით და ამით გარკვეული ვალი მოეხადა მოკლული ნათესავის წინაშე.

სურ. 16. მთბრობელი.

შირეული, პატივი მოკლულის ნათესავების სასარგებლოდ გადახდილი საურავია, რომელიც ჩადენილი დანაშაულის გამო, დანაშავისაგან პატივისცემას და მორჩილებას მოითხოვდა. პატივის გადახდის გარდა მეწველს ნათესავებთან მთელი რიგი აღკვეთები იყო დადებული და მეთავეს ნათესავებთან მთელ რიგ მორჩილებათა შესრულება მართებდა.

მესამე სახის საურავს სამქსნელოები წარმოადგენდნენ, რომელთა გადახდაც მკვლელს ათავისუფლებდა მასზე დადებული მთელი რიგი აღკვეთებისაგან. ასეთ სამქსნელოებს წარმოადგენენ:

1. წყალ-წისქვილის სამქსნელო;
2. ჯვარ-ჯვარისკრის სამქსნელო,

3. საფლაგ-სამარხის სამქსნელო. ყოველივე ამის გადახდა ამანათად გასული მეწველის სახლს ჰქონდა დაკისრებული.

III. გვაროვნული წყობილებების დროს ფიცში მონაწილეობის მიღება მხოლოდ ნათესავებს შეეძლოთ. რადგანაც, როგორც მოწამე, ისე ფიცის დამდები, მოწინააღმდეგის მტერი უნდა გამხდარიყო და ამით ახალი მესისხლეობა ჩამოვარდნილიყო სხვა გვარებს შორისაც.

სისხლ-მესისხლეობის მეორე სახის საურავად ხვესურულ რჯულში პატივის გადახდა უნდა ჩაითვალოს. პატივის გადახდა საუკუნეების განმავლობაში გრძელდებოდა და მეწველისა და მეთავეს ნათესავების შეხვედრისას, მეწველისაგან ლუდისა ან არაყის მოტანას მოითხოვდა.

ამ სახის პატივის გარდა, არსებობდა აგრეთვე საკლავ-პატივიც, რომელიც უკვე სისხლიანი მსხვერპლის შეწირვას მოითხოვდა.

თუ პირველი სახე საურავისა (სისხლი) სისხლის ანაზღაურების სახით, განკუთვნილი იყო თითონ მიცვალებულისათვის და კერძოდ მიცვალებულის კულტთან დაკავ-

ამგვარად, მეველის ნათესაობის მთელი საქმიანობისა თუ ცხოვრების სხვა მომენტები:—ღვთის ვედრება, მიცვალეზულის დასაფლავება და სხვ.—მეთავეს ხელში იყო, მისგან იყო დაკავებული, და ბ მ უ ლ ი. მისი განთავისუფლება მოითხოვდა მეველისაგან სათანადო მსხვერპლის გაღებას, რასაც სამქსნელოს უწოდებდნენ. ასე ეხსენებოდათ, მაგალითად, დადებული აღკვეთა წისქვილზე, წყალზე, სასაფლაოზე და სხვ. . .

აქაც, მაშასადამე, მეთავეს მეველე სრულ მორჩილებაში ჰყავდა. მისი არსებობის აუცილებელ საშუალებებზე აღკვეთა იყო დადებული და განთავისუფლება თითოეულ კერძო შემთხვევაში შესაძლებელი იყო მხოლოდ საურავის გადახდით.

მივლინებაში სულ დავყავით 33 დღე. მასალები ხევისურული გვარებისა, რჯულისა და ქორწინების შესახებ შევკრიბეთ პირიქით ხევისურეთის ზემოთდასახელებულ ათ სოფელში. რჯულზე ნუშაობისას ცნობებს ვაგროვებდით ისეთი პირებისაგან, რომლებიც რჯულის კაცებად ნამყოფი იყვნენ. განსაკუთრებული დახმარება ვაგვიწიეს ამ მხრივ ქვემოთჩამოთვლილმა პირებმა: ხოტა ჯინჭარაულმა (სოფ. კისტანი); ბიძურა გოგოჭურმა (სოფ. გიორ-წმიდა); ლავაზა, საყურა და ღთისო ჯინჭარაულემა (სოფ. შატილი); გეჯურა დაიაურმა (სოფ. მიცუ); ლეკო მინდიკაურმა და ბაბო ხახიაურმა (სოფ. ხახაბო) და სხვებმა. ყველა ამ პირთ უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

ნაწილობრივ შეგროვილია მასალა ქორწინების წესების შესახებაც. რადგანაც ამ თემის ირგვლივ ნუშაობის გაგრძელება მომავალი წლისათვის გვაქვს ნაგარაუდები, ამიტომ ამ საკითხზე აქ აღარ ვჩერდებით.

ფოტო-გადაღებები შესრულებულია სტალინის სახელობის თბილისის სახ. უნივერსიტეტის თანამშრომლის დოცენტ ქ. ძიძიშვილის მიერ, რისთვისაც მას უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

ქიზიყუბი მივლინების მოკლე ანგარიში

ჩვენი სადისერტაციო თემის — „კახური კერამიკის“ დამუშავებამ, ჩვენთვის აღრევე ცნობილი ქიზიყუბი კერამიკის ზოგიერთი საკითხის გარკვევა მოითხოვა და დამატებითი ცნობების აღგილობრივ შეგროვების მიზნით, 1939 წლის აგვისტოს პირველს, ენიმკი-ს ეთნოგრაფიული ექსპედიცია (ლ. ბოჭორიშვილისა და ე. ერისთავის შემადგენლობით) ქიზიყს გაემგზავრა.

დასასადგურებელ ცენტრად ექსპედიციამ ქ. სიღნაღი აირჩია და საველე მუშაობა კი სოფ. ანაგასა და უმთაგრესად კი სოფ. ბოდბისხევში ჩაატარა. ექსპედიციის წევრთა სამოქმედო გეგმა მარტოოდენ განსაზორცი-ელებლად ნაერაუდვეი კონკრეტული მიზნით (დამატებითი მასალების შეკრე-ბით) არ შემოიფარგლა; ის კერამიკული წარმოების ყოველმხრივი შესწავლის-გზით წარმართა და ქიზიყელი ოსტატების მონათხრობის ჩამწერის დღიუ-რებს, ერთი კვირის განმავლობაში, საკმაოდ ვრცელი და შინაარსიანი მასალა შემატა.

ქიზიყური კერამიკის ირგვლივ მოპოვებული მასალის დაწვრილებითი ვადმოცემით ჩვენ რათქმუნდა საანგარიშო მოხსენებას არ დაეტვირთავთ და ძლიერ მოკლედ მხოლოდ ზოგიერთი ცნობის შესახებ აღვნიშნავთ.

მრავალდარგოვანი ქიზიყური კერამიკა თვალსაჩინო ცხოველყოფელობით შემონახულა, მაგრამ ბევრი რამ, როგორც ჩანს, მინც შეცვლილა და წარ-მოების ცენტრთა რიცხვიც შესამჩნევად შემცირებულა. ჟამთა სვლის დადი-კველაზე მკვეთრად მეჭურჭლეობა-მექვევრობის ვავრცელების არეალზე აღ-ბეჭდილა: მრავალი სოფელი კერამიკის ცენტრების სიიდან უკანასკნელ ხანებ-ში ამოშლილა და ჭურჭელ-ქვევრის წარმოებით სახელგანთქმულს, ეთნოგრა-ფიულ წყაროებში მოხსენებულ სოფ. ანაგასაც კი მათი ბედი სწვევია. ფართოდ წარმოდგენილი მეჭურჭლეობა ამ მხრივ იმთავითვე სახელმოხვეჭილ სოფ. ბოდბისხევს-ლა შემოუნარჩუნებია და ქვევრები კი მხოლოდ ლაგო-დების მხარეში მცხოვრებ იმერლებს-ლა უკეთებიათ.

ქიზიყის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მეჭურჭლეობა-მეთორნე-ობის, წყლის მიღების მკეთებლობის, მექვევრობისა და მეკრა-მიტეობა-მევაგურეობის არსებობა ერთხელ კიდევ დადგინდა და ქიზიყ-შიგნით კახეთის კერამიკის ერთგვარობაც საბოლოოდ დადასტურდა.

ქიზიყელი მეჭურჭლე წყლის მილისა და თორნის მკეთებლადაც ითვლება (თუმცა მეჭურჭლის ხელობის არმცოდნე მეთორნეც გვხვდება), მეკრამიტის აგურის ქრაც ევალება (მეაგურეს-კი მეკრამიტის როლის შესრულება ყოველთვის არ ეკისრება) და მექვეერის საქმიანობა-კო, ისევე, როგორც შიგნით კახეთში, უპირველესად თაღარ-ქვეერების კეთებით ამოიწურება: კერამიკული წარმოების სხვადასხვა დარგთა ურთიერთ დამოკიდებულება მათთვის განკუთვნილ ნაგებობათა ტერიტორიულ განლაგებაშიც აშკარავდება: ჭურჭლის საქრელი ქარხანა (წყლის მილიც ჭურჭლის ქარხანაში იჭრება) და თორნის ჩარდახი ერთ კომპლექსშია მოქცეული (თითქმის ყოველი მეჭურჭლე-მეთორნის ჩარდახი ქარხნის თავზეა დადგმული), სააგურე („სააგურე“ ქური-ს, ჩარდახი-სა და კალო-ს კომპლექსს ეწოდება) აგურ-კრამიტის. მოსაჭრელად არის განკუთვნილი და მათგან განცალკევებულად აშენებული ქვეერის ბინა-კი (ქიზიყელი მექვეერები ქვეერის ქარხანას „ბინა“-ს ეძახიან) მხოლოდ ქვეერის გასაკეთებლად არის ნავარაუდები.

ჭურჭლისა და თორნის გამოწვა ერთად ხდება (არამეჭურჭლე ოსტატის მიერ გაკეთებული თორნე რათქმაუნდა ცალკე გამოიწვება), წყლის მილიც (რომელიც ფართო მოხმარების საგანს არ წარმოადგენს და მხოლოდ წყლის გამოყვანის საჭიროების დროს მზადდება) ჭურჭელ-თორნის ქურაში იწვება („ქურა“ კერამიკული ნაწარმის გამოსაწვავად განკუთვნილ ნაგებობას ეწოდება), ქვეერის გამოწვის პროცესიც საგანგებოდ ამ დანიშნულებისათვის განკუთვნილ ნაგებობაშიც ტარდება და მეკრამიტეობა-მეაგურეობასაც მხოლოდ აგურ-კრამიტის გამოსაწვავად აგებული ქურა ემსახურება. აგურის გამოწვა კრამიტთან შეამხანაგების გარეშეც შეიძლება, მაგრამ კრამიტის უაგუროდ ჩაწყობა და გამოწვა კი ვერ ხერხდება: ქურაში ჩალაგების დროს კრამიტს ძირში „სამი-ოთხი პირი“ აგური მაინც თუ არ ჩაფინა, ის დაბლა ქურიდან (საკეთებელი-დან) წამოსული ცეცხლის ძძლავრ ალს ვერ გადაურჩება. ოსტატს, რომელსაც ხანდახან კრამიტის გამოწვა შეიძლება უფრო ეშურება, ძალაუნებურად გარკვეული რაოდენობის აგურის ჩაყოლებაც უხდება და მეკრამიტეობის მეაგურეობასთან ასე მჭიდროდ გადაჯაჭვა ნაწილობრივ ამ გარემოებითაც აიხსნება.

კახურ კერამიკურ წარმოებაში ტრადიციით დადგენილი წესების თანახმად, ქიზიყელი ოსტატებიც (შიგნით კახელთა მსგავსად) „ქურა“-ს „ქარხანა-ჩარდახის“ ახლო აშენებენ და მეჭურჭლეები კი ამ ნაგებობათა დაახლოვებას ზოგჯერ უკიდურესობამდეც აწვითარებენ (ბოდბისხევში სშირად შევხვდებით ჭურჭლის ქარხნის ძირშივე მიდგმულს—შემის შესაკეთებელი კარით ქარხანასთან შეერთებულ ქურას).

ქიზიყში (და კერძოდ სოფ. ბოდბისხევში) საყოველთაოდ გავრცელებული ოთხკუთხეიანი მოყვანილობის ჭურჭელ-თორნის ქურა („კუთხიანი ქურა“), როგორც ანაგის მეჭურჭლეთა გადმოცემითგან ირკვევა, შედარებით უკანასკნელ ხანში დამკვიდრებულა (თუმც შედარებით გვიან შემოსულ ოთხკედლიან ქურასაც, როგორც ჩანს, უკვე ათეული წლების ისტორია ჰქონია და ზოგიერთი ოსტატი სხვაგვარი ქურის არსებობას არც კი შესწრებია) და ძველად კი, ქიზიყური მეჭურჭლეობის მიერ ამაჟამად თითქმის მთლად დავიწყებული მრგვალ-

კედლოვანი ქურა („გრგვალი ქურა“) არსებულა; უწინდელი ქურკლის ქურაც, ახლანდელი ქურკლის ქურისა და აგურ-კრამიტის ქურის მსგავსად, მთლად მიწაში მჯდარა. თვით ამ ცნობის მომწოდელ ოსტატებსაც (სოფ. ანგაში მცხოვრებთ: 70 წლის მოხუცს შაქროიაშვილსა და მის ძმას—53 წლის ვანოიაშვილს), რომელთაც მეჭურჭლეობისათვის თავი ამ თხუთმეტობედ წლის წინათ მიუწვებნიათ, ქურკლის გამოწვა მრგვალ ქურაში უწარმოებიათ. ქურკლის ქრის ხელობა მიუეწეებნიათ, მაგრამ მათი მამა-პაპის დროს აწმენებული ძველებური მრგვალი ქურა კი დღევანდლამდე შემოუნახავთ.

მთხრობელთა გამოკითხვამ დაგვარწმუნა, რომ მრავალ-სახეობათა შემცველი და მრავალგვარი დანიშნულების შემსრულებელი ქიზიყური ქურკელი (რომლის დაწვრილებითი აღწერილობა ჩვენ უწინვე მოგვეპოვებოდა) ძველად უფრო ნაირსახოვანი ყოფილა; დროთა ვითარებას მისთვის თავისი კვალი დაუჩნევია და ჩვენს დრომდე მას უწინდელი სისრულით არ მოუღწევია. კოკის, დიდი კოკურის, ხელკოკურის, ჩაფის, ხელჩაფის, ჩაფურის, ნიტრის (ლიტრის), ტოლჩის, ცალყურის, ძირის ქილის, კოცო-ქილის, სადღვებელის (ქართული სადღვებლისა და თუშური სადღვებლის), დოქის, ხელადა-ჩარექის, სახაშის, ქათმის-საქრელის, ჯამ-ჯამფილებისა და სხვა ქურკელთა კეთება ოდნავადაც არ შესუსტებულა, მაგრამ გარკვეული სახის ქურკლეული ადრევე გაქრალა და ზოგიერთის დამზადება-კი ჩვენს თვალწინ შეწყვეტილა: რამდენიმე წლის წინათ ტართოდ ხმარებული ძირგანიერი ხელადა და ჩარექა, საღვინე-გოზაური და საღუღარ-კოქობი მოხმარების სფეროდან თანდათან გასულა და მოსაქრელი ქურკლეულის სიდანაც ნელ-ნელა ამოვარდნილა (ახლანხან დასახელებული ქურკელი დღეს მეტად იშვიათ შემთხვევაში-ლა მზადდება).

მეჭურჭლეთა ნაამბობმა და პირადმა დაკვირვებამ, ქიზიყური მეჭურჭლეობის შესახებ ჩვენს ხელთ არსებული მასალა სწავმხრევეც გაამდიდრა და კერძოდ ქურკლის ქრის ტექნიკაში, შიგნით კახური ქურკლის მკეთებლობისაგან განმასხვავებელი თავისებურებაც გამოააშკარავა: შიგნით კახეთის მეჭურჭლეობაში გაბატონებული წესი—ლამბაქ-ლანგრებისა, ჯამ-ჯამფილებისა და ჭიჭლეების სახით წარმოდგენილი წვრილი ქურკლეულის გუნდაზე მოჭრისა (ერთი დიდი გუნდიდან რამდენიმე ერთსახოვანი ქურკლის გამოყვანისა) ბოღბისხვეურმა მეჭურჭლეობამ არ დაადასტურა. ქურკლის ყველა სახე ბოღბისხვეში ამთავითვე თურმე „ცალად“ კეთდებოდა და ანგაში კი, ისევე, როგორც შიგნით კახეთში, ჯამი დიდგუნდაზე იჭრებოდა. წარმოების ახლო გაცნობის წყალობით ჩვენთვის აქამდე ბურუსით მოცული სხვა საკითხებიც გაშუქდა და მათ შორის, ქიზიყური ქურკლის ქრელებისათვის დამახასიათებელი თავისებურებაც გაირკვა: ბოღბისხვეის მეჭურჭლეობაც, შიგნით კახეთის ოსტატთა მსგავსად, ქურკელს წერნაქით აჭრელებენ („წერნაქი“ სახატავი მიწა), მაგრამ მათგან განსხვავებით ეს უკანასკნელნი დაჭრელების დროს ჩარხს არ იშველიებენ („ჩარხი“ ქურკლისა და წყლის მილის საჭრელი ხელსაწყოა) და არც სველ-სველი ქურკლის მოხატვის წესს იცავენ. შიგნით კახეთის მეჭურჭლენი დაასრულებენ თუ არა ჩარხზე ქურკლის გამოყვანას, ჩარხის ტრი-

აღს არ შესწყვეტენ და მაშინვე მას წერნაქში ამოვლებული კაღმით (ფაფა-რისაგან გაკეთებული კაღმით) მოხატავენ; ბოდბისხველი ოსტატები კი ჭრელების პროცესსაც ჩარხზე ვერ ანვითარებენ, ჩარხიდან გადმოღებულ ჭურჭელს რამდენიმე ხნის განმავლობაში თავს ანებებენ და საკმარისად შემორობის შემდეგ, წერნაქში დასველებული ნაბდის ფიჩვით აჭრელებენ.

მეთორნეობის ყოველმხრივი შესწავლის შედეგადაც, ჩვენს განკარგულებაში მყოფი თონის შენებასთან დაკავშირებული ცნობებიც ვაფართოვდა და ჩვენთვის მკრთალად ცნობილი საკითხების შინაარსიც დაზუსტდა. ქიზიყური მეთორნეობის განხილვას ჩვენ არ შევუდგებით, მაგრამ ორიოდ სიტყვით შეგნით კახური მეთორნეობისაგან განმასხვავებელ მხარეებს მაინც შევხებით. თორნის გაკეთებისათვის საჭირო წრეხაზის შემოწერას (თორნის გაკეთების დაწყებამდე, მეთორნემ ჯერ წრე უნდა შემოხაზოს) ქიზიყელი მეთორნეები კავიანი ჯოხის დახმარებით ახდენენ (შ. კახეთის მეთორნენი კი მშვილდისებურ ფარგალს იყენებენ) და მუშაობასაც წრის შიგნიდან იწყებენ: თორნის შენების დროს ქიზიყელი ოსტატი თორნეში დგას და შიგნით კახელი-კი თორნეს გარედან უვლის ვარს. ქიზიყური თორნე წვრილი და გრძელი ფილთით („ფილთა“) შენდება და შიგნით კახური თორნე-კი მოკლე და მსხვილი გუნდით („გუნდა“) კეთდება. ამ თავისებურებებს თუ არ მივიღებთ მხედველობაში, სხვა მხრივ ქიზიყური თორნის გამოყვანის ტექნიკა შიგნით კახურისაგან არაფრით განსხვავდება.

ქვევრის მკეთებლობის ირგვლივ შეკრებილი ცნობებიც მრავალმხრივ საყურადღებო აღმოჩნდა, ქიზიყურ მექვევრეობაში ქართული და კერძოდ შიგნით კახური მექვევრეობის თვალსაზრისით საგულისხმო წესების არსებობა დამოწმდა. ქვევრის გაკეთება-გაშრობისა და გამოწვის პროცესს ქიზიყის მექვევრეებიც შიგნით კახელთა მსგავსად წარმართავენ (მცირეოდენი თავისებურებით) და ამ პროცესთა ცალკეულ მომენტებსაც ერთნაცა და მეორეინაც თითქმის ერთნაირი ტერმინებით გამოჰხატავენ (თუმცა ქიზიყელი მექვევრეები, ზოგჯერ, შიგნით კახეთის ოსტატების მიერ უკვე დავიწყებული ტერმინებითაც სარგებლობენ), ქიზიყურ მექვევრეობაში დადასტურებულ მცირერიცხოვან (და ამავე დროს არა განსაკუთრებული მნიშვნელობის) სპეციფიკურ ნიშანთა დახასიათებასაც ჩვენ აგრეთვე არ გამოვკვიდებით და რამდენიმე სიტყვას მხოლოდ ერთი, შედარებით არსებითად მისაჩნვეი, შემოქმასთან დაკავშირებული გარემოების შესახებ ვიტყვით. ქიზი-შიგნით კახეთის მექვევრენი ქვევრის გაკეთებას ჩარხზე (ქვევრის ჩარხზე) იწყებენ, უკეთ რომ ვთქვათ ჩარხზე მხოლოდ ქვევრის ძირს აკეთებენ, ჩარხიდან გადმოღებულ ქვევრის შენებას ქვევრის სკამზე აგრძელებენ და სამი შემოქმის შემდეგ კი მას დედამიწაზე ათავსებენ; მიწაზე დადგმულ ქვევრს რამდენიმე ხანში დაასრულებენ (ქვევრის გაკეთებისათვის საჭირო დროის ხანგრძლივობა გასაკეთებლად ნავარაუდღევი. ქვევრის მოცულობით ისაზღვრება) და გამოწვის დროს მოსვლამდე ადგილიდან არ დასძრავენ. შიგნით კახეთის მექვევრე-ოსტატები ქვევრს გრძელი და წვრილი გუნდების ე. წ. სორსოლებს („სორსოლა“) დახმარებით აკეთებენ და ქიზიყელნიც ამ უქანასკნელს ამგვარივე მოყვანილობის სროსოლებით

(„სროსოლა“) ანუ ს რ ო ს ა ლ ე ბ ი თ („სროსალი“) აშენებენ. ქიზიყელი ოსტატებიცა და შიგნით კახელნიც ყოველი შემოქნის შემდეგ ქვევრს ასვენებენ (ორი-სამი დღით), მაგრამ შემოქნის შინაარსს ისინი სხვადასხვაგვარად საზღვრავენ: პირველნი (ქიზიყელნი) თითო შემოქნაში სამი პირის შემოვლებას ანგარიშობენ და მეორენი კი (შიგნით კახელნი) მხოლოდ ორი პირის შემოვლებას ვარაუდობენ.

პატარა ქვევრს (ოც ჩაფამდე) ქიზიყშიც „ქოცო“-ს უწოდებენ და დიდი მოცულობის ქვევრს კი (ოც ჩაფზე მეტი საწყაოს შემცველს) საკუთრივ „ქვევრი“-ს სახელწოდებით აღნიშნავენ.

ქიზიყური მექვევრეობაც (შიგნით კახურის მსგავსად) ამჟამად მარტოოდენ ქუთსიანი ქვევრების დამზადებით შემოფარგლულა, მაგრამ ადამიანთა ხსოვნაში ჩარჩენილი გადმოცემები და ქიზიყელთა ოჯახებში დღევანდლამდე შემონახული—უწინდელი ოსტატების მიერ დამზადებული ბრტყელძირა ქვევრები აშკარად ჰღალატებენ, რომ ძველი დროის ქიზიყში უქუსლო ქვევრების მკეთებლობაც არსებულა.

მთხრობელთა გამოკითხვამ ჩვენთვის ბუნდოვნად ცნობილი სხვა საკითხებიც საბოლოოდ ნათელჰყო და ამ მხრივ ჩვენი ყურადღება მექვევრის სამუშაო ადგილის—„ბინა“-დ სახელდებული ნაგებობის სახელწოდებამაც მიიპყრო. ტერმინ „ბინა“-ს ხმარება მხოლოდ ქიზიყურ მექვევრეობაში მოწმდება, კახური კერამიკური წარმოების სხვა დარგათვის განკუთვნილ ნაგებობებს და შიგნით კახელი მექვევრის სამუშაოდ განკუთვნილ შენობასაც მათთან ერთად, ქარხანა ეწოდება. იქნებ ჭეშმარიტებას არ იქნებოდა მოკლებული თუ ვიფიქრებდით, რომ ძველად—სპარსული სიტყვა „ქარხანა“-ს შემოჭრამდე, ქვევრის ქარხანას შიგნით კახეთშიც „ბინა“ ეწოდებოდა და ეგებ არც იმის შესაძლებლობა იყოს გამორიცხული თუ ვივარაუდებთ, რომ „ბინა“ უწინ ყველა სახის კერამიკულ წარმოებაში დამოწმებულ ნაგებობათა ზოგად სახელწოდებას წარმოადგენდა.

მეკრამიტე-მეაგურეთა მონათხრობმაც საბოლოოდ განამტკიცა ქიზიყური მეაგურეობა-მეკრამიტეობის შესახებ ჩვენს მიერ შემუშავებული აზრის ჭეშმარიტება. ამ კუთხის მეკრამიტეობაც მხოლოდ ქართული კრამიტის მკეთებლობას იცნობს და მეაგურეობაში კი უკვე რუსული აგურა (ქიზიყში აგურს „აგურა“-ს სახელწოდებით აღნიშნავენ) ბატონობს. რუსული აგურა 30—40 წლის წინათ შემოსულა და ქართული აგურა-ს ხმარებიდან გასვლაც ამ დროიდან დაწყებულა. ქართული აგური ქიზიყში ამჟამად სრულიად აღარ კეთდება და ჯერ კიდევ ხმარებაში მყოფი ალიზიკი ისევ ქართული აგურის ყაიდაზე იჭრება. ქიზიყურ მეაგურეობაში ოთხაგურიანი ყალიბი-ს გვერდით ორაგურიანი ყალიბის არსებობაც დასტურდება, ორაგურიანი ყალიბის ფართოდ გამოყენება კერძოდ სოფ. ბოღბისხევის აგურის წარმოებაში მოწმდება. ქართული კრამიტის ბატონობა მართალია ოდნავადაც ვერ შერყეულა, მაგრამ მისი გარეგნობის თავისებური ცვლილება-კი მომხდარა: ძლიერ ღრმად მოხრილი კრამიტი უკანასკნელ წლებში შედარებით ნაკლებად მოხრილი კრამიტით შეცვლილა (სოფ. ბოღბისხევი მცხოვრები მეკრამიტის—გი.გ.ა

ჭაბაშვილის გადმოცემით, ძლიერ ღრმა კრამიტი დახურვის დროს „ღია ადგილს ავლებს“ და ოდნავ მოხრილი „კრამიტის თავები-კი ერთმანეთზე კარგად ეწყობა“).

სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ და ფრიად შეკვეცილი სახით წარმოდგენილ მოხსენებას შემდეგი გარემოების აღნიშვნით დავასრულებთ: დაწვრილებით აღიწერა ჭურჭლის, თორნის, წყლის მილის, ქვევრისა და აგურ-კრამიტის კეთება-გამოწვის რთული პროცესი (ჩანაწერმა ორასი გვერდი დაიკავა); გადაღებულ იქნა ოთხმოცდაათამდე ფოტოგრაფიული სურათი; დეტალურად გაიზომა ჭურჭლის ქარხანა, თორნის ჩარდანის, ჭურჭელ-თორნის ქურა და აგურ-კრამიტის ქურა-ჩარდანის.

ქიზიყის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მუშაობა, ჩვენის აზრით, ნაყოფიერი გამოდგა. ქიზიყური კერამიკის ძირითადი საკითხები მოკლე დროის განმავლობაში სათანადოდ დაზუსტდა და ჩვენს ხელთ არსებული მასალა ახალი ცნობებითაც გამდიდრდა.

პატარა ლიახვისა და მეჯუღის ხეობებში მივლინებული ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში

1939 წლის ოქტომბერ-ნოემბერში ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მიერ პატარა ლიახვისა და მეჯუღის ხეობებში მივლინებული ეთნოგრაფიული ექსპედიციამ იმუშავა შემდეგი მარშრუტებით:

1. მერეთი—ზარდიანთკარი—გუგუტანთკარი—კოშკა-კულბითი—დისევი,
2. მერეთი—ქსუისი—ზემო დმენისი—ვანათი,
3. მერეთი—ზემო ქარები,
4. მერეთი—მეჯვრისხევი და
5. მეჯვრისხევი—კირბალი.

ექსპედიციის მიზანი იყო: საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების კომპლექსის შესწავლა. გზადაგზა ექსპედიცია ჰკრებდა მასალებს მიწისმოქმედებისა და მესაქონლეობის შესახებ.

ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: უფროსი მეცნიერი მუშაკი ვ. ჩიბაია, მხატვარი ნ. ბრაილაშვილი, არქიტექტორი მ. პაპოვი, მხატვარი დ. გველესიანი და ფოტოგრაფი ხ. ბაღდადლიშვილი.

ექსპედიციამ ადგილობრივ იმუშავა 17 დღე.

ექსპედიციის მუშაობის პროცესში გაირკვა, რომ ეთნიკური შეადგენლობის მიხედვით: სოფლებში ზერტი, კირბალი, ბერშუეთი, აძვი, ჯარიანშენი, ქვეში, ქ. არცევი, ქიწნისი, ქერე, კოშკა, დისევი, კულბითი, მერეთი, დიცი, ქორდი, არბო, ფლავი, ფლავისმანი, ქ. ვილდა—ქართველებია (ქართლელები); ხოლო იქით ქოლოთი, ოლოფთა, ისროლისხევი, ციცაგიანი—„თიულები“; დულუზანა, ვალიანი, ქარქინი, ჩხარაული, იკორთა, ზ. არცევი, გოიანთკარი, აძვისთავი, ქლივანი, ჯვარეთი, ღრომი, გორეთი, ანდორეთი, თელავინა, თხინავალი, მახისი, ბიყარი, ხარუ, ახალისი, გენგიურები, არდისი, ციცაგიანი, ქუჯინი, აშატური, ჯორთა, წოლდი—ოსებიტაა დასახლებული.

მოსახლეობის მოძრაობის პროცესი აქაც იგივეა, რაც ჩვენ მიერ დადგენილი იყო ქსნის ხეობაში, ე. ი. მთიდან მთის ძირში და შემდეგ ბარში¹. არსებითად მოსახლეობის გადასახლების შესახებ ვახუშტის ცნობა მართლდება;

¹ ამას ამართლებს ჩვენ მიერ შექმნილი 1816—1819 წ. დოკუმენტი: არზა-საჩივარი ბეგიაშვილისა.

რომ გაპარტახებულ ბარისა და მთის ძირის ზოლის ადგილებში გადმოსახლდნენ მთიულები, ხოლო ამ უკანასკნელთა ტერიტორიაზე ოსები დასახლდნენ. „ხოლო რაოდენნი ოსნი დავსწერეთ ამ ადგილთა შინა, პირველად სახლებულან ქართველნი გლეხნი. შემდგომად მეპატრონეთა მათთაგან გადმოსახლებულან ოსნი, და ქართველნი ბართა შინა ჩამოსულან, ვინაიდგან მტერთაგან ბარს შინა კაცნი შემცივებულან“ (ვახუშტი, გეოგრ., ჯანაშვ. გამოც., გვ. 104). ამასვე ცხადად ამტკიცებს ზემომოყვანილი ოსებით დასახლებული ქართული სახელობების სოფლები.

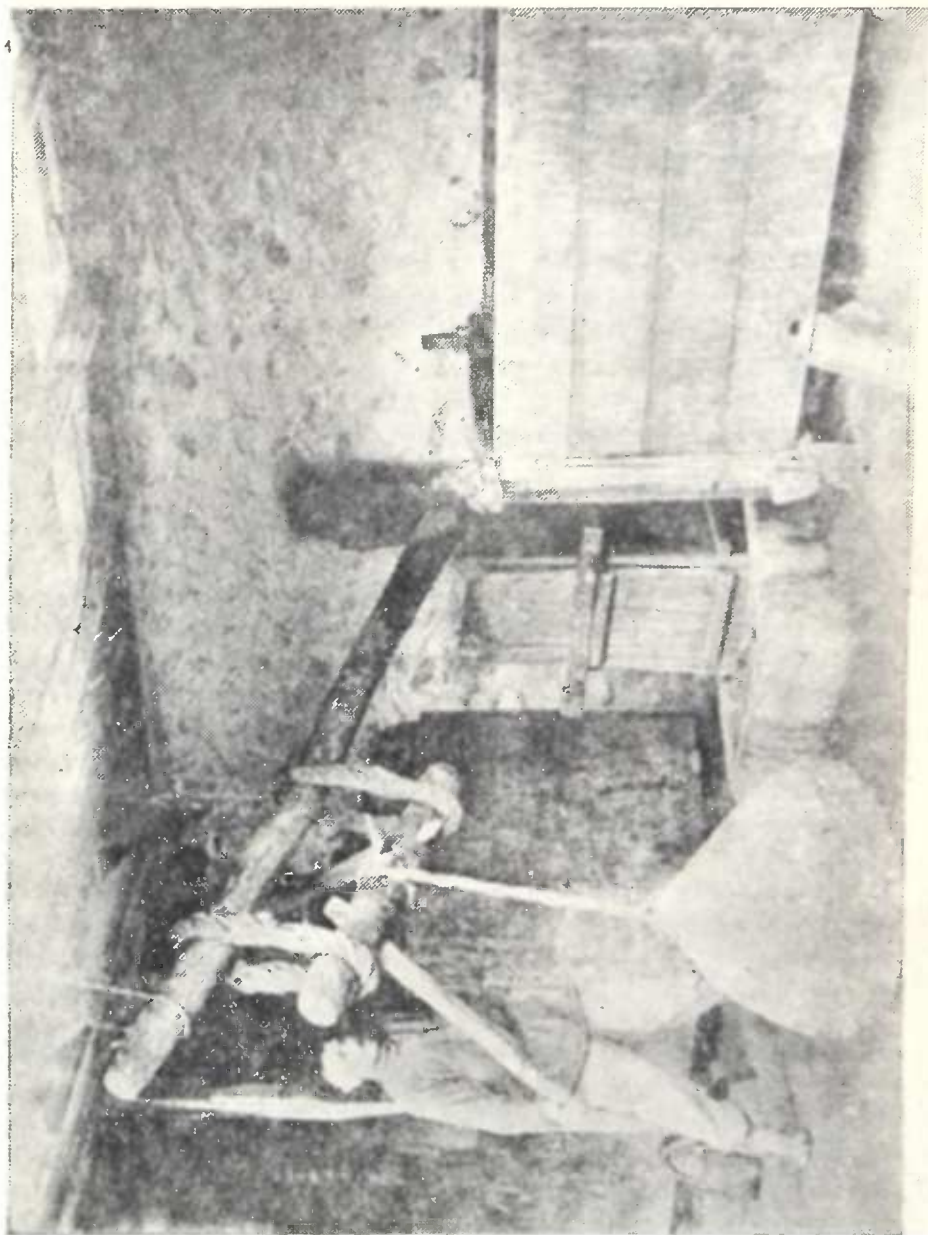
ექსპედიციის სამუშაო რაიონის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის დასაზუსტებლად გარკვევას მოითხოვს საკითხი აქაური „თიულების“ შესახებ. რა ურთიერთობაში უნდა იქნას ნავარაუდები ლიახვისა და მეჯუდის ხეობების მთიელები ქსნისა და არაგვის მთიელებთან და მთიულებთან. რა აქვთ მათ საერთო ყოფაში, კილოში და სხვა. ამ საკითხს ჩვენ ვსვამდით ქსნის ხეობაში მივლინებული ექსპედიციის მოკლე ანგარიშის განხილვის დროსაც. უნდა აღინიშნოს, რომ დასმული საკითხის გაფართოებაც შეიძლება. როგორც მოგეხსენებათ ლების, ჭიორის და გლოლის მოსახლეობის ტერიტორიას მთიულეთი ეწოდებოდა (ტერმინების მთიული და მთიულის შესახებ შეადარე ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. II, გვ. 301). დასმული საკითხი მოითხოვს სტაციონალურ მუშაობას და ყოველმხრივ შესწავლას. ზემოთქმულთან ერთად საყურადღებო გარემოებაა ის, რომ მეჯუდელების თქმით ლიახვს იქით ზემოქართლია, სადაც თითქოს კილოს უქცევენ და ყოფაშიც განსხვავებული ფაქტებია მოცემული: „სიმღერა იქ სხვა არის, ჩვენს სიტყვებს არ უდგება“—გადმოგვცა ალ. ბეგიაშვილმა (ს. მეჯვრისხევი). საჭიროა ამ მხრივაც გამახვილდეს ყურადღება.

აღსანიშნავია ის ვითარება, რომ „გეორგიანული ისტორიის“ ავტორი ალექსანდრე ამილახვარი ზემო ქართლად ლიახვის ზემოთა მხარეს მიიჩნევს. ის სწერს: „მას შემდეგ, რაც ქართლის მეფეს კახეთის და გარდაბანის პროვინციები ჩამოშორდა, მას მხოლოდ ორიღა შერჩა ზემოჩამოთვლილი რვა პროვინციიდან, თითო მათგანი ორადღა გაყოფილი, ასე ორის მაგიერად ოთხია შექმნილი. პირველი ნაწილი განიყოფება ორ პროვინციად, ზემო და ქვემო ქართლად. ზემო ქართლი შეადგენს სამფლობელოს ამილახვარებისა და სხვა თავადთა გვარებისა... ამავე პროვინციაში მთავარი ქალაქებია: გორი, ცხინვალი, სურამი და ალი“¹.

ადვილად დასაშვებია, რომ ხალხის მენსიერებას შემონახული ჰქონდეს ქართლის ორ პროვინციად განაწილების ზემოხსენებული ვითარება.

ექსპედიციის სამუშაო რაიონი ეკუთვნის მთის ძირის ზოლს, ამიტომ ამ ზოლისათვის დამახასიათებელი მაჩვენებლები ძირითადში აქაც არის მოცემული. ეს ის ზოლია, რომელიც საქართველოში შემდეგი პუნქტებითაა წარმოდგენილი:

¹ ალ. ამილახვარი, გეორგიანული ისტორია, თარგ. გ. ქიქოძის მიერ, მნათობი, ტ. 8, 1939 წ., გვ. 128.

სოფ. მერეთი, ძველბუღი საქაჯაფი

კახი,	სტალინირი,
ლაგოდები,	ჭიათურა,
ახმეტა,	ონი,
დუმეთი,	ცაგერი,
ლენინგორი,	ლია,
მეჯვრისხევი,	ჯვარი,
მერეთი,	სამურზაყანო და სხვა.

ადამიანის საცხოვრებელი ნაგებობის ძირითადი ტიპის გეგმა იძლევა ისეთ კომპლექსს, რომელიც ან ერთიანი სახის ნაგებობაა—მასში ცეცხლი (კერა), ადამიანის და საქონლის ბინა ერთადაა მოცემული, ან კიდევ მთლიანი ნაგებობა გადატიხრულია; ტიხრით გამოყოფილია ადამიანის საცხოვრებელი ბინა საქონლის სადგომისაგან, ხოლო ცეცხლის ადგილი ადამიანის სადგომშია მოცემული. მესამე სახის ნაგებობაში მეორე სახის სახლის კომპლექსთან ერთად ერთ ჭერქვეშ მოცემულია მარანიც.

ჩვენ მიერ შესწავლილი მარნები შემდეგი სახის ნაგებობას წარმოადგენს: მარანში საწნახელს გარდა მოთავსებულია მიწაში ჩაფლული დიდი და პატარა ქვევრები. საწნახელთან ყველაზე მახლობელს ქვევრს თაღარი ეწოდება. ზოგიერთ შემთხვევაში თაღარი¹ საგანგებო ფორმისაა. მის ფუნქციას შეადგენს ღარიდან გადმოდენილი ტკბილი მოიცვას. აქ დაგროვილ ტკბილს შემდეგ გადაიღებენ ქვევრებში. საყურადღებოა, რომ ქვევრებსაც საგანგებო სახელები ეწოდება იმის მიხედვით, თუ რომელი რომელ ხატისათვის იყო განკუთვნილი და რომელ დღეობაზე უნდა გაეხსნათ. ასე მაგ., სოფ. დისევში ქვევრებს ეწოდებოდა: საგერიტო, საიენმახარობლო, სახთიშობლო, საუსანეთო, საკვირაცხოვლო, საანგელ ოზო. ზემოთაღწერილი. მარნის პარალელი სხვათა შორის იხ. ბოლახკიოის ნაგებობებში (K. Bittel und R. Naumann, Bogazköy, II, Brl. 1938, ტაბ. 17).

მეტად საყურადღებოა ჩვენი კვლევის რაიონში შესწავლილი სახლების ევოლუციის პროცესი გაშუქების მიხედვით. აქ დამოწმებული იყო: „უშუქო“ სახლი, რომელსაც შუქი მხოლოდ კარიდან შეუდის (ს. ზ. ჭარები); ერდოს შუქით (ს. ზემო ჭარები); სახლი, რომელსაც შუქი ზემოდან ჩაუდის, მაგრამ მისი ერდო განსხვავებულია ჩვეულებრივი ერდოსაგან. ამ შემთხვევაში ბანზე მოწყობილია ისეთი ნაგებობა, რომ შუქი გვერდიდან შედის და შემდეგ სახლში ჩადის. სხვა შემთხვევაში შუქისათვის კედელში მაღლა შუკუმი ა მოწყობილი. უკანასკნელად, სახლის კედელში ფანჯარაა გამართული. სახლის გაშუქების ამგვარივე სისტემები ჩვენ მიერ დამოწმებული იყო მესხეთში (ქვაბლიანის ხეობა)².

სახლის აგების ტექნიკურ პროცესებთან დაკავშირებით ზოგიერთ საყურადღებო ტერმინებს აღვნიშნავთ: უძრავი და საძრავი მიწა (ყანა), დედამიწა—მიწის იატაკს ეწოდება, საძირკველი, გარე და შიგნი პირების აპოყანა, დარა-

¹ შდრ. საქართველოს მუზეუმის ეთნოგრაფიული განყოფილების კოლექცია № 0359.

² გ. ჩიტიია, გლეხის სახლი ქვაბლიანის ხეობაში, მიმომხილველი, I, ტფ. 1926, გვ. 208.

წინ და ხურდა ქვა, მსხვილ ქვას—გორჯალი ქვა ეწოდება, კირის ჩასხმა, კუთხის ქვა, გრძელი ქვა დასაკეტად, ცარიელა ქვა—ყორე, გონიო, თარაზო, შიშ-შა, ლარი, ჩაქუჩი || კვერი, ქაფჩა, მალა, მალის გასაფხეკი—პატარა ნიჩაბი, ხარაჩო, კიბე, ცაბალი, საგორავი, ლომი, ქვატალახი, კედლის მეოთხე პირი აგურის წყობით გამაგრებული, კირი, კირწყალი, ნალი, ლაბიერი, კოჭები, დედაბოძი, დედაბოძი ქვა, ბანდუში, თავხე, ჭერი, ნაფოტი, ტალახი, აყრები, თახჩა, წალო || თარო.

სამეურნეო ნაგებობიდან შეეჩერდებით ვენახის ქოხზე. მას აქვს: ბოძი (ყბებით), სავერდული, ძირის ხე, წნული, დატალახებული მიწა „წყუელის გულითვინ“, საყვავის ბოძი, თავხე, კავები, ლატანი, წალამი კონებად, ცეცხლისათვის ადგილი წინ მიწაზე (კერა აქ ეწოდება გრძელ ქვას, მუგუზლის თავის ჩამოსადებს).

სახლის ტიპებთან დაკავშირებით აღსანიშნავია, რომ დარბაზულ სახლს ჩვენი კვლევის რაიონში ერთობის სახლს ეძახიან. მასში, ისევე როგორც ქართლის სხვა ნაგებობებში, დიდი მნიშვნელობა ჰქონია დედაბოძს. იგი მნიშვნელოვანია როგორც სახლის კონსტრუქციული ელემენტი, მაგრამ ამის გარეშეც მას საყოფაცხოვრებო ფუნქციებიც ჰქონია დაკისრებული. ყველა მონაცემების მიხედვით აშკარადგება, რომ დედაბოძი ქართლში კერის კულტის ერთერთი შემადგენელი ნაწილი ყოფილა. დედაბოძი ოჯახის ახალი წევრის ინკორპორაციის (მაგ. რძლის) ცერემონიალში მთავარ როლს ასრულებდა: ახლად-მოყვანილ პატარძალს სამჯერ უნდა შემოეველო დედაბოძის გარშემო. დედაბოძი ითვლებოდა ოჯახის ბურჯად იმდენად, რომ ძველად როდესაც ქალს ათხოვებდნენ, პირველად იმას იკითხავდნენ, სასიძოს როგორი დედაბოძი უღვას სახლშიო.

ზემოთქმულის მიხედვით ცხადია, თუ რატომ ექცეოდა დედაბოძის „შოქარგვას“ დიდი ყურადღება. ექსპედიციამ შეაგროვა დედაბოძებზე გამოხატული მრავალი სიმბოლიური სახეები: მზე, ჯვარი, ხელი და მრავალი სხვა. ამ ორნამენტების მიხედვითაც ირკვევა თუ რამდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დედაბოძებს, რადგანაც მათზე მოცემული ორნამენტები აბოთროპეული დანიშნულებისა იყო; ისინი იცავდნენ კერას, სახლს და ოჯახს ავი თვალის ზედმოქმედებისაგან.

მაგრამ დედაბოძის მნიშვნელობა მარტოდ-მარტო ზემოთქმულით არ განისაზღვრება. იგი, როგორც ითქვა, კონსტრუქციულადაც მეტად დიდ როლს ასრულებდა. იგი იყო მთავარი საყრდენი სახლის ბანისა, სახლის გვირგვინიანი სახურავისა. ამის შესაბამისად იგი ღონიერი უნდა ყოფილიყო. მასვე ღონიერი ბუღაური უნდა ჰქონოდა. დედაბოძი ბუღაურის შემწეობით თავხეს იჭერდა. ამ უკანასკნელზე კი ბანი იყო დაწოლილი. დედაბოძი ჩვეულებრივად მთლიანი ხისაგან ითვლებოდა და არაიშვიათ შემთხვევაში ბუღაურთან ერთად ერთი ხისაგან კეთდებოდა. უკანასკნელ შემთხვევაში დედაბოძის ზემო ნაწილი (ფთიები) ორ მეტრსა და მეტ განს იჭრიდა ხოლმე. უნდა ითქვას ისიც, რომ ჩვენი კვლევის რაიონში მრავალი ვარიანტი იქმნა დამოწმებული დედაბოძის კომბინაციისა ბუღაურსა და თავხესთან. ეს ნაირნაირობა პლიუს ნაირსახობა თვით დედა-

ბოძისა უდავოდ ნაგებობის ამ კონსტრუქციული ელემენტის უძველეს კულტურაზე მიგვიბრუნებს. ბევრ რამეში ქართულ ნაგებობების ეს ელემენტი ძველი აღმოსავლეთის ურარტული და ხურული (ჰილანების) სახლების სვეტებს უკავშირდება¹. თუ ზემოთქმულს იმასაც დავსძენთ, რომ ახალი მონაცემების მიხედვით, თვით იონური კოლონები წინააზიური ურარტულ-ხურული წარმოშობისა უნდა იყვნენ², ჩვენთვის ცხადი იქნება, რამდენად მნიშვნელოვანი ეთნოგრაფიული ფაქტია, ქართული კულტურის საწყისების კვლევის თვალსაზრისით, ქართული დედაბოძი. ექსპედიციამ 22 სხვადასხვა სახის დედაბოძი ჩახატა, ვაზომა და ფოტოგრაფიულად გადაიღო.

მიწის მოხვნის წესებიდან აღსანიშნავია ახლად ფიქსირებული ნაღარზე და ნაზურგზე ხენა. ნაღარით ხენა ყანის გვერდებიდან ოთხკუთხად შემოყოლებული ხენაა, ხოლო ნაზურგით ხენა სწორხაზოვანად ზედი-ზედ მიყოლებული ხენაა. მიწა რომ ერთ წელიწადს ნაზურგზე მოიხენება, მეორე წელიწადს ნაღარზე უნდა მოიხნას. ამას გარდა ჩვენს საკვლევ რაიონში ქართული ძველებური გუთნის გარდა დამოწმდა ამ გუთნის მუხრანული ვარიანტი. ეს უკანასკნელი ძველებური გუთნისგან განსხვავდება იმ მხრივ, რომ მას რკინაგადაკრული კბილა და ფრთა აქვს. ქართული გუთნის კომპლექსში შემდეგი ნაწილებია: გუთანი (ყელი, ბოლო), საჯამბარე, მანჭა (ველის მანჭა, კვალის მანჭა), სახელური, ფთები, კბილა, კაკაბი, ხმალი, სახნისი, საკვეთელი, ღერწკალა II ფამფალაკი, ღერძი, შოლტა, რჩხა, დიდი გოგორა (კვალის გოგორა), პატარა გოგორა (ველის გოგორა II ღირღიტა)—მორგვი, სოლები, ფერსი, საღვედე, აპეურები, ჩეკი. ამავე კომპლექსში შედიან: გუთნის-დედა, მეხრეები, გუთნის თავის მეხრე, საძირის მეხრე, საშუალო მეხრე, წინ მეხრე, გუთნის-თავის ხარები, ცანდის კამეჩები, საძირის ხარები, საშუალის კამეჩები, საშვიდულის კამეჩები, წინა საჯდომის ხარები, წინა ხარები. უღელი სამგვარია: საყვერის უღელი, საჯდომი უღელი და სადა უღელი.

ს. ჭარებში, რომელიც მთის ზოლს ეკუთვნის, შემონახული სახენელი იარაღი ქსნური მთის გუთნის ტიპისაა. როგორც გარკვეულია სახენელი იარაღის ეს ტიპი კარგადაა შეგუებული ფერდობების მოხვნასთან და ამდენად მთის ზოლის მიწის მოქმედებისათვის დამახასიათებელი. გავრცელების მხრით ეს სახენელი იარაღი ჩვენ გვხვდება თეთრ არაგვზე, ქსანზე, ლიახვზე, დასავლეთით მისი დაწინაურებული ვარიანტი მოიპოვება რიონზე, ცხენის-წყალზე და ინგურზე. არაგვის აღმოსავლეთით მთაში ფშაური და ხევსურული სახენელი იარაღებია დამოწმებული, ხოლო თუშეთში სახენელების თავისებური სახეა შემონახული. სახელდობრ საწნეული გულამოღებული ქუსლით პლიუს კავი, რომელიც ხენის პროცესში დამხმარე როლს ასრულებს.

სოფ. მერეთში შეგროვდა ცნობები ოქოქას შესახებ. დღეს ეს სახენელი იარაღი ხმარებაში არ მოიპოვება. გლენების თქმით ის მიწას ქექავდა. მის ნა-

¹ W. Belck, Bauten und Bauart der Chalder, Verb. d. Berl. anthr. Gesell. 1895., (გვ. 609—616), Br. Meissner, Babylonien und Assyrien, I, Heidelberg 1920, გვ. 281 შმდ.

² К. Леманн—Гаунт, Успехи изуч. др. ист. etc., ВДИ, т. I, 1938.

წილებს შეადგენდნენ: შოლტა, ცანდი || ჩანდი, ოქოქა || ქუსლი (ფთებით), ხმალა, სოლი, ფარვაში, მანჭა და სახელური. აღწერილობის მიხედვით ეს იარაღი აღბულაღის რაიონში ჩვენ მიერ ფიქსირებული აჩაჩის ტიპისა ჩანს და განსხვავებულია ოქოქას იმ სახისაგან, რომლის სურათი ტყვიაველი მეურნის მიერ მეხსიერებითაა აღდგენილი¹.

ვაზის კულტურის ხაზით დადგენილია ვაზის მოვლის ძირითადი პროცესები: წიღნა, ბარვა, თოხვნა, ფურჩვა, შეწამლვა, როველი და დაწურვა. ვაზის ჯიშები, რომლებიც გამოყენებულია დღესაც მეურნეობაში, შემდეგია: გორული (თეთრი, ყველაზე უფრო ძველი), მწვანე (თეთრი), ბუღმეური (თეთრი), თეთრი საფერავი, მსხვილ მარცვალა || განჯურა, საფერავი (შავი), ანდრიული (შავი), დანახარულა, შავკაპიტო || თავკვერი (ანდრიული, დანახარული და შავკაპიტო გადმოცემით ადგილობრივი ჯიშებია), დილბულა, იმერულა და აბისური (ოდესა?). ველურ ვაზს აქ ბაბილო ეწოდება (შდრ. საბა, „ბაბილო—მალალი ვაზი (ვენაჯი) (ხე). (ხის ვენახი, გინა გრძელი ვაზი, დობილო C) (7, 11 ფსალმ.)“. გლეხების თქმით „მალარი“ გვიჰამია და არ დავეიწურია“-ო. ვაზის კომპლექსის ერთ-ერთ თვალსაჩინო კომპონენტს „საქაჯავი“ წარმოადგენს. ის გამოყენებულია ჰაჭის საქაჯავად. ამ რაიონში იგი ორი სახისაა: ძველებური და ახლებური. ძველებურ საქაჯავს აქვს ქვის ძირი და ასაკიდი ქვა, ხოლო ახლებური დამზადებულია მთლიანად ხისაგან.

მისი ნაწილებია: ისარი, სადღობელი || ჰახრაკი, ჯაჭვი, წნელები, ფიცრები, ძარები და ბოძი.

თავისი აღნაგობის ძირითადი პრინციპის მიხედვით ეს იარაღი ზეთის სახდელ მოწყობილობას ემსგავსება. ძველ საქართველოში ზეთის კულტურას დიდი ეკონომიური მნიშვნელობა ჰქონდა. დღესაც მოიპოება თრიალეთში ძველგური ზეთის სახდელი ქარხნები გამოყენებული ახალი მოსახლეობის მიერ. ამავე რაიონში და აგრეთვე აღბულაღშიაც მრავლად არის საქაჯავის ძირა-ქვები, მერეთის მხარეში ჩვენ მიერ შესწავლილი საქაჯავის ტიპი—ენიკი-ს ექსპედიციის მიერ ფიქსირებული იყო იმერეთში, მაიაკოვსკის რაიონში, 1937 წელს, ხოლო საქ. ებრაელთა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმის ექსპედიციის მიერ სტალინში 1935 წელს.

ექსპედიციამ შეაგროვა მასალა აგრეთვე გადასაყვან და გადასაზიდ საშუალებების და ნადირობის კომპლექსის შესახებ.

ჩამოტანილია: 10 კომპლექსი განაზომებისა (გვემები, კრილები, ტექნიკური დეტალები, გენერალური გვემა), ჩანახატები (შინამოწყობილობა, დედაბოძები, მოაჯირის ორნამენტები, სოფლის ხედი) და ფოტოგადაღება 400 ცალი.

ერთ-ერთი დოკუმენტი, რომელიც მეჯვრისხევში იქნა შექმნილი საქართველოს მუზეუმისათვის, მეჯუთის ხეობის ქართველთ და ოსების აჯანყებას ეხება. ამ დოკუმენტში სწერია:

¹ ივ. ჯანაშია, სსრკ. ეკონ. ისტორია, ტ. I³, ტფ., 1930, გვ. 196.

მაჯუთის ხეობის ქართულს და ოსებს

არ იცის უფროსობამ მიზეზები, რამ გაქნევინათ თენ თქნის ბატონების ერისთვის-შვილების ურჩობა, და ამასთანავე თქუშნის მეზობლების ქართულსთ გაცარცუასა და წახდენის გარდა გაბედეთ მათის იმპერატორებითის დიდებულების ძალიანისა და უძლეველის ჯარის დაუმორჩილებლობა; მგონია ამ ქცევების მიზეზი არის და გაქნევინებთ თქნი გულის-განზრახუა და იქნება შთაიგონებიან ამას თენ ამისთანა კაცები, რლთაც თქნი უბედურება ჰსწადიანთ და დაკარგუა; მეჯავრება მე თქვენი ასე საწუხარი ამბავი და მინდა შავიტყო თქნგან პირად სულ ყუშლა თქნი საჩივარი და სამღურავი, და თუ მართალი არის სამართალს ვიზამ. ამასთან საგანგებოდ ვგზავნი მე თქნთან თავადს დავით თარხნიშვილს ამისთს, რომ ამ ჩემს მამაშვილურს თქვენს სწავლებას გარდა შეგაგონოსთ ამან და ხათრი ჯამი გაგხადოსთ, რომ არაზედ შეგეშინდესთ და მოითხოოს ჩემთან თქნი უფროს უფროსნი კაცნი, რომ მაგათ მე თქნი საჩივრები მითხრან გორში რადგან ახლა მე აქ ვიმყოფები; კიდევ ამასთანავე გულს დაგაჯერებ, რომ ეგ თქნი უფროს უფროსნი კაცნი თუ მოხელენი ისევე წამოვლენ არცა რა თქნ და არცა რა მაგათ ევენებათ რამე; თუ არა იქთ ამას და უფროს კაცებს არ გამომიგზავნით, მაშინ მე—ჩაგავდეთ თქნ შეწუხების უღირსად (недостойными сужаления) და მცრცტულად და ამკლებელად, და როგორც რიგია თქვენისთანა კაცებისა ისე გადაგხდებათ თუ ჩემს ბრძანებას ახლა ყურს არ მოუგდებთ და არ დაიჯერებთ ესეც ბცოდეთ, რომ ამას გარდა მეორედ კაცს არ გამოგიგზავნით.—დაიწერა მშვიდობიანს გორის ქალაქს თებერვლის ბ. ქქს უქე წლსა.

მათის იმპერატორებითის დიდებულების, ყდ მოწყალის ჩემის გელმწიფის თოფხანის პოლკოვნიკი, საქართულსლოს მმართველი და წმინდის ანნას მეორეს ხარისხის და წმინდის იოანე იერუსალიმელის ორდენების კავალერის მქონებელი—თეოდორე ახვერლოვი.

თიანეთის ეთნოგრაფიული ექსპედიციის მოკლე ანგარიში

1939 წ. ივლისში ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის მიერ თიანეთის რაიონში მივლინებულმა ექსპედიციამ იმუშავა შემდეგი მარშრუტებით:

1. თიანეთი—ქებოტა—ამალღება,
2. თიანეთი—ზ. არტანი,
3. ზ. არტანი—ლორლაში,
4. ზ. არტანი—ქუშხევი,
5. ზ. არტანი—თეთრაულები—სახევი,
6. ზ. არტანი—ხატხევი—ბაჩალი,
7. ზ. არტანი—კორსავი,
8. თიანეთი—იხინჯა,
9. თიანეთი—ზ. თიანეთი—ტუშურები და
10. თიანეთი—კვეტრა.

ექსპედიციის მიზანს შეადგენდა: საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობების და სარწმუნოებრივი გადმონაშთების შესწავლა. გზადაგზა ექსპედიცია ჰკრებდა მასალებს მიწისმოქმედებისა და მესაქონლეობის შესახებ. ექსპედიციაში მონაწილეობდნენ: უფროსი მეცნიერი მუშაკი ვ. ჩიბაია, უფროსი მეცნიერი მუშაკი ვ. ბარდაველიძე, მხატვარი ნ. ბრაილაშვილი, არქიტექტორი ირ. ქავთარაძე და ფოტოგრაფი.

ექსპედიციამ ადგილობრივ იმუშავა—20 დღე. მუშაობის წარმატებით შესრულებას ხელი შეუწყო ადგილობრივი ხელისუფლების დახმარებამ და ავტორტრანსპორტის გამოყენებამ, ხოლო დააბრკოლა კინო-აპარატის (კინამოს) უქონლობამ.

ექსპედიციის მუშაობის შედეგად დადასტურდა რაიონში შემავალი მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის სიჭრელე. ექსპედიციის მუშაობის არეში ფშაველების გარდა დამოწმდნენ: „კახები“, ხევსურები და ქისტები (ს. ქებოტაში—მათურელები). თუ დავეყრდნობით იმ ცნობებს, რომლებსაც გვაწვდის G. Raddc თავის ნაშრომში „Chew'suren und ihr Land (Kassel 1878)“ თიანეთის რაიონის გარკვეულ ზოლში მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ, უნდა ვაღიაროთ, რომ რაიონის ეთნიკური სიჭრელე უკანასკნელი 40—60 წლის მანძილზე წარმოშობილა.

Radde-სა და ჩვენს მიერ შეგროვილი ცნობები მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის შესახებ საგულისხმო განსხვავებებს გვაძლევს.

Radde-ს ცნობების მიხედვით
სოფლებში:

1. S'chlowani, ფშაველები—8 კომლი
2. Lischo, ფშ.—58 კ.
3. Bodachewi, ფშ.—23 კ.
4. Kuschchewi, ფშ.—26 კ.
- 5.
- 6.
7. Artani, ფშ.—73 კ.
- 8.
- 9.
10. Soplioni, ფშ.—19 კ.
11. Korsawi, ფშ.—13 კ.
12. Batschali, ფშ.—39 კ.
- 13.
- 14.
15. Kwara, ფშ.—42 კ.
16. Babchischewi, ფშ.—23 კ.
17. Dshablewi, ფშ.—17 კ.
18. Chiliani, ფშ.—15 კ.
19. Chatchorchi, ფშ.—9.
20. Chotchewi, ფშ.—2 კ.

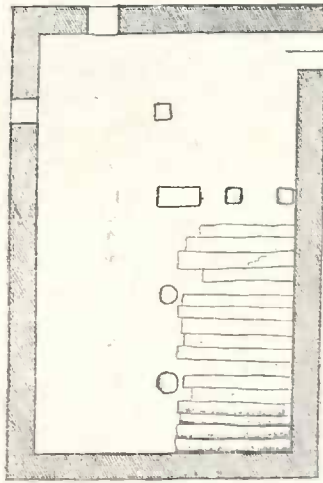
ექსპედიციის მასალების მიხედვით
სოფლებში:

- ხლოვანი, ფშ.—22 კ., 107 ს.
ლიშო, ფშ.—39 კ., 137 ს.
ბოდახევა ფშ.—18 კ., 102 ს.
ქუშხევი || ქვაშხევი || ქუშხევი ფშ.—
—25 კ., 108 ს.
თეთრაულეები, ფშ. 3 კ., 17 ს.
სახევი, ფშ.—12 კ., 73 ს.
ქვემო არტანი, ფშ.—20 კ., 102 ს.
ზემო არტანი, ფშ.—30 კ., 116 ს.
ლორლაში, ფშ.—8 კ., 18 ს.
სოფლიონი, ფშ.—20 კ., 102 ს.
კორსავი, ფშ.—5 კ., 22 ს.
ბაჩალი, ფშ. და ხევსურები—10 კ.,
56 ს.
ხაშარი, ხევს.—11 კ., 55 ს.
საშუბე, ხევს.—10 კ., 48 ს.
ყვარა, ფშ.—6 კ., 33 ს.
ბაბხისხევი, ხევს.—6 კ., 30 ს.
ხილიანა, ხევს., ახლახ გადასახლ.—
10 კ. 46 ს.

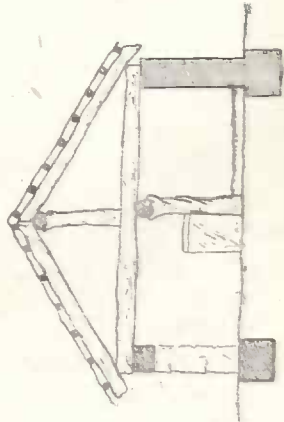
ზემოთ მოტანილი შედარებითი მონაცემები მრავალმხრივ არის საინტერესო. ირკვევა, რომ რადეს ცნობაში აღნიშნულ სოფლებიდან დღეს ზოგიერთი უკვე სოფლებად აღარ მოიხსენება (ჯაბლევი, ხატხორხი, ხატხევი). ხოლო ექსპედიციის მონაცემებით ზოგიერთი ახალი სოფელია შექმნილი: ზემო არტანი, ლორლაში, თეთრაულეები, სახევი, ხაშარი და საშუბე. ჩანს აგრეთვე, რომ მოსახლეობა კომლობრივი რაოდენობის მიხედვით შემცირებულია. ნაცვლად რადეს დროინდელი 367 კომლისა, დღეს 246 კომლია ფიქსირებული. ამასუნდა დავსძინოთ ისიც, რომ მოსახლეობაში სხვადასხვა ეთნიკური ერთეულია შერეული. ამ უკანასკნელი მიმართულებით უაღრესად საყურადღებო პროცესაქვს ადგილი. ჩვენ მიერ დადასტურებულია, რომ ხევსური ხევსურეთიდან გადმოდის ამ რაიონში იმ ადგილებზე, რომლებსაც ფშაველები ტოვებენ. ეს უკანასკნელი თავის მხრივ—კახეთში, ახმეტის მხარეში გადადიან ხოლმე. აქ თქვენ შეხვდებით ისეთ ხევსურს, რომელიც შატილიდან, მუცოდან და ხახა-

სტაბაკი.

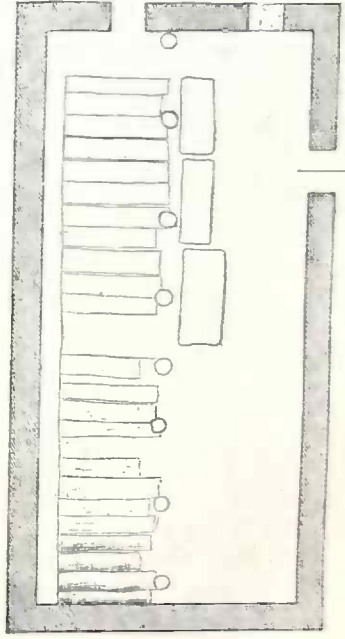
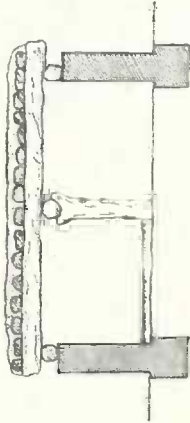
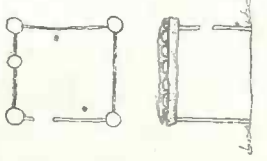
ღვთისმშობლის სახლის შიგნით და ჩრდილი

ბ. მთხარის სახლი, შიგნით და ჩრდილი

სამრევლოს შიგნით და ჩრდილი

საქს. კ. 116

ბოდან არის გადმოხვეწილი სისხლის ძიების ნიადაგზე. უმეტეს შემთხვევაში თიანეთის მხარეში გადმოსახლებული ზევსური კიდევ უფრო ქვემოთ მიდის ან კვლავ უბრუნდება მის საყვარელ ზევსურეთს. ზევსურეთიდან გადმოსახლებული ზევსურები დასახლდნენ ს. ბაჩალში, მაგრამ ისინი აქაც არ დადგნენ და კახეთსა და ერწოში გადასახლდნენ.

ექსპედიციის სამუშაო რაიონში მოსახლეობის ამგვარი მოძრაობა-გადაჯგუფების შესახებ შეიძლება აგრეთვე სხვა მაგალითების დასახელება.

ქსნის ხეობიდან მოსულან ქსნელაშვილები, ხოლო ჭართალიდან ჭართალელნი. ჭართალელნი ჯერ ყვარაში დასახლებულან, შემდეგ თიანეთის მახლობლად გადმოსულან და აქედან შირაქში წასულან, სადაც ამჟამადაც უნდა ცხოვრობდნენ. ასევე, გადმოცემის მიხედვით, მათურელების—დარჩიაშვილების გვარი წამოსულა გურიიდან და არაგვის ფშავეში, სოფ. მათურაში, დასახლებულა, ხოლო იქიდან ნაწილი ივრის ხეობაში გადმოსულა და სოფ. ყებოტაში ამჟამადაც ცხოვრობს.

ექსპედიციის საკვლევი რაიონის მოსახლეობის ეთნიკური შემადგენლობის გასარკვევად მნიშვნელოვან მასალას წარმოადგენს ტოპონიმიკური სახელები.

I ჯგუფი: ლიშო, ყვარა, ხაშარი, ბაჩალი, კორსავი, ღორლაში, ხაიშო, ბუჭყინტა, ყებოტა, ლახატო, ხოფცა.

II ჯგუფი: სხლოვანი, ხილიანა; სოფლიონი.

III ჯგუფი: ჭურჭელაურები, ბალიანები, ძებნიაურები, კახოიანები, იარაჯულები, დულუზაურები, გოჯიანები, ტუშურები, არეულები.

IV ჯგუფი: შარახევი, ბოდახევა, ქუშხევი, ბაბხისხევი.

არა ნაკლებ საყურადღებოა, რომ „ქართლის მოქცევაში“ მოხსენებული „ყუარელთა“ ადგილმყოფელობის გასარკვევად საინტერესო მასალას იძლევა თიანეთის რაიონი. ექსპედიციის მუშაობის პროცესში გაირკვა, რომ კახელი ყვარელელები თავს ივრის ხეობაში მდებარე ს. ყვარადან გადასახლებულად მიიჩნევენ¹. კიდევ მეტის თქმაც შეიძლება, ყვარელელები ყოველწლიურად სალოცავად მოდიან ს. ყვარას მახლობლად მდებარე ხატვევში, სადაც მათი მთავარი ხატია: თამარი და ლაშარი. გარდა ამისა აღსანიშნავია ისიც, რომ თამარისა და ლაშარის კულტი დღემდე შემონახული ნიშანდობლივი ელემენტებით სწორედ ყვარელელებს და მის მეზობელ სოფლელებს დაუცავთ. სახელდობრ: ყვარელელები ისევე როგორც ფშაველები თამარ-დედუფალს მიიჩნევენ მკურნალ-დედუფალად და მის სახელზე წლის მანძილზე აგროვებენ ფულს, რომლითაც შემდეგ იძენენ საკლავს და ხატვევში სწირავენ. კახელი მლოცველების თქმით, რომლებიც მრავლად იყვნენ ხატვევში სალოცავად, „ჩვენი მამა-პაპა აქედან გადასახლებულა კახეთში; ამიტომ არის, რომ სოფელ ყვარას მიხედვით კახეთშიც ჩვენს სოფელს ყვარელი ეწოდება“-ო. ისინი სხვა კახელებთან ერთად აღნიშნავენ—„აქედან წასულები რომ ვართ, ამიტომ გვამიზეებს აქაური ხატია და ჩვენგან სამსახურს მოითხოვსო“².

¹ შდრ. ვაჭა-ფშაველა, ეთნოგრაფიული წერილები, 1937, გვ. 144.

² იხ. ვ. ბარდაველიძე, ივრის ფშაველებში, დღიური, ნიმიკის მოამბე, ტ. XI.

ზემოთქმულს დავსძენთ, რომ მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, უფრო ზუსტად პირველ მეოთხედში, ყვარელელები ცალკე ეთნიკურ ერთეულს შეადგენდნენ, რასაც საქ. მუზეუმის ეთნოგრაფიულ განყოფილებაში დაცული იმ ხანის სურათები ამტკიცებს. ამ მონაცემების მიხედვით მატინის „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“¹ ყვარელების ადგილსამყოფელის ივრის ხეობაში ლოკალიზაცია იქნებ დასაშვები იყოს.

აღსანიშნავია, რომ გადმოცემების მიხედვით რაიონის უძველეს მოსახლეობად ფშაველები „დევე-კერპებს“ წარმოიდგენენ. მათ ნასოფლარებს ბევრგან ასახელებენ (ქუშხევში, ყვარას თავზე და სხვაგან).

ქუშხევის ნასოფლარი შესანიშნავ ნაგებობათა კომპლექს შეიცავს. ექსპედიციამ დაითვალა დაახლოებით 21—23 შენობის კედელი და საძირკველი. ნაგებობანი დიდი ოსტატობითაა ნაშენები. უზარმაზარი ქვებისგან კედლების მშენებელი წყობაა მოცემული. კედლის ქვების სიდიდის წარმოსადგენად ვასახელებთ ერთ განაზომს: ქვის განი—0,93, სიგრძე—0,69; სისქე—0,91. აქვე მოცემული კოპალას სახელობის ახალი ხანის ნაგებობები მდარე ხელობისაა.

ხალხურ თქმულებას შემოუნახავს დევე-კერპებისა და კოპალას ბრძოლის ეპიზოდიც. თქმულების მიხედვით, ოდესღაც იხინჭის მთაზე დევებს უცხოვრიათ, რომელთაც თურმე კოპალა ებრძოდა, მაგრამ ვერ დასძლია. იმ დროს თიანეთის ვაკე წყლით ყოფილა დაფარული. ხალხი თურმე საცხოვრებლად მთის ფერდობებზე იყო შეფენილი. ამ ხალხში ერთი ერთი და-ძმა თინა და იორამი. ერთხელ მღვდელს კერაში ცეცხლი ჩაქრობია; გაუგზავნია დიაკვანი დევებთან და დაუბარებია—დევებს ცეცხლი გამოართვი და მომიტანეო. წასულა დიაკვანი იხინჭის მთაზე დევებისაგან ცეცხლის გამოსართმევად. დიაკვანს ყური მოუკრავს დევების საუბრისათვის. თურმე ერთი დევი ეუბნება მეორეს: ხალხი უჭკუოა, იმათ რომ ჭკუა ჰქონდეს იორამსა და თინას დაჰკლავდნენ, წყალში ჩაადგებდნენ და მაშინ ბოკონი (ადგილის, სოფლის სახელია) გაისნებოდა, ვაკეში დაგროვილი წყალი წავიდოდა და კოპალაც ჩვენ გვაჯობებდაო. დიაკვანს ეს ნათქვამი აუკრეფია და მღვდლისათვის გადაუცია. მღვდელს ხალხისთვის უცნობებია. მაშინ ხალხს გადაუწყვეტია დევების ნათქვამი შევასრულოთო. თინა და იორამი დაუკლავთ და წყალში ჩაუყრიათ. მაშინვე ბოკონი გახსნილა, წყალს გასავალი გაჩენია, ვაკე თანდათან წყლისაგან დაცლილა, მისგან მხოლოდ მდინარე-ღა დარჩენილა და მიწა გამოჩენილა. იმ დროს კოპალას დევებისათვის უჯობნია და სულ ამოუტყუებია. ხალხი მთის ფერდობებიდან ბარად ჩასულა და იქ დასახლებულა. ასე გაჩენილა თიანეთი დღე-იორი. თიანეთი იმ ადგილს თინასაგან დარქმევია, ხოლო იორი მდინარეს—იორამისაგანო².

მუშაობის პროცესში ექსპედიციამ გაარკვია სოფლის დასახლების ტიპი. ის აქ მოცემულია მთლიანი კომპლექსის სახით. თითოეულ ტიპურ

¹ ე. თაყაიშვილი, *Опис. рук.*, II, გვ. 717.

² გაგონილია „თამარის კალოზე“ იხინჭის მახლობლად, როდესაც იხინჭობიდან „კულუხი“ პირიქით მიემგზავრებოდა.

კომპლექსში მოცემულია საცხოვრებელი სახლი, გომური, ბელელი, ბოსტანი და ყანის ნაკვეთი. სახლის ტიპების ხაზით დადგინდა: დარბაზული, მიწური, საბძღური და ქორედი (დეფორმირებული) სახლები. გაირკვა დარბაზული ტიპის რაობა და მისი გავრცელების არეალი, აგრეთვე მიწური ბანიანის მიმართაც. ყველა მონაცემის მიხედვით ცხადია, რომ ეგრეთწოდებულმა საბძღურმა (ორწახნავიანი სახურავით) შესცვალა ბანიანი სახლი. აღსანიშნავია ამავე დროს, რომ საბძღური სახურავითაა წარმოდგენილი ყველა საკულტო ნაგებობა. ხევსურული ქორედი სახლი დეგენირებული სახითაა მოცემული. ორი სართული ერთითაა შეცვლილი და ნაცვლად ბანიან საბძღური სახურავი ჰხურავს. რამდენადაც ჩვენს მიერ წინათ დადსტურებული იყო, რომ ხევსურეთში საბძღური სახურავი ფშავეთიდან შესული კულტურის ელემენტია, ამდენად გასაგებია ფშავში ხევსურული ქორედი სახლის ჰიბრიდული ფშავურ-ხევსურული ელემენტებით მოცემულობა.

ტიპიური საბძღური საცხოვრებელი სახლი აქ წარმოდგენილია შემდეგი გეგმით: დელფანი, საბარგო და სამყოფო. სახლის ტერმინოლოგიისათვის აღნიშნავთ: ლიბო (იგივე საძირკველი დიდი ლოდებისაგან აგებული იმ სახით, რომ ხერხდება მასში ნიადაგის წყლის გატარება), მშრალად ნაგები კედელი და ქვითკირი, დირე, ბოძი, დასაყულოება, გამოწარბვა, სარტყლები, თავხე, კოჭები, ფარეშები, ჭერი, ნაფოტი, მიწა, საბძღის ბოძი, ყბა, კესი || საყოფ || ისარი, შუალა ბოძი || დედა-ბოძი || ბოტიტანა, კაეები, ჩხირები, ლასტები, ჩალა (ჭვავი || ყარტი), ლატნები, წნელები; შუაცეცხლი, კერა, სიპი, რკინის კერა, სააღე ხეები; ქვა, ბოძი, დათვი (ბალიში, ბანდუში), თავხე, აყრები, საკომე; ბოძი, საყუნწური, ბასკა, სათაურა, საკედურა, ლოტენე || ზღვე, ბაგა, სანერწყელი, საძირ-გირკალი, ცივყორის კედელი, ბოყვი, ყადაღი, ბუხარი ძველებური, ფურნე ქართული, ხოხი ქვა (ფოლადი ქვა), კარის ქვა, კუთხის ქვა, ნალი, მარწუხები || მეშველები, ჭანჭიქი || ყადაღა, ნიადაგი; ჩხირები, საყუნწური, კოჭაკი, სარტყელი, თირკმლები, ურდულის ალაგი, ურდული. გარეშა ოთახი, საჩეხი, საქარი, საქარის სვეტი, ბოძი-აფრა, საყოფის ბოძი.

საყურადღებო კომპლექსს წარმოადგენს ექსპედიციის მიერ შესწავლილი წისქვილი. ჩვენ მიერ ს. ზემო არტანში დამოწმებული იყო ტურბინული წისქვილი „ბუჭულა“. სიდიდის მიხედვით წისქვილის ქვა ხელსაფქვავის ქვაზე ცოტათი მეტია. მხოლოდ ის წყლის ძალის გამოყენებაზეა აგებული და ამასთან დაკავშირებით გართულებული. (ფშავსა და ხევსურეთში, როგორც ჩვენ ვიცით, ჯარაების ასამოძრავებლად ხშირად წყალია გამოყენებული. ამგვარად ამოძრავებული ჯარა ფშაველ ქალს ზემო არტანში ჩვენი შესასწავლი ობიექტის წისქვილის არხის წყალზე ჰქონდა მოწყობილი).

როგორც ცნობილია, სამეცნიერო ლიტერატურის უკანასკნელი მონაცემების მიხედვით ტურბინული წისქვილი ძველ საბერძნეთსა და რომში აღმოსავლეთიდან არის შესული. ყველაზე უძველეს ცნობას ამ სახის წისქვილის არსებობაზე ურართული ტექსტები შეიცავს. ჩვენ მიერ ივრის ხეობაში შესწავლილი ბუჭულა იმ მხრივ არის საყურადღებო, რომ მისი ნაწილების ტერმინების უმრავლესობა ქართული სიტყვის ძირებიდანაა ნაწარმოები, რაც ბარული წისქვილის

ნაწილების სახელებზე მხოლოდ ნაწილობრივ ითქმის. ამ კომპლექსის ნაწილებს სახელები ჩვენ მიერ ფიქსირებულია: რუ, სარუე, ღარი, საღორე, ყორე, დირე, ბოყეები, ნაწარბი, ბოძი, ყბა, სათავე, კავები, კარი, ჩარჩო, კოჭაკი;—სამაქნის ხე, ფარცხი, კაჭკაჭი (რკინისა), კოჭი ანუ ასტამი, (კაჭკაჭს აქვს კოჭი), ღერძი, სალტე, მორგვი, ფთე, ბორბალო (მთლიანად), თოფი, სათოფე, ბოძი (ორი), კოდი, ვიდი, სარეკელა, (ეს არის წისქვილის ქარხანა), ალატი, მჭვარი, ქრიჯა. კასრი (ასაწყავი)=8 კილოს ანუ ორ ლიტრას, მინდი, სამინდე ($1\frac{1}{3}$ კილო).

სახენელი იარაღების ხაზით ჩვენს შესასწავლ რაიონში არსებითად ერთი ტიპის სახენელი დადასტურდა: ეს არის ის ძირითადი სახენელი იარაღის ტიპი, რომელსაც ჩვენ „ფშაურს“ ვუწოდებთ. კონსტრუქციულად ამ ტიპს ახასიათებს მხარი გაყრილი ხელნაში. საქართველოსა და კავკასიის სახენელი იარაღების მიხედვით ეს სახენელი იარაღი ის სახეობაა, რომელსაც „შეითან ჩიფთ“—საც უწოდებენ. ივრის ხეობაში იგი მოცემულია იქ, სადაც ვაკეა, ქართული გუთნის მსგავსად, ხოლო ფერდობებზე ადგილთან შეფარდებით მოკლე ან შედარებით გრძელი მხარითა წარმოდგენილი. ეს მოკლე და შედარებით გრძელი მხარით წარმოდგენილი სახენელი იარაღი ქსნური მთის გუთნისგან და ორხელასგან განსხვავდება მხარის დაკავშირებით ხელნასთან.

საგულისხმოა, რომ ამ ტიპის სახენელი იარაღი გავრცელების მხრივ დადასტურებულია საქართველოს მთაში ვიწრო ტერიტორიაზე: იორის, ფშავის არაგვისა და თეთრი არაგვის ხეობებში. ამათ დასავლეთით ქსნური მთის გუთნის სახის იარაღია გაბატონებული. ამავე დროს ეს იარაღი ქსნური გუთნისა და რაჭული სახენელის მსგავსად ფერდობის დასამუშავებელი სახენელი იარაღია. ივრის ფშაველების თქმით ეს სახენელი ვაკეზე ვერ იმუშავებს, ის იქ მარტო კვალს გაავლებს რუსავით, ხოლო ფერდზე კი ბელტს მოსჭრის და გადააწვეს. ეს სახენელი ამავე დროს ყვეარს შეიბამს ხოლმე. საბას კლასიფიკაციის მიხედვით სახენელი იარაღის ეს სახეობა „არონას“ უნდა წარმოადგენდეს. ეს ტერმინი დღეს ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში მხოლოდ მესხეთშია შემონახული. საბა სწერს: „(ერქვანს) ორის წარისასა ეწოდების ოქოქა და აჩაჩა, ყვერის წარისასა არონა“. ივრის ხეობაში სახენელი იარაღის შემონახსენებ ტიპს—აჩაჩა და გუთანი ეწოდება. მისი შემადგენელი ნაწილების სახელებია: „ქუსლი“, „საქუსლის ყურები“, „საშრაუე“, „მჭარი“, „ჩხირი“, „ასაბმელი“, „დასაბიჯები“, „ხორხი“, „საკვეთელი“ („პირი“, „ყუა“, „ღერი“), „სახნისი“, „სოლი“, „ხმალი“, „ვერქვანი“, „ტოტები“, „კუდის სოლი“, „უღელი“, „ქორაკი“, „საქედნავი“, „ტაბიკი“, „ტაბიკი თავი“, „სამალდე“. აღსანიშნავია აგრეთვე „გუთნის დედა“ და „მეხრე“.

დასასრულ აღვნიშნავთ, რომ აქ მოდგამობას „ამბაზი“ ეწოდება. ამბაზში მონაწილეთა შრომა-დღის გამოანგარიშება სწარმოებს შემდეგი სახით:

I ვ ა რ ი ა ნ ტ ი

გუთნის-დედას	1	დღიური
სახნის	1	დღიური

საკვეთელს	$\frac{1}{2}$ დღიური
ჯამბარას, აპეურსა და უღლებს	$\frac{1}{3}$ დღიური
ღვედს	1 დღიური
12 უღელ ხარს	12 დღიური
4 დღის მეხრეს	4 დღიური
3 ღამის მეხრეს	6 დღიური
	<hr/>
	26 დღიური

II ვარიანტი

გუთნის-ღედას	2 დღიური
სახნის	1 დღიური
საკვეთელს	$\frac{1}{3}$ დღიური
ჯამბარას, აპეურსა და უღლებს	$\frac{1}{3}$ დღიური
ღვედს	1 დღიური
ხარს	1 დღიური
ღამის მეხრეს	1 დღიური

ამ სახის გამოანგარიშებას ცალზე თვლა ეწოდება.

უნდა ითქვას, რომ ჩვენ მიერ სოფ. ტუშურებში შესასწავლილი ქართული გუთანი ამჟამად მომქმედი უკანასკნელი გუთანია ექსპედიციის მუშაობის ტერიტორიაზე.

გუთნის ნაწილები:

1. კბილი (იფანი)	18. ყუა-ბუდე
2. საქლეში	19. ზალტე
3. ჯმალი	20. ყოი
4. ფთის ჩხირი	21. ფამფალაკი
5. გელკული	22. ჯამბარა
6. გელკულის ჩხირი	23. ველის გორგოლა (ნეკერჩხალი)
7. კოფა	24. ფამფალაკი
8. მანჭა დიდი	25. სოლი
9. მანჭა პატარა	26. ჩხირი
10. სოლები	27. კოლი გორგოლა
11. ფთე	28. ფერსო
12. რვილი	29. ყადალა
13. საკვეთელი	30. რჩხა
14. საკვეთლის სოლი	31. შოლტყაევი
15. საჯნისი	32. კორაქი
16. ფთე	33. ღვედი
17. ფთის წვერი	34. კაპანი

35. კორაქები

37. სამალდე

36. საქედელი (უღლისა)

რვა უღელა გუთნის ხარებისა და მეხრეების სახელები:

1. წინა წარი	წინა მეწრე
2. საჯდომი წარი	
3. წასაკრავი წარი	წასაკრავის მეწრე
4. საჯდომი წარი	
5. საშუალი წარი	საშუალის მეწრე
6. საშუალი წარი	
7. გძელი წარი	
8. ღირღიტის წარი	ღირღიტი მეწრე

გადასაზიდ და გადასაყვან საშუალებების ხაზით შესწავლილი კულტურის ელემენტებიდან მნიშვნელოვანია მარჯილი, რომელიც შემდეგ ნაწილებს შეიცავს: ყალი, ყალის თავი, საკოჭაკე, კოჭა, სადოთავე, დოთა, ნემსა, კელნა, წნელი, თავმაყრის წნელი, ჩხირი. ჯინი: ყალი, ჯირხლები, ჯინი, წნელი. კავი: სათარი, სამჩხირავი, კავი, თოკი ალახი¹. გადასაყვანი და გადასაზიდი საშუალებების დასამზადებლად საჭირო იარაღი: ცული, სატენი, კვედა და შალაფი.

მესაქონლეობის კომპლექსიდან აქ შეიძლება აღინიშნოს, რომ ამ რაიონის მცხოვრებთ შირაქში ცხვარს გარდა ძროხაც მიუდიოდათ. წვრილფეხა საქონლის შირაქში გადაყვანის მარშრუტი იყო: ლეკოვანი—ბაჩალი—ხატხეთრა—არტანი—ლიშო—თიანეთი—ყებოტა, საბუე—ანმეტა—ქისტაური—წინანდალი—გურჯაანი—წნორი—წითელი წყარო—შირაქი.

დასასრულ ექსპედიციამ (შემსრულებელი უფროსი მეცნიერი მუშაკი, დოც. ვ. ბარდაველიძე) იშვიათი მასალა შეაგროვა რელიგიის გადანაშთების ხაზით². კერძოდ, ექსპედიციას შემთხვევა ჰქონდა რამდენიმე ქადაგად დაცემული ენახა და მათთან ემუშავა, გადაეღო ფოტოსურათები, ჩაეწერა წესჩვეულებები და სხვა. სამწუხარო იყო, რომ ექსპედიციას კინო-აპარატი თან არ ჰქონდა, რომ ქადაგად დაცემის იშვიათი შემთხვევები კინო-აპარატით გადაეღო.

სხვათა შორის ექსპედიციამ დაადასტურა თამარისა და ლაშარის კულტურა, რომელიც ყველა მონაცემების მიხედვით შეიცავს მეფეთა გაღმერთების ელემენტებს და ამით უძველეს ტრადიციებს ამკლავნებს. ამ მონაცემებით ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში სადავოდ აღიარებული საკითხი (ნ. ურბნელი, ვაჟა-ფშაველა) არის თუ არა ფშაური ლაშარობის კულტში ლაშა-გიორგი საგულისხმებელი, უკანასკნელის სასარგებლოდ უნდა გადაწყდეს³.

¹ საბას მიხედვით: „ალაქი—საცორავი (საცორავად დამაყენებელი A)“.

² იხ. ვ. ბარდაველიძე, ივრის ფშავლებში, აქვე.

³ ივ. ბუჭურაული, ლაშარის ჯვარი და თამარ დედოფალი, მოამბე, 1898. №4 და 5; ნ. ხიზანაშვილი, ფშავ-ხევსურები, ეთნოგრაფიული ნაწერები, დბ. 1940, გვ. 102; ვაჟა-ფშაველა, ეთნოგრ. წერილები, ტფ. 1937, გვ. 143.

ამ აზრს მხარს უჭერს ის გარემოება, რომ მეფის გაღმერთების თქმულებები სხვა ქართველ ტომებშიც მოიპოვება, სახელდობრ ხევსურებში. აი რა გაღმოცემა არსებობს ხევსურებში ირაკლი მეფის შესახებ (მომყავს ალ. ოჩიაურის ჩანაწერი. ოჩიაურს ეს მასალა ჩაუწერია ბეწიკა ჭინჭარაულისაგან): „ხევსურებს მეფე ირაკლიც ისე მიაჩნდა როგორც ღვთაება და ეძახდნენ გუდანის ჯვარის მოძმეს. იგიც ამოდიოდა ხევსურში, ხევსურთ გუდანის ჯვარში მოუყრიდა თავს და თვითონ ბეღელში შევიდოდა. იქიდან ისმოდა ხმამაღალი ლაპარაკი. ხევსურთ რწმენით გუდანის ჯვარს ირაკლი პირადად ელაპარაკებოდა: ჩვენ ვერ ვხედავთ გუდანის ჯვარს, რადგანაც საფარველი აქვსო. ხოლო ირაკლი როგორც ჯვარის მოძმე და თვითონაც წმინდა კაცი, როგორც ღვთაება, თვალთ ხედავს და ერთად ბაასობენო. გამოვიდოდა ირაკლი ბეღლიდან და ხევსურებს გუდანის ჯვარის სურვილს გამოუცხადებდა. ირაკლი უფრო ასეთ შემთხვევაში ამოდიოდა, როცა ომი უნდა ყოფილიყო და ირაკლის სურდა ხევსურთა გაყვანა¹ ომში. ხევსურნი ერთხმად დაემორჩილებოდნენ გუდანის ჯვარისა და ირაკლი მეფის სურვილს და ხშირად ომიდან გამარჯვებულნი ბრუნდებოდნენო“².

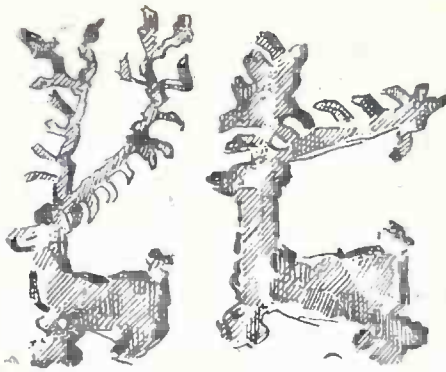
¹ დედანში „ხევსურთა გაყვანისა“.

² ენიმკი-ს ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივი.

მ. ბარდაველიძე

0 3 6 0 6 3 2 3 3 3 2 3 0

(დღიური)

10 ივლისი. თბილისიდან გავემგზავრეთ დილის სრულ 11 საათზე ენიმ-კი-ს საბარგო ავტომანქანით და ნაშუადღევის სრულ 4 საათზე უკვე სამუშაო რაიონის ცენტრში, ქვემო-თიანეთში, ვიყავით. ერწოზე გავლისას რამდენიმე წუთით ხევსურების სოფელ ლულელებში შევჩერდით. ამ სოფლის მცხოვრებნი, როგორც თვით აღნიშნეს, 80 წელიწადია რაც ხევსურეთიდან გადმოსახლებულან. საუბრის დროს თუ შენიშნავთ აქაური ხევსურების თავისებურ მთურ კი-ლოს, თორემ სხვა მხრივ რაიონის ძველი მოსახლეობისაგან ბევრით არაფრით განირჩევიან. ასეთია პირველი შთაბეჭდილება, რომელსაც ბადებს ლულელებლების გარეგნული იერი: კახური ჩაცმულობა, სოფლის ევროპული ყაიდის კრამიტ-გადახურული შენობები და სხვ. მხოლოდ შემდეგში, სოფელ ლულელებს რომ გავცდით, ხშირად ვხვდებოდით ხევსურულ ტალავარში. გამოწყობილ კაცებს, ქალებს და ბავშვებს. თვით რაიონის ცენტრში, ქვემო-თიანეთში, რამდენიმე ხე-სური ფარით შეჭურვილიც-კი ვნახეთ. აქ ხევსურ მანდილოსანთა მეტ ნაწილსაც ხევსურული ტალავარი აცვია, მაგრამ ამ სამოსს უკვე გარემო მოსახლეობის—კა-ხებისა და, განსაკუთრებით, ფშავლების—ჩაცმულობის ზეგავლენა განუცდია. ახალგაზრდა ქალებს ფშაური ყაიდის ზედატნები ჩაუცვამთ და თავზე, სათა-ურას ზემოდან ან უსათაუროდ, პირდაპირ თმაზე, ფაბრიკული შალის ფე-რადი თავსაფრები მოუხვევიათ, მანდილის ნაცვლად. აგრეთვე ვაჭებსაც ხევსურ-ული ქუდის მაგიერ კახური (თუშური) ან ბოხოხა ქუდები ხურავთ.

გამოცხადდით რაიალმასკომში, გავიცანით მისი თავმჯდომარე და სხვა თანამშრომელნი, მათ შორის რაიალმასკომის საერთო განყოფილების გამგე შაქრო დედაბრიშვილი, რომლისგანაც მივიღეთ ცნობები რაიონის ეთნიკურად მეტად ჭრელი მოსახლეობის სამოსახლო პუნქტების შესახებ. შაქრო დედაბრი-შვილი ქვემო-თიანეთის ყოფილი მასწავლებელია და ის რაიონის მცხოვრებ-ლებს კარგად იცნობს. მისი დახმარებით ჩვენი ექსპედიციის (ენიმი-ს ეთნო-გრაფიული ექსპედიცია 1939 წ.) მარშრუტებიც საბოლოოდ დავაზუსტეთ.

დედაბრიშვილმა სხვათა შორის გვაცნობა, რომ ივრის ხეობის მორწმუნე მოსახლეობა დიდ სამზადისშია დღეობა „იხინჯობისათვის“, რომელიც მიმდი-ნარე. თვის მეორე ნახევარში ხუთშაბათ დღეს მოდისო.

დღეს გამოსასვლელი დღეა და ამიტომ რაიალმასკომის მუშაკთა და გუ-ნათლების განყოფილების გამგის გარდა სხვა დაწესებულებათა ოფიციალური პირების ნახვა ვერ მოხერხდა.

11 ივლისი. დილით ვინახულეთ თიანეთის შინსახკომის რაიგანყოფილების უფროსი და რაიკომის მეორე მდივანი. წარუდგინეთ ჩვენი მანდატები და მოკლედ გავაცანით ექსპედიციის მუშაობის მიზანი და ამოცანები. მეტად თავაზიანად მიგვიღეს და ყოველგვარი დახმარების აღმოჩენა და მუშაობაში ხელისშეწყობა აღგვითქვეს.

ამით მოთავდა საქმის ოფიციალური მხარე და ყებოტელი ინტელიგენტი-კოლმეურნის ლევან დოლიაშვილის (რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა „აგრონომს“ ეძახის) და ქვემო-თიანეთის ძველი მასწავლებლის ვასო ჯიბლაძის თანხლებით სამუშაოდ სოფელ ყებოტისაკენ გავემართენით.

სოფელი ყებოტა მდებარეობს ქვემო-თიანეთის პირდაპირ, მდინარე იორის ვაღმა, რაიონულ ცენტრიდან ერთი კილომეტრის მანძილზე. სოფლის მოსახლეობა ნარევი: ძველიდანვე გადმოსახლებული ფშავლები, ამორიგენი ქართველები, რომელნიც თავის თავს „კახი“-ს უწოდებენ, და გაქარ თველებული ქისტების რამდენიმე მოსახლე. ქისტები ძებნი აურის გვარისანი არიან. მათგან მიღებული ცნობით, ძებნი აურთ გვარი უკვე ხუთი-ექვსი თაობაა რაც სოფელ ყებოტაში მოსახლეობს. ისინი, ყებოტას სხვა მოსახლეებთან ერთად, თავის სალოცავად ამ სოფლის კოპალეს ხატს მიიჩნევენ, თუმცა ამასთანავე აღნიშნავენ, რომ ჩვენი მთავარი ხატი (რომლის სახელი და ზუსტი ადგილმდებარეობა მათ არ ახსოვთ) ოდესღაც კახეთში ყოფილაო.

კოპალეს ხატი (მას კოპალეს ნიშნაც ეძახიან) მოთავსებულია სოფელ ყებოტას თავში, მდინარე იორის პირად, ე. წ. ძებნი აურთ უბანში. იგი ქვა-კირით ნაგები და ქართული კრამიტით გადახურული თალიანი პატარა შენობაა, ამაჟამად ნახევრად დანგრეული. აღმოსავლეთის კედელში მოგრძო და ვიწრო სარ-

კმელი აქვს; ხოლო სალოცავის ჩრდილო-აღმოსავლეთის კედელთან ორი „წმინდა“ ხე დგას—იფნი და ნეკერჩხალი.

ქებოტა მდიდარია საკულტო ძეგლებით. კოპალეს ხატის გარდა აქ მოიპოვება „კვირეას“ ორი ნიში, „ფურების ხატი“, „ამალეების სალოცავის“ კომპლექსი და „საყდარანი“.

კვირეას ნიშები მოთავსებულია ერთი, სოფლის ზემო-უბანში და მეორე, ქვემო-უბანში. ქვემო-უბნის ნიში, სამწუხაროდ, ვერ ვინახულეთ. ამისათვის დრო აღარ დავგვრჩა.

ზემო-უბნის კვირეას „ნიში“ პატარა ვაკე ადგილია, სადაც ტყემლის ხე დგას, აშკამად შუატნანად გადატეხილი. ეს ვაკე მოსახლის ყანაშია მოთავსებული. ყანის პატრონს საგანგებოდ მთის ბროლის ლოდი მოუტანია და წმ. ხის მახლობლად მოუთავსებია. არავეთარი ნაგებობის ნაშთი აქ არ ჩანს.

კვირეას ნიში ივრის ხეობაში თითქმის ყველა ფშაურ სოფელში მდგარა. მისი სახელობის დღეობა აღდგომის სწორზე, კვირაცხოვლობას, მოდის. მლოცველებს შესაწირავად ცოცხალი მამლები და თიკნები მიჰყავთ. დაკლული მსხვერპლის თავებს იქვე სტოვებენ, დანარჩენ ნაწილს კი უკან აბრუნებენ, შინ ხარშავენ და შეეჭყვიან. კვირეას სახელზე ყმაწვილების ბერად შეყენებაც იციან. ასეთ ბავშვს ყელზე თეთრ ნაჭერს გაუკეთებენ, მიიყვანენ ნიშთან და კვირეას შეავედრებენ, შემდეგ ამ ნაჭერს მოხსნიან და წმ. ხეზე ჩამოკიდებენ.

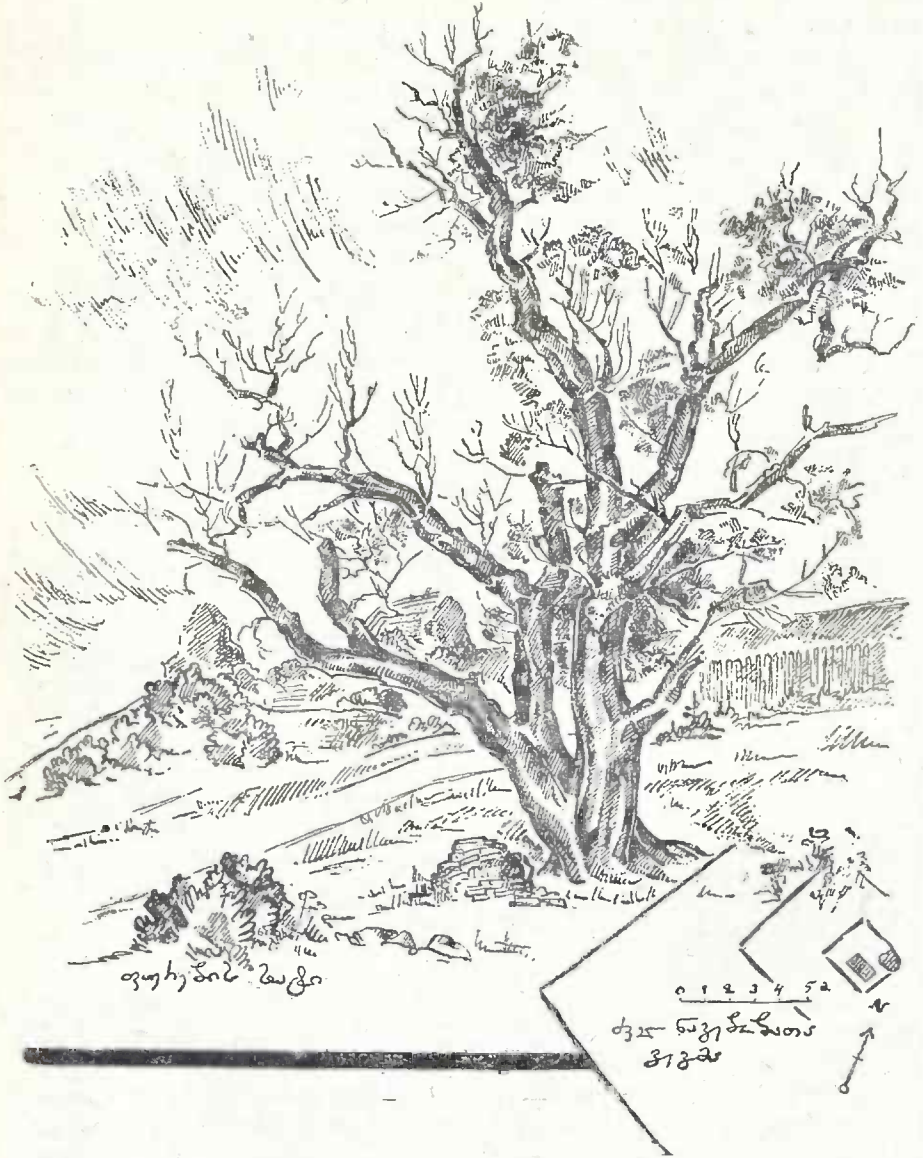
სოფელ ქებოტას ჩრდილოეთით მოსაზღვრე მთის ფერდობსა და ზურგზე რამდენიმე საკულტო ძეგლია მოთავსებული. მათგან ერთი, ე. წ. „ფურების ხატი“, განსაკუთრებით საყურადღებო სალოცავია. „ფურების ხატს“ ბებერ იფნის ხესა და მის ძირში აგებულ პატარა ნიშს ეძახიან. ნიში ოთხკუთხი ფორმისაა. შემონახულ ნაწილში იგი ნახევარზე ქვა-კირით არის ნაგები, ხოლო მას ზემოთ აგურია დალაგებული მშრალად. აღსანიშნავია, რომ ეს ნიში აღმართულია ძველ ნაგებობაზე, ქვა-კირის კვარცხლბეკზე, რომლის სიბრტყე მეტია ნიშის ძირის სიბრტყესთან შედარებით. აშკამად ეს კვარცხლბეკი მიწის ზედაპირზე ოდნავ მოჩანს. გარდა ამ კვარცხლბეკისა იქვე, კვარცხლბეკის სამხარზე (აღმოსავლეთით, დასავლეთით და სამხრეთით), მიწის პირად მოჩანს ქვის ნაგებობა, რომელიც, ვგონებ, კედლის ნაშთი უნდა იყოს. ამ კედლის პარალელურად მიწის პირადვე მეორე, ვგონებ, აგრეთვე კედლის ნაშთი ჩასდევს. „ფურების ხატის“ მახლობლად ძველი შენობის ნანგრევები და ნამოსახლარი ადგილებიც არის.

„ფურების ხატს“ საქონლის მფარველობას მიაწერდნენ. როდესაც მოსახლეს საქონელი „გეეხიბლებოდა“, ოჯახის მანდილოსანი „ფურების ხატს“ მიმართავდა და ევედრებოდა—პირუტყვი „ცული შეხვეული ბრბოსაგან გამოიხიზნეო“.

„ფურების ხატის“ დღესასწაული წელიწადში ორჯერ მოდის: ზაფხულში, თიბათვის ერთ-ერთ ხუთშაბათ დღეს (ვარიანტი: შაბათს) და შემოდგომის გიორგობას. ხალხი აღნიშნავს, რომ ამ ოციორდე წლის წინათ სალოცავში ღვთისმშობლისა და წმ. გიორგის „სახე“ ბრძანდებოდნენ და როდესაც „ფურების ხატი“ სალოცავად მივდიოდით, შესაწირავების ნაწილს ამ წმინდანების სა-

ხელზე ვტოვებდითო. „ფურების ხატის“ შესაწირავებია: კურატი (ხარი), ცხვარი, ქადა, ვერცხლის ფული.

ადგილობრივი მოხუცების გადმოცემით, ამ სალოცავში წვევისბერებად

„ნაწმინდური“ (თვიურის წესს გადასული) დედაკაცები იყვნენ. საზოგადოდ მამაკაცებს და ახალგაზრდა ქალებს „ფურების ხატი“ ახლო არ იკარებდა. სა-

ლოცავად მისული ხალხი შორი-ანლო ჩერდებოდა, იქ მას ჯევისბერები ხედებოდნენ და შესაწირავებს უკუროთხებდნენო.

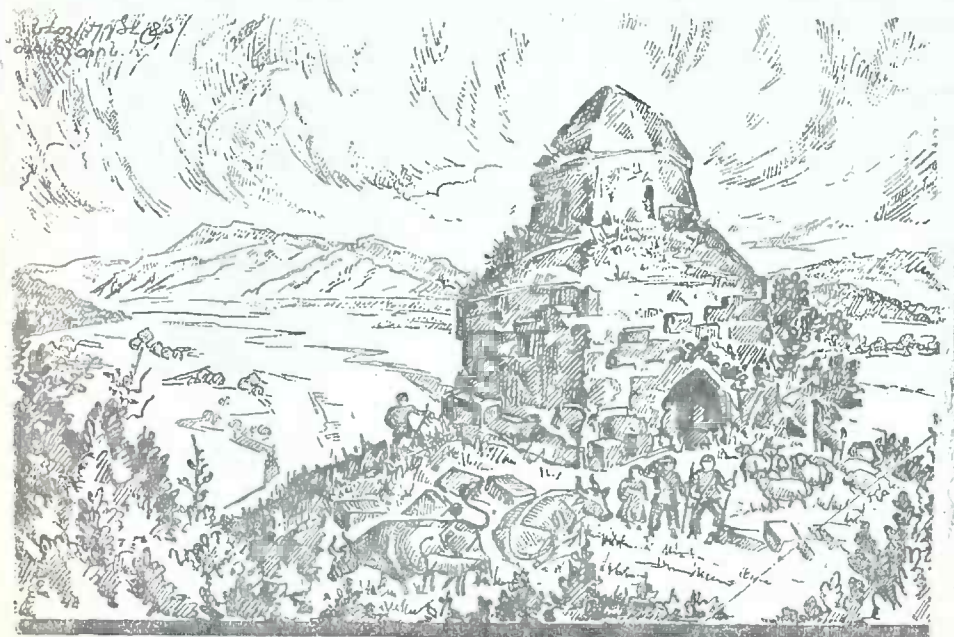
ზოგიერთ მოხუცს ახსოვს, რომ მათ ახალგაზრდობაში „ფურების ხატს“ ხუთი ჯევისბერ მანდილოსანი ჰყავდა. ამჟამად კი არც ერთი ჯევისბერი იქ აღარ მოიპოვება. ჯევისბერის ფუნქციებს ახლა სოფლის მოხუცი მორწმუნე ქალები ასრულებენ. მიხრობლები აღნიშნავენ, რომ შარშანწინ „ფურების ხატს“ ქალები ქიზიყელამ (ქალის სახელია) დაუჭრაო.

ამ სალოცავის ჯევისბერებს, ხალხის ძველი რწმენით, თვით „ხატი“ აყენებდა. ის „დაიჭერდა“ დედაკაცს, „აუღლებოდა მას, აუსევდა ან გველს, ან სხვა მავნეს. ყველაზე მეტად ასეთ დედაკაცს გველები ეესეოდა, დღისითაც ტანჯავდნენ, ღამითაც“. „დაქერილი“ დედაკაცი შეევედრებოდა ხატს—შეება მომეცი და სიკვდილამდე გემსახურებო. აღთქმის შემდგომ ის ჯევისბერად დგებოდა და მართლაც სიკვდილამდე ხატს ემსახურებოდაო.

69 წლის მიხეილ დარჩიაშვილი გვიამბობს: ჩემი „დიდია“ (ბებია) ქუბრიანთ ლევას ცოლი იყო. ვინ არ იცნობდა ქუბრიანთ ლევას! ოჯახი ბარაჩით სავსე ჰქონდა, შეძლებული და გაგებული კაცი იყო, იმას ყველა პატივსაც სცემდა, მაგრამ ის ქალქალზე გავიდა (ე. ი. ქალიშვილები ეყოლა, ვაჟი არ შეეძინა) და სულ ამოწყდაო. ქუბრიანთ ლევას ცოლს „აჩენია“ წითელთავა გველი, რომელიც სულ თან დასდევდა, აღარ შორდებოდა, მის ლოგინშიც კი იწევდაო. დაუნგრევიათ სახლის მახლობლად გაშენებული საქათმე, საღორე და სხვა წვრილფეხა და მსხვილფეხა საქონლის სადგომები, მაგრამ ეს გველი მინც ვერ მოუშორებიათ. ამ დროს მიხეილის „დიდია“ ლოგინად ჩავარდნილა და დიდხანს აღარც უცოცხლია. დიდის სიკვდილის შემდეგ ქუბრიანთ ლევას ოჯახი გადატაკებულა—ქალის სიკვდილისთანავე ოჯახს ერთბაშად ოთხი ფურ-კამეჩი დახოცია და ამას სხვა ზარალიც დართვია. ბოლოს ოჯახში მთლიანად ამოწყვეტილა და გავერანებულა—ჯერ შვილები ამოხოცილან და მალე ოჯახის უფროსიც მომკვდარა. ქუბრიანთ ლევა მეუღლის გვერდზე დაუშარხავთ. როცა მის სამარეს თხრიდნენ, დიდის საფლავიდან წითელთავა გველი ამოჩნდაო.

ეს გველი თვით მიხეილ დარჩიაშვილსაც უნახავს თავის ბავშვობაში. ის თურმე ერთხელ „ფურების ხატის“ მახლობლად ღორებს მწყემსავდა: იმ დროს უეტრად მიწიდან გველი ამომძვრალა, ერთ ბურჯავს მივარდნია, მისთვის გვერდი შეუნგრევია, მწვანე ბაღამი გადაუხსამს, იქვე სული გაუნთხევენებია და ისევ მიწაში ჩამძვრალა. მიხეილი განმარტავს—ის გველი ჩემი მკლავის სიგრძე და მტკავლის სიშხო იყო, წითელი თავი ჰქონდა და ცეცხლივით ელავდა. სოფელში რომ ეს ამბავი განვაცხადე, ყველამ ის მითხრა—შენს დიდის რომ წითელი გველი დასდევდა ეგ ის გველი ყოფილაო.

ცრუმორწმუნე მოსახლეობის აზრით გველი სხვადასხვანაირია. ზოგი ისეთია გზაში რომ შეხედვს კაცს უკანასკნელი აუცილებლად რითიმე დაზარალებდა. ზოგი გველი კი ადამიანის მახლობლად ცხოვრობს, სახლებში შედის, ხშირად ქათმებს რომ საკენკს დაუყრიან, ის ამ დროს გამოძვრება და საკენკს წაეტანება, მაგრამ თვით ადამიანს არასოდეს არ ერჩისო. ადგილობრივ ასეთ გველს არა ჰკლავდნენ. საზოგადოდ გველის მოკვლას, ავიც რომ ყოფილიყო,

ყველა ერიდებოდა: გველს თავისიანები ჰყავს და ისინი გველის მომკვლელს აუცილებლად მოძებნიან და სამაგიეროს გადაუხდიანო.

„ფურების ხატის“ პირდაპირ, მთის ქედის ზურგზე, გაშენებულია პატარა ბაზილიკი. ქვა-კირითა და აგურით ნაგები. მას „ამაღლებას“ უწოდებენ.

„ამაღლების“ ეკლესიის გვერდიო დგას გუშბათიანი სამრეკლო. სამრეკლოს კედელში შიგნიდან გაკეთებულია ქვის ვიწრო კიბე, რომლის შუაზე კედელში ოთხკუთხი ფორმის წყვილი ორმოა დატანებული. ამ ორმოებში მოსახლეობა შიშიანობის დროს თურმე განძეულს—ქვაბებს, სინებსა და მისთ., ინახავდა. აღსანიშნავია, რომ ადგილობრივი მცხოვრებნი ამ სამრეკლოს „თათრების სალოცავს“ უწოდებენ.

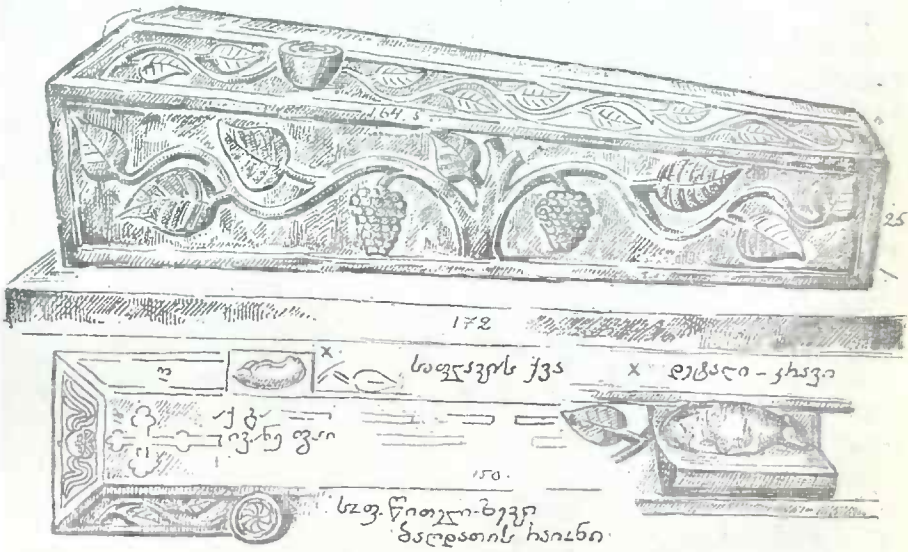
მთის ზურგის აყოლება, „ამაღლების“ ეკლესიიდან დაახლოვებით $1\frac{1}{3}$ კილომეტრის მანძილზე ორი მეტად პატარა ბაზილიკი დგას. თითოეულ მათგანს „საყდარა“-ს ეძახიან.

ამავე მთის ზურგზე კიდევ რამდენიმე საკულტო ძეგლს ასახელებენ. ისინი ამჟამად თითქმის სრულიად დაქცეულია.

მთის ქედი ამ ადგილიდან სამხრეთისაკენ უხვევს და სოფელ ებოტას აღმოსავლეთიდან კედელივით აკრავს. იგი აქ დაფენილია ტყით, რომელშიც, მოსახლეობის ჩვენებით, ძველი სამარხები მოიპოვება. ეს სამარხები უზარმაზარი გაუთლელი ქვებისაგან არის ნაგები და მათში ადამიანის ძვლები და ნივთები ჩნდება.

„ფურების ხატის“ ირგვლივ მოთავსებულია სოფლის სასაფლაო საყურადღებო საფლავის ქვებით.

საფლავის ქვები და მათზე მოცემული მხატვრობა სპეციალური დაკვირ-
ვების საგანს წარმოადგენს. ამ მუშაობის წარმოება საინტერესოა ქართული
ხალხური ხელოვნების ერთ-ერთ დარგში ჩვენი ხალხის მხატვრული უნარი-
ანობისა და გემოვნების თანამედროვე ვითარების გამოვლინების თვალსაზრისით.
მაგრამ ჩვენთვის კიდევ უფრო საინტერესოა ეს ძეგლები ისტორიული წარსუ-
ლის თვალსაზრისით. საფლავის ქვა დასაფლავების წესჩვეულებათა ერთ-ერთი
კომპონენტია, ხოლო დასაფლავების ყოველგვარი წესჩვეულება, ყოველ შემთ-
ხვევაში კულტურული განვითარების ადრეულ საფეხურებზე, მიცვალებულის-
მიმართ საზოგადოების განსაკუთრებულ დამოკიდებულებას ასახავს. უფრო
კონკრეტულად რომ ვთქვათ, საფლავის ძეგლები მიცვალებულის კულტის ერთ-
ერთი საკმაოდ მნიშვნელოვანი მატერიალური გამოსახულებათაგანია. ამასთანავე
უნდა აღინიშნოს, რომ მიცვალებულის კულტი ქართველ ტომებში უხსოვარი
დროიდან უაღრესად განვითარებული უნდა ყოფილიყო. ამ კულტის გადმონაშთები

ჩვენში დღესაც ძლიერია და სხვადასხვა კუთხის ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში გასა-
ოცარი მრავალფეროვანებითა და არქაული ნიშნებითაა შემონახული. ამგვარი
ვითარება საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ თანამედროვე საფლავის ქვე-
ბის მოხელეობაშიც ძველი ტრადიციების კვალი დაცული უნდა იყოს და მთელი
რიგი საფლავის ძეგლებისაც, მათზე მოცემული ორნამენტებითა და მხატვრო-
ბით ხალხური ხელოვნების ძველ ფორმებსა და ძველი აზროვნების, ძველი
რწმენის გადმონაშთებს უნდა ასახავდეს.

ეპოტას სასაფლაოს ძეგლების გაცნობა უნებურად იწვევს იმ საფლავის ქვე-
ბის მოგონებას, რომელთა შესწავლას 1937 წელს ენიმკი-ს ეთნოგრაფიული ექსპე-
დიცია იმერეთში (მაიაკოვსკის, ყოფ. ბაღდათის, რაიონში) აწარმოებდა. იმერეთში

აგრელებული საფლავის ქვები მიწის პირად დადგმული მხრიდან გულამოღარულია. ამის გამო ეს ძეგლები მსუბუქია, რაც მათ გადატანას შორეულ მანძილზე აგრძნობლად აადვილებს. საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ ამ კუთხეში ქვის ათლა-დამუშავებისა და აგრეთვე მათზე სახეების გამოყვანის ტექნიკა მაღალ-არისხოვანი ჩანს. იმერეთის საფლავის ძეგლებისათვის დამახასიათებელია მცენარეულის, ფრინველთა და ცხოველების ორნამენტები, ე. წ. „ლაზური ტიპი“¹. ეს ორნამენტები განსაკუთრებულ ყურადღებას თავისი უაღრესად დაუშავებული დეტალებით იპყრობს. ორნამენტებს შორის გამოირჩევა დიდი სტატობითა და გემოვნებით შესრულებული ვაზი, ტროპიკული მცენარეები და ცხოველებიდან ცხვარი. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ პოლიხრომული ორნამენტები ჩვენ იქ არ გვინახავს. ორნამენტის კეთების ტექნიკა ორგვარია: ქვაზე ამოჭრილი ბრტყელი ჩუქურთმა და 2. პლასტიკური რელიეფი. ხშირად ორნამენტი მოცემულია ორმაგ და სამმაგ სიბრტყეზე და ერთსადაიმთხვე საფლავის ძეგლზე ორივე სახის ტექნიკით შესრულებული ორნამენტებიც გვხვდება.

სულ სხვა სურათს იძლევა ამ მხრივ თიანეთის რაიონის, კერძოდ, სოფელ ებოტას საფლავის ქვები. აქ უმთავრესი ყურადღება მიქცეული აქვს საფლავის ძეგლებზე ადამიანის სახის, ფიგურის, კიდურებისა და ჩაცმულობა-სამკაულის გამოსახტვას. ცხოველებისა და, მცირე რაოდენობით მოცემული, მცენარეულის გამოსახტულებანი ორნამენტში მეორეხარისხოვან როლს თამაშობს. მცენარეულიდან გვხვდება სტილიზებული ფოთლები და ვარდი, რომელიც მთავარი ფიგურის სამკაულის ნაწილს წარმოადგენს. ორ-სამ შემთხვევაში დავაოწმეთ მცენარეულის ორნამენტი თაიგულის სახით, როგორც ძეგლის ცენტრალური გამოსახტულება, მაგრამ დეტალური გამოკვლევის შემდგომ გაირკვა, რომ ეს ძეგლები სხვა რაიონებიდან ყოფილა შემოტანილი. ცხოველები, ისევე როგორც თოფი, დუქარდი, მაკრატელი და მისთანანი, იხატება გარდაცვლილი ადამიანის საჭმიანობის, ნიჭის, უნარიანობის, ხელობის დასახასიათებლად: გაოჩენილი ცხენოსნის საფლავის ქვაზე ცხენს გამოსახავენ, კარგ მეცხვარეს ხვარს უხატავენ, მეოჯახე ქალის ძეგლს ძროხით ამკობენ ისევე, როგორც ახელგანთქმულ მეომარს თოფით ხელში გამოსახავენ, მეცხვარეს—დუქარდით, ელსაქმის მცოდნე ქალს—მაკრატლით და სხვა. ქვა მასიურია, მძიმე. ორნამენტებს აკეთებენ უპირატესად დაბალი რელიეფით და შემდეგ მას სხვადასხვა ფერის საღებავებით აფერადებენ.

საფლავის ქვის გამოსახტულებათა შორის მეორე ადგილი უჭირავს წარწერებს—მიცვალებულის გვარს, სახელს, მამის სახელს, დაბადებისა და გარდაცვალების თარიღს და მიცვალებულისადმი მიძღვნილ ტექსტს, რომელიც მტკილად მიცვალებულის ხოტბას შეიცავს, ან მის გარდაცვალების მიზეზს გადოსცემს ლექსად ან პროზით გამოთქმულს. წარწერა ქვაში ჩაჭრილია და შემდგომ შავად შეღებილი.

თითოეულ გამოსახტულებას და წარწერას საფლავის ქვაზე სავსებით გარეული ადგილი აქვს განკუთვნილი. ადამიანის ფიგურა ქვის ზედაპირზეა მო-

¹ გ. ჩიტიანა, „სიციოცხლის ხის“ მონივი ლაზურ ორნამენტში, ენიკი-ს მოამბე, X, თბილისი 1941 წ.

Յաջի պի հունար
 յիշի, ժամ, ան-
 ճաջի, Յիշարի
 Նախշուն ճախի-
 ռի ճա լիցունս
 Բայ Բայի
 Ի լոյի ճի

H-52 38 I

II

Ստեփանոսի Բարձրաբարձր Երեմիայի Բարձրաբարձր Երեմիայի Բարձրաբարձր

Յիշարի ճախի ճի
 47

Անիտ Նպիտ
 ճա ճախի ճի
 ճախի ճի
 Բարձրաբարձր

H 52

Նպիտ
 Երեմիայի
 Բարձրաբարձր

Յիշարի ճախի ճի

28

თავსებულს, გვერდებზე წარწერა და ზოგჯერ ცხოველია მოცემული, თავით ჯვარია გამოსახული და ბოლოზე-კი კანდელი ან, იშვიათად, წარწერაა (როდესაც იგი გვერდების არეში ვერ ჩატეულა) გაკეთებული. ჩვეულებრივ ქვის ნაწიბურზე ირგვლივ ჩაჭრილია სწორი და სადა ზოლი ან ჩუქურთმიანი და შეღებილი არშია და მის შიგნით მთელი არე ადამიანის გამოსახულებას უჭირავს. გამონაკლისის სახით ვხვდებით ქვაზე გამოხატულ რამდენიმე კაცის სურათსაც. ასეთ შემთხვევაში ზოგჯერ გამოსახულებათა ნაწილი ადამიანის ბიუსტებადაა მოცემული. ასეთია, მაგალითად, ყებოტას სასაფლაოს ერთ-ერთი ძეგლი, რომლის ზედაპირის ნაწილი ორწყებად განრიგებულს ოთხ ბიუსტს (ორი ერთ ხაზზე და მათ ქვემოთ დანარჩენი ორი) უჭირავს. ბიუსტების ქვემოთ ადამიანის მთლიანი ფიგურაა გამოსახული და გარშემო, ზედაპირის კიდეზე, არშიის ნაცვლად წარწერაა ჩაჭრილი.

სანიმუშოდ სოფელ ყებოტაში ჩახატულ იქნა ექსპედიციის წევრის მხატვარ ნ. ბ რ ა ი ლ ა შ ვ ი ლ ის მიერ ხუთი საფლავის ძეგლი. ამ ძეგლებზე მოთავსებულია შემდეგი შინაარსის წარწერები¹:

I ძეგლის

მ ა რ ჯ ვ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ზ ე :

- 1 ამა ლოდ ქვეშ განვისვ
- 2 ენებს ალექსანდრე ზაქარი
- 3 ასძე წყლისშვილი
- 4 დაბადებიდან ვიყავ 22 წ.
- 5 გარდავიცვალე 1921 წ.

მ ა რ ც ხ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ის წ ა რ წ ე რ ა გა და ს უ ლ ი ა .

II ძეგლის

მ ა რ ც ხ ე ნ ა . გ ვ ე რ დ ზ ე :

- 1 ცოდუა მოკედეს ვაჟკაცი გაბოჯან შენისთანაო
- 2 დაჰყარე წვრილი ობლები ბებერი დედამამაო
- 3 იყავი კარგი ვაჟკაცი ვერც გასძელ დიდხანაო
- 4 ცოცხალს გიყვარდა სალამი ხალხშიც იმისთანაო.

თ ა ვ თ ა ნ :

- 1 გაბო ნინიკას ძე
- 2 გედეშური გ. 1928
- 3 შობით 32 წ.

მ ა რ ჯ ვ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ის წ ა რ წ ე რ ა გა და ს უ ლ ი ა .

¹ წარწერები მოგვყავს ზუსტად ისე, როგორც საფლავის ძეგლებზეა მოცემული, ორთოგრაფიის დაცვითურთ.

III მხარე მეფის ნიკოლოზისა და მისი მეუღლისა ქეთევანისა - ქვისა მხარე
 თბილისის სამთავროსა მხარე

1919 წ. ღმრთობის უწყისა
 ნიკოლოზისა და ქეთევანისა
 შვილებისა

ხუროთმოძღვრების
 მინისტრის განკარგულებაში

III ძეგლის

ზ ე დ ა პ ი რ ზ ე ბ ი უ ს ტ ე ბ ის ქ ე ვ მ :

ანიკო ფრუშკი ნიკო არჩილა.

კ ი დ ე ე ბ ის გ ა რ შ ე მ ო :

აქ განვისვენებ ჩემი შვილებით გაგა კაციას ძე ზაქაიძე გარ 1919 წ.
თებერვლის 22 სა შობით 55 წლისა.

მ ა რ ც ხ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ზ ე :

- 1 ვიყავ დიდი მოამაგე დამრჩა ცხოვრება
- 2 ოხრათა ძმა დამრჩა მეპატრონეთა

მ ა რ ჯ ვ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ზ ე :

- 1 ჩატარებს მუქათათ დამადებს ლოდსა
- 2 მაგარსა ესა ღირს ჩემთვის ფასადა

IV ძეგლის

მ ა რ ჯ ვ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ზ ე :

- 1 ბადურაშვილის მეუღლე გარ 1910 წელ
- 2 გიორგობისთვის 28-ში შობით 26 წლისა
- 3 წამკითხველნო შენდობა მიბძანეთ

მ ა რ ც ხ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ზ ე :

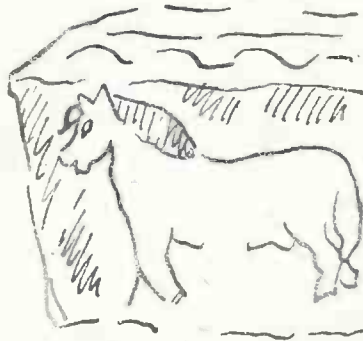
- 1 უბედურმა სიკვდილმა რა უდროვოთ მიგდო მახე
- 2 წუთისოფელს მამაშორა შავს მიწაში დავიმარხე
- 3 მარტო გაგიას ტუშურელის ასული არჩილა

ჩვენს ყებოტელ მთხრობელს ორი სახელი აქვს და ორი გვარი. ერთი სახელია ნათლობისა, მიხეილი, და მეორე მამისაგან მასზე გადასული, ჩიტა, გვარად კი დარჩიაშვილიც არის და მათურელიც. მიხეილის განმარტებით, მისი წინაპრები გურიაში ცხოვრობდნენ და გვარად დარჩიაშვილები იყვნენ. შემდეგ ისინი არაგვის ფშავში გადასახლებულან და იქ მათურელის გვარად წოდებულან და ძველი გვარიც შეუნარჩუნებიათ. დაბოლოს, ერთ-ერთი დარჩიაშვილი, მათურელი მოსისხლეობას გამოირიდებია, ივრის ფშავში გადმოსულა და სოფელ ყებოტაში დასახლებულა.

მეტად საყურადღებოა თიანეთის რაიონის მოსახლეობის მოძრაობის საკითხი. აქ, როგორც ირკვევა, ძველი ღროადან დღემდე აღგილი აქვს მოსახლეობის დიდ დენადობას. გუშინ აღმასკომში გადმოგვეცეს, რომ ახლა ზანს ხევსურეთიდან 10 ხევსური გადმოსულა, თიანეთის მახლობლად ტყე გაუკაფავთ და იქ დასახლებულან. მეორე ფაქტი ახლო წარსულიდან: სოფელ ბაჩალის

მცხოვრები ფშავლები კახეთში გადასახლებულან და მათი ბინები და მიწა-წყალი ხევსურებს დაუქერიათ. ამ დღით, ჟებოტაში რომ მივდიოდით, გზაში შეჩერება მოგვიხდა. ხშირი წვიმებით გამოწვეულ წყალდიდობას იორზე გადასასვლელი ხიდი წაუღია და ამიტომ ჟებოტისაკენ მიმავალ ურემს დაველოდინეთ. ამ დროს გავიცანით ქვემო-თიანეთის მოსახლე ღრმად მოხუცებული გონჯიაშვილი. ის ყოფილი ჰევისბერია. ჩვენ გონჯიაშვილები, — გვიამბო მან, — „ჯმალას ხატის“ ყმები ვიყავით. უწინას თიანეთში სამი ძმა ხევსური მოსულა: უშიშა, გონჯა და თურჭა. ერთი ძმიდან ჩვენი გვარი გონჯიაშვილები წარმომდგარა, მეორედან კი თურქაშვილებიო.

ადგილობრივი ხელისუფლების წარმომადგენელი ფშავლების კახეთში გადასახლების მიზეზად სთვლიან თიანეთის რაიონის ნიადაგის სიმწირეს კახეთთან შედარებით. ასევე ხევსურებიც თავის ძველ სამშობლო კუთხის მიწა-წყალს უკეთესზე სცვლიან და ფშავლების ნამოსახლარზე სახლდებიანო. სხვაგვარად ხსნიან ფშავლების გადასახლებას თიანეთის რაიონიდან დღევანდელი ჩვენი თანამგზავრები, ჟებოტელი „აგრონომი“ და ქვემო-თიანეთის ძველი პედაგოგი. მათი აზრით, აქედან აყრას და კახეთში გადასახლებას ფშავლებს ხევსურები აიძულებდნენ, ისინი ქურდობას ეწეოდნენ და გარდა იმისა, რომ თვით აწუხებდნენ ფშავლებს, მიუძღვებოდნენ ფშავლების საზღვრამდე ქისტებს, ადგილობრივ მოსახლეობას უსევდნენ და აწიოკებდნენო.

12 ივლისი. დღეს არტნის ხეობაში ვაპირებთ გამგზავრებას. განათლების განყოფილების გამგემ საბარგო ავტომანქანის მოცემა აღვითქვა. ვიდრე ავტომობილი მოვიდოდა ვინახულეთ ქვემო-თიანეთის სასაფლაო. იგი მოთავსებულია ზემო-თიანეთისაკენ მიმავალი შარაგზის პირად. საფლავის ძეგლების უმრავლესობა და მათი ორნამენტების ძირითადი ელემენტები ისეთივეა, როგორიც სოფელ ჟებოტას სასაფლაოზე: გათლილი გრძელი ქვა, დაბალი რელიეფით შესრულებული და შემდგომ ფერადი საღებავებით შეღებილი მიცვალებულის გამოსახულებანი ძეგლის ზედაპირის მთელ სივრცეზე, ზედაპირის კიდევებზე გეომეტრიული ან სტილიზებული მცენარეულის არშია, გვერდებზე წარწერა და თავით ჯვრისა და ბოლოს ლამპრის გამოსახულებანი. ექსპედიციის მხატვარმა ძეგლების რამდენიმე ნიმუში ჩახატა. ამ ძეგლებზე მოცემულია შემდეგი შინაარსის წარწერები:

I ძეგლის

მ ა რ ც ხ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ზ ე :

- 1 ტიალმა გლოვის სიკვდილმა უდროვით მიგდო მახე
- 2 მეწვივა შავი ყვავილი სიცოცხლე გამიმწარა მე
- 3 ამინაოხრა სახლკარი მეულლე დამრჩა მგლიარე
- 4 დედაც წუხდება ჩემთვისა თვალცრემლიანი დავაგდე.

მ ა რ ჯ ვ ე ნ ა გ ვ ე რ დ ზ ე :

- 1 1917 წ. ენკენისთვის 7-სა დღესა გარდავიცვალე
- 2 ნინო ბატონას ასული მესაბლიშვილი შაქრო კვნი

- 3 წაშეილის მეუღლე შობიდან 28 წლისა გებრა-
- 4 ლებოდეთ სწორებო ყველამ შენდობა მაღირსეთ.

II ძეგლის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 უდროვთ მაკლა სიკვდილმა არ დამცალა ხანია.
- 2 შავს მიწას ამამათარა ოცდა ორი წლის ქალია.
- 3 დედა წუხდება შეილისთვის ვაი დაუდგა თვალი.

მარჯვენა გვერდზე:

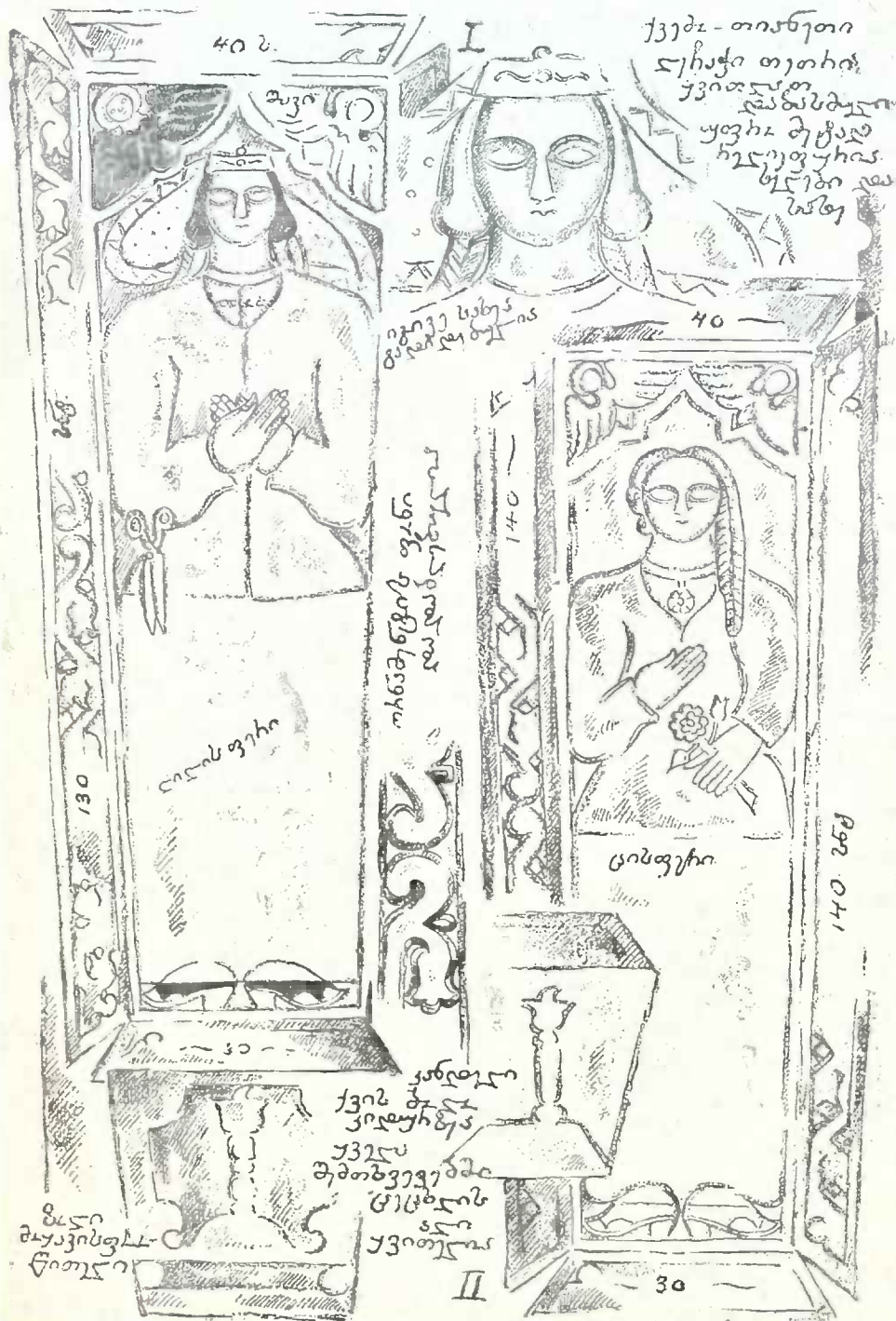
- 1 ერთი წლის შესრულებაზე დაკარგა ორი ქალია.
- 2 თებრო ბატონას ასული მესაბლიშვილი.
- 3 გარ 1918 ლეინობისთვის 20-სა შობით 22 წლისა.

ამ სასაფლაოზე, ისევე როგორც სოფელ ებოტაში, შორიდან (თელავიდან, თბილისიდან) მოტანილი საფლავის ქვებიც მოიპოვება. ამ ქვებს აშკარად ატყვია უცხო მოხელის ხელი. განსხვავება ფიგურების, განსაკუთრებით მათი კიდურების—ხელების, ფეხებისა და თავის საშუალოს გამოყვანასა და ჩაბმულობაში მდგომარეობს. ამას გარდა ზოგიერთი ამგვარი ძეგლის ცენტრალური ადგილი (ზედაპირი), ადამიანის (მიცვალებულის) გამოსახულების ნაცვლად, მცენარეულის ორნამენტს უჭირავს. ოდნავი სხვაობა არსებობს აგრეთვე თიანეთურსა და შორიდან მოტანილ ძეგლებს შორის მათი ფორმის მხრივაც. თიანეთური საფლავის ქვა სხვა კუთხეების საფლავის ქვებთან შედარებით გვერდებში უფრო ცერად არის გათლილი და ამის გამო ბოლოსაკენ იგი შედარებით ვიწროა.

აეტიმოპილის მოლოდინში საფლავის ქვების ოსტატის ნახვაც მოვასწარით. თიანეთის რაიონს საფლავის ქვებით ამარაგებს ორი ძმა მარტია და იოსებ ჯაშიაშვილები, რომლებიც ქვემო-თიანეთში სახლობენ. შიგედით იოსებ ჯაშიაშვილის სახლში. ოსტატი შინ დაგვიხვდა. იგი 47 წლისაა, დაბადებულა და აღზრდილა თელავის მახლობლად მდებარე სოფელ ვარდისუბანში და ამავე სოფლის სკოლაში 3 კლასის ცოდნა მიუღია. იოსებს ქვის დამუშავების ხელობა ძმისაგან შეუსწავლია. 20 წელიწადია რაც ის ამ ხელობას ადგია.

მისი თქმით, ქვის მთელელობის შესწავლა მოითხოვს ორი-სამი წლის მუშაობას შეგირდად და შემდეგ ქარვლად. სწავლის დასრულება უწინ ე. წ. „საოსტატო“-თი აღინიშნებოდა—მასწავლებელი თავის შეგირდს სილას გაართყამდა. ეს ხდებაოდა სავანებოდ გამართულ წვეულებაზე, ქეთის დროს, უხვად გამოლილი სუფრის წინ.

მარტია და იოსებ ჯაშიაშვილები ბოლო ხანებში ცალ-ცალკე მუშაობენ, მაგრამ როდესაც საშური საქმეა შეერთდებიან ხოლმე და სამუშაოს ინაწილებენ. საყურადღებოა, რომ შრომის ამგვარი დანაწილება ერთდამივე გამოჩახულების გამოყვანის დროსაც-კი ხდება. მაგალითად, როცა საჭიროა სას-

წრაფოდ გაკეთდეს ქვის ზედაპირის ორნამენტი, მაშინ ერთი ძმა ადამიანის გამოსახულების სახეს აქანდაკებს, ხოლო მეორე ძმას ამ დროს ტანი ან ფეხსაცმელები გამოჰყავს.

ქვაზე სახეების გამოყვანა, რომელსაც მოხელე „დახატვას“ და „დაწერას“ უწოდებს („მიცვალებულს დაეხატავ“ ან „მიცვალებულის სახეს დაწერ“), შემდეგნაირად ხდება: დასახატად გამზადებული ქვის ზედა სიბრტყის ნაპირზე ოსტატი პირველად ნახშირით არშიას შემოავლებს და შემდეგ ამ ზოლს „კალმით ამოიღებს“ (ჩაჭრის). დასახატავი არე ამგვარად ჩარჩოში ჩაისმება, რის შემდეგმაც ადამიანის სახისა და ტანის გამოყვანა იწყება. თიანეთელი ოსტატისათვის ცნობილია ის პირი, რომლისთვისაც ის საფლავის ქვას ამზადებს. ამიტომ იშვიათად სჭირდება ხოლმე დამკვეთისაგან მიცვალებულის სქესისა და ხნოვანების გაგება იმისათვის, რომ საფლავის ქვაზე შესაფერისი გამოსახულება გამოიყვანოს. ეს გამოსახულება, რათქმუნდა, მიცვალებულის პორტრეტს არ წარმოადგენს. მოხელე არც ცდილობს ინდივიდუალურ თავისებურებათა ასახვას. ის იძლევა გარკვეული ხნოვანებისა და სქესის ადამიანს და ცდილობს გამოსახულება „ლამაზი“ გამოვიდეს. ხოლო ლამაზი, ოსტატის გაგებით, ისეთი გამოსახულება არის, რომელსაც „სწორად გამოყვანილი ნაწილები აქვს—მრგვალი თავი, სწორი ცხვირი, ზედა ტანი და ქვედა ტანი შესაფერისებია, ხელები ხელებს უგავს და ფეხები ფეხებს“. ერთი სიტყვით, თიანელი ოსტატის იდეალს წარმოადგენს ადამიანი გამოსახოს რეალისტურ ფორმებსა და პროპორციებში. გარდაცვლილის კუთხურ თავისებურებას ის ასახავს იმით, რომ ქვაზე ალბეკდავს ადამიანს იმდაგვარი თავსაბურავითა და ტანსაცმლით, როგორსაც ხმარობს მოსახლეობის ის ფენა, რომელსაც მიცვალებული ეკუთვნის—მიცვალებულ ფშავს ფშავრად ჩაცმულ გამოსახულებას გაუკეთებს ქვაზე, კახელს კახურად ჩაცმულს და ასე სხვ. დამკვეთისაგან ოსტატი ღებულობს ცნობას მხოლოდ მიცვალებულის დაბადება-გარდაცვალების ზუსტი თარიღის შესახებ (წელიწადი, თვე, რიცხვი) და მისადმი მიძღვნილ ლექსს ან პროზაულ ტექსტს საფლავის ქვის გვერდებზე აღსაბეჭდავად.

ადამიანის „დახატვა“ და ორნამენტების სხვადასხვა ელემენტებისა და აგრეთვე ასოებისა და ციფრების გამოყვანა პირველად ნახშირითვე ხდება. შემდეგ ნახშირით დანიშნულ ადგილებს ოსტატი კალმით ამოჭრის. კალამი მარცხენა ხელში უჭირავს. ჰრის დროს კალმის პირს ქვაზე ცერად მიადებს და მის კუთხე მარჯვენა ხელით ხელკვერს არტყამს. როდესაც ქვის ზედაპირზე ნახატის ამოღარვა დამთავრდება, ოსტატი ქვას გვერდზე წააქცევს და გვერდის დასახატავ არეს ჯერ ნახშირით და შემდეგ კალმით ამოკვეთის საშუალებით სწორსა და სადა ზოლს ან კუწუბიან ტეხილ ხაზებსა თუ სამკუთხედების არშიას გაავლებს ჰორიზონტალურად ქვის ზედა და ქვედა ნაპირებზე და ან (იშვიათად) ოთხკუთხედ ჩარჩოში ჩასვამს გვერდის ქვაზე დასახატავ არეს. ასოების ამოკვეთის წინ ქვის გვერდის სიგრძეზე ოსტატი „შიმშას“ დაადებს და ნახშირით სამ ზოლს გააყოლებს. შემდეგ ზოლებში ნახშირითვე ასოებსა და ციფრებს გამოიყვანს, ამ ადგილებს „საწერი კალმით“ ამოჭრის და, ბოლოს, „ბატის ფრთას“ შავ საღებავში ავლებს და ამოჭრილ ასოებში, ციფრებში ან

ორნამენტში (თუ ორნამენტი გამოყვანილი) გაატარებს. ასევე სრულდება ქვის მეორე გვერდისა და თავ-ბოლო ნაწილების ორნამენტები, რის შემდგომში ქვას კვლავ ზედაპირზე გადაბრუნებს და შეუდგება გამოსახულების შეფერადებას. სახეზე პირველად „შიფიროს“ წაუსვამს, შემდეგ წითელ საღებავს და ამგვარად პირისფერი (ვარდისფერი) მიიღება. წითელი საღებავითვე ღებავს ტუჩებს და სამოსისა თუ სამკაულის იმ ნაწილებს, რომლებიც ამ ფერს მოითხოვს. შავი საღებავით გამოყავს თვალ-წარბი, თმა და ფეხსაცმელი, აგრეთვე სამოსი ან მისი ნაწილები, თუ მათი შეღებვა შავად არის საჭირო (როდესაც მიცვალებული მოხუცი ქალი ან მამაკაცი). კახელი ქალის გამოსახულებას ღეჩაქს თეთრი საღებავით შეუღებავს, ყვითელი ფერის არშის შემოუვლებს და ბასმას გამოსაყვანად ღეჩაქზე ყვითელ წინწყლებს დაასხამს. ასევე სხვადასხვა ფერის საღებავებით აფერადებს სამოს-სამკაულის სხვადასხვა ნაწილებსა და იარაღებს.

თიანეთელი ოსტატი საფლავის ქვის მოჭრას, გაკოპიტებას, შინ მოტანასა და დამზადებას, თუ მარტოხელად მუშაობს, ე. ი. მუდმივი დამხმარე არ ჰყავს, ათი დღე უნდება. რევოლუციამდე თითო საფლავის ქვა რამდენიმე თუმანდღირებულია, მენშევიკების დროს, როცა ფულის ანგარიში მილიონებით იყო, თითო ქვაში ორი მილიონიც კი მიუღიათ, ხოლო ამჟამად იგი ორასი მანეთი ფასობს.

იოსებ ჯაშიაშვილი იცნობს საფლავის ქვის მოხლეობის ცენტრებს თელავში, დუშეთში, მცხეთაში და თბილისში. მისი განმარტებით, თითოეულ ამ ცენტრს ორნამენტების ამოკვეთის ტექნიკა და მხატვრობა თავისებური აქვს. მაგალითად, თბილისის ოსტატები სახეებს. ღრმად ამოჭრიან და ამის გამო რელიეფი მკვეთრი გამოდის. ამას გარდა ყოველი ცენტრი თავისი რაიონისათვის დამახასიათებელი სამოსითა და სამკაულებით ამკობს მიცვალებულის გამოსახულებას. თიანეთის რაიონში მიცვალებული ფშავია, ან კახი თუ ხევსურის და ამიტომ მის გამოსახულებას ქვაზე ფშაური, კახური ან ხევსურული სამოსი აცვიათ. იოსებს თავისი და თავისი ძმის საამაყო მიღწევად მიაჩნია თავისებური ფეხსამოსი, რომელსაც ისინი საფლავის ქვებზე ხატავენ. ჩვენი გაკეთებული ფეხსაცმელი თავისი ლამაზი მოყვანილობით სხვებისაგან თვალსაჩინოდ გამოირჩევაო, აღნიშნავს ოსტატი.

შეგვატყობინეს, რომ ავტომანქანა ჩვენს ბაზასთან გაჩერებულა და შოფერი მოუთმენლად გველის. გამოვეთხოვეთ ქვის მთელს და გავეშურეთ სასტუმროსაკენ.

არტის ხეობაში მივემგზავრებით. გზაში ავარია შეგვემთხვა. სოფელ თეთრაძეებთან შევნიშნეთ, რომ ბენზინს გამოუყონავს და ავტოს წინა ნაწილი ცეცხლის ალშია გახვეული. საბედნიეროდ ეს ამბავი დროზე იქნა შენიშნული და კატასტროფას გადავურჩით.

ვიდრე შოფერი დაზიანებულ მანქანას უვლიდა, ვისარგებლე შემთხვევით და ავტოს გარშემო შეკრებილ ბავშვებთან (სოფ. თეთრაძეები), წავიმუშავე ამის შედეგად შემდეგი საბავშვო თამაშობათა ჩაწერა მოხერხდა.

თავგვატაობა. გოგონები და ბიჭები წრეს დააბამენ. წრის გარეშე ორი ბავშვი დარჩება.—ერთი თავგია, მეორე კატა. კატა თავს დაედევნება. თავგი და კატა წრის გარშემო და წრის შიგნით დარბიან იმ დრომდე, ვიდრე კატა თავს არ დაიჭერს. თუ კატას თავგის დაჭერა გაუჭირდა, მაშინ მას წრეში ჩაბმული ბავშვები დაეხმარებიან: როცა თავგი წრის შიგნით მოექცევა, მას გარეთ აღარ გაუშვებენ, წრეში-კი კატა თავს ადვილად იჭერს. ამის შემდეგ ეს ორი ბავშვი წრეში ჩაებმება და წრიდან სხვა ორი ბავშვი გამოვა. ახლა ისინი იქნებიან თავგი და კატა და ისევე ერთი მეორეს დაედევნება. ასე თამაშობენ ვიდრე არ მოსწყინდებათ.

ქორწინილობა. ვთქვათ მე დედა ვარ, სალომე ქორია. მე უკან მომებმის „სიყმიშვილი“, სიყმიშვილს მოებმიან სხვა ბალები. მერე მე ქორსა ვკითხავ: „სად მიდინარ?“ ქორი მეტყვის—გბოებს ბალანს მოუტან. მე კიდევ ვკითხავ: „ჩემებს კი არა?“ ქორი მეტყვის—არა. მაშინ მე ვეტყვი: „მაშ გგელმა დაგიჰამოს [გბოები]“. ამაზე ქორი გაგულისდება, გამოუდგება ჩემ შვილებს და უნდა დაიჭიროს. მაგრამ მე ქორს წინ ავეფარები და შეილებისაკენ არ ვუშვებ. თუ მოახერხა და ყველა დაიჭირა, უკანასკნელად სიყმიშვილს გამეეკიდება. როცა იმასაც დაიჭერს, სიყმიშვილი დაცოფდება, ყველას დაერევა და დასცოფავს: პირში შეუბერავს—ჰუ-ო და ასე ყველა დაცოფდება.

ამ ნაამბობს იწუნებს ერთ-ერთი ბავშვი. ის მიხსნის: ემაგათ „ქორწინილობას“ ბოლოში „ცოფიანობა“ მოაბესო. ცოფიანობას კი ასე ვთამაშობთო:

ცოფიანობა. ბალები „სიყმიშვილს“ აირჩევენ. მერე სიყმიშვილს ეკითხებიან და ისიც ამაზე ეტყვის ხოლმე.

ეკითხებიან: „წუხელ სად იყავ?“

ეტყვის: — ღვდლიანთასა.

„რა გაჭმის?“

— გველ-ბაყაყი.

„თავით რა დაგიგეს?“

— გაბერილი კატა.

„ქვეშ რა დაგიგეს?“

— დათვის ტყავი.

„ზეით რა დაგხურეს?“

— გლის ტყავი.

„აბა, ენა გადმოყა“.

სიყმიშვილიც ენას გადმოყოფს; მერე „ჰუ“-ო, დაიძახებს და გამოუდგება ბალებს. ვისაც დაიჭერს, პირში სულს შეუბერავს და დაჭერილი დაცოფილი იქნება. ერთს რო დაცოფავს, მერე სიყმიშვილი და დაცოფილი ორივე გამოუდგებიან სხვა ბალებს და უნდათ ისინიც დაცოფონ. ვისაც დაცოფავენ ახლა ისინიც ცოფიანებთან ერთად სხვებს დაედევნებიან და ასე ყველა დაიცოფება.

ქუდმაურაობა. ბალები წრეს გააკეთებენ და მიწაზე დასხდებიან. ერთი ბალლი ადგება, წრეს შემოურბენს, ვინმეს უკან ქუდს დააგდებს და გაიქცევა. თუ ამ ბაღმა დაინახა, რომ ქუდი დაუგდეს, წამოვარდება და წრეს მეორე მხრიდან შემოურბენს. ვინც მიასწრებს იმის ადგილზე პირველად მი-

სვლას იქ ის დაჯდება. ვინც ფეხზე დამჩაღია ის ისევ წრეს შემოუბრუნს და ახლა ქუდს სხვას დაუგდებს. თუ ამ ბაღში ქუდის დაგდება ვერ გაიგო, მაშინ ვინც დაუგდო ის წრეს შემოუბრუნს და, ქუდდაგდებულ ბაღთან რო მივა, ხელს დაარტყამს თავზე ან ბეჭზე და ეტყვის—კურდღელს დეეძინაო. მაშინ „კურდღელი“ ამოფრინდება და წრეს შემოუბრუნს ქუდის დასაგდებათ. მეორე ბაღი კი იმის ადგილზე დაჯდება.

ლიშხა-ლიშხა. ორი მწკრივი გაეგმის, ერთი აქეთ, მეორე იქით. ერთი უფროსი ბაღი დაიძახებს აქედან „ლიშხა-ლიშხა“. იქედან ერთი ბაღი ეტყვის „ბარბალუკა“. ესლა პირველი ბაღი კითხავს—„ქალი ვინა?“ ესლა მეორე ეტყვის—აქ მობძანდით. მერე აქეთა წრიდან ერთი ბაღი გაიქცევა. იმან მეორე წრე უნდა გაარღვიოს. თუ გაარღვია, ერთ ბაღს თითონ წაიყვანს და თავის წრეში ჩააბამს. თუ ვერ გაარღვია იქვე დარჩება, იმათ წრეში. მერე ისევ თავიდან დაიწყებენ თამაშობას.

კეკემალოზობა: ერთი ბაღი გამოვა. იმის გარშემო სხვა ბაღები დადგებიან. ეს ბაღი ამბობს და თან თითს იშვერს თითო ბაღისაკენ:

„კე-კე მა-ლოლა“
 ტყი-დან გამო-პარულა,
 დაი-ჭირა და-მურა,
 შეწვა შეა-ხრა-მუნა,
 წი-თელი ვა-შლი ვის უნ-და—
 შენ თუ მე, შენ დაი-ხუჭე“.

ვისაც „ხუჭე“-ს თქმის დროს თითს მიადებს, ის უნდა დაიხუჭოს. ეს ბაღი ხელებს თვალეზე მიიფარებს და დაიწყებს თვლას ორმოცდაათამდე ან ასამდე. ამ დროს სხვა ბაღები იმალებიან,—ზოგი ხეს ამოეფარება, ზოგი რას. მერე ის ბაღი თვალს აახელს და დაუწყებს დამალულებს ძებნას. თუ დაინახა ვინმე, მაშინ ორივენი ერთ დანიშნულ ადგილისკენ გაიქცევიან. ვინც პირველი დაასწრებს მისვლას, დაიძახებს მეორეს სახელს და თან იტყვის „ზავსებ“. ასე იტყვის, ზაგალითად: „ზავსებ სალომე“, „ზავსებ ქალთათავი“. ვინც დაასწრებს მისვლას, ესლა ის „დათვლის“ (ე. ი. თვალეებს დახუჭავს და თვლას დაიწყებს ვიდრე სხვები იმალებიან).

ჩილიკაობა. ამას მარტო ორი ბაღი თამაშობს. მოიტანენ ორ ქვას, დადებენ ერთი მეორის ახლო, ზემოდან კორას¹ დაადებენ. ერთი ბაღი გრძელ ჯოხს აიღებს, კორას გამოსდებს და მას შორს გადაისვრის. მეორე ბაღი კორას მიაკვლევს და როცა მოხელავს იმ ადგილიდან კორას ქვებისაკენ ისვრის. თუ კორა ქვებზე მოხვდა, მაშინ „დაჭრილია“. თუ მოშორებით მოხვდა, მაშინ ქვებიდან კორა რო დეეცა იმ ადგილამდე მანძილს დაითვლიან გრძელი ჯოხით და ჯოხის დადება რამდენიც ექნება, ის რიცხვი მსროლელს მიეთვლება. ასე თა-

¹ მოკლე ჯოხი. შდრ. ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ქართული ლექსიკონი, სიტყვასთან „კორა“.

მაშობენ ვიდრე ერთ-ერთ ბაღს ორმოცდაათი, ასი ან ასრმოცდაათი მიეთ-
ვლებოდეს. ვინც ამ რიცხვს პირველად შეისრულებს ის ნაჯობნია (?). მაშინ
ნაჯობნი გაეკიდება დამარცხებულს და, როცა დაიჭერს, ხელს ყურში წააე-
ლებს და მანამდე არ გაუშვებს, სანამ დამარცხებული არ იტყვის „წიოა-ლა-
წოა“.

ავტომობილი შეაკეთეს, სოფელ ზემო-არტანს მშვიდობით მივალწიეთ და
საექიმო პუნქტის ორ ოთახში დავბინავდით.

ჭიჩველ-ხატი
ს. ს. ს. - არტანი

სოფ. ზემო-არტანის თავში უზარმაზარი იფნის ხეებია, რომლებიც უწინ აღ-
ვილობრივი მოსახლეობის სალოცავს წარმოადგენდა. მას „ჭიჩველ-ხატი“ ეწო-
დება. ვერავითარი კვალი ნიშის ან სხვა სახის ნაგებობისა ჩვენ იქ ვერ შევნიშნეთ.

„ჭიჩველ-ხატის“ მახლობლად დგას ბაზილიკური ტიპის პატარა ეკლესია,
რომლის გარშემო სოფლის სასაფლაოა მოთავსებული, ამ სასაფლაოზე საფლა-
ვის ძეგლების უმრავლესობა მარტია და იოსებ ჯავშიაშვილების მიერ არის გა-
თლილი და დახატული. მოიპოვება აგრეთვე შორიდან შემოტანილი საფლავის
ქვებიც. ექსპედიციის მხატვარმა ჩახატა ამ ძეგლების რამდენიმე ნიმუში, რომ-
ლებზეც შემდეგი წარწერებია მოთავსებული:

I საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 პატარ ქეთევანი მიხა
- 2 გულია შვილის ასული

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 გარ 1926 თებე 1-სა
- 2 ერთი წლისა

II საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 აცხონე უფალო თამარი ბაილო
- 2 გულია შვილის ასული 18 წ.

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 გარ 1905 წ. მაისის 7-სა ეს ლო
- 2 დი მალირსა დედა ჩემა ბაბაღემ

III საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 აქ განისვენებს ნინო ფოცხვერის
- 2 ასული ჯერვალის ქე ჯიმშიტა ბატაპა

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 შვილის მეუღლე გარ 19 წ
- 2 შობით წლისა გთხოვთ შენდობას.

IV საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 აქ განისვენებს მარიამი მამუკას
- 2 ასული გიორგი მეფარია-შვილის მეუღლე.

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 გარ 1936 წ. თიბათვის 27-სა შობით 55 წლისა
- 2 წამკითხველნო გთხოვთ შენდობასა.

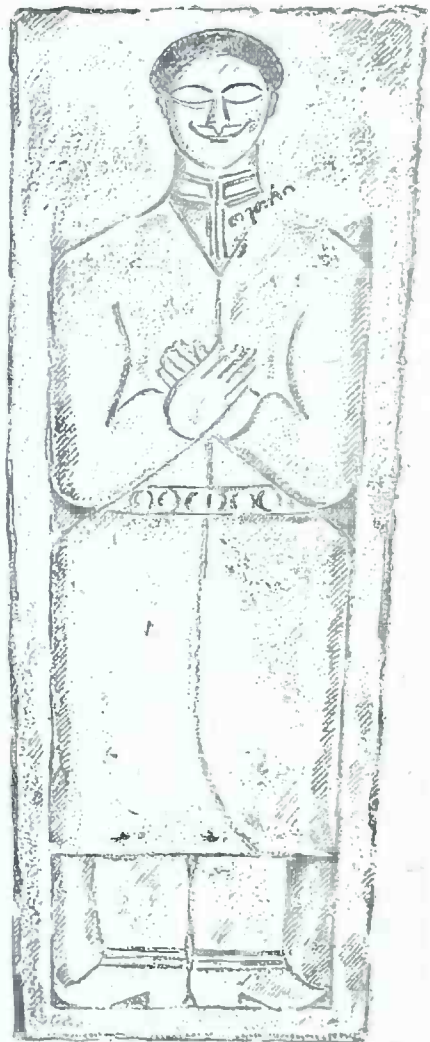
V საფლავის ქვის

ზედაპირის კიდებზე:

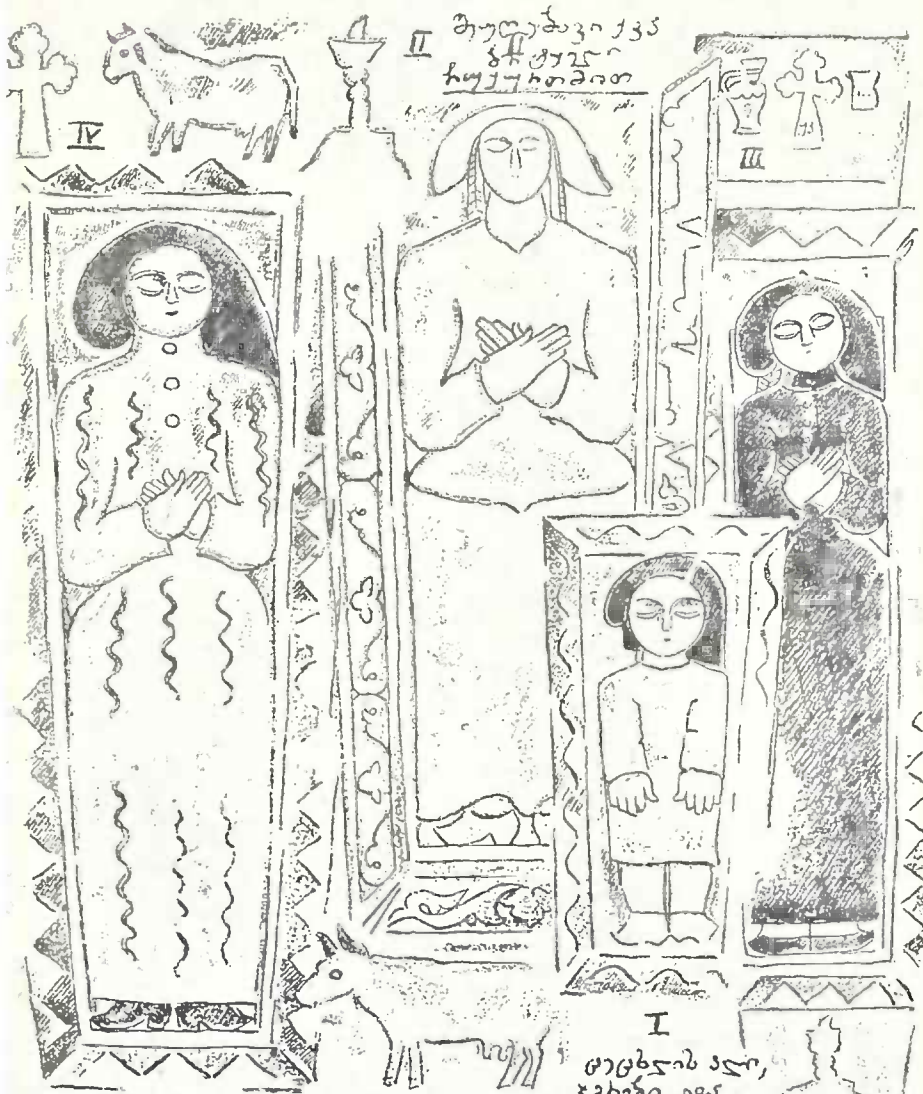
მოიხსენე უფალო ბერო წარბას ძე ბუჭყურაშვილი გარ 1918 წ. 9 მარტის.

წინააღმდეგ 130 შილილია
 თან, წახედი, ჩვენ და სხვებ
 უბრალო და შავი
 ჩინური ძეგლისთვის ჩიტილი.

VI 58.142.49 ნახედი და
 ვინა. თქვენი, იღაცეის
 და მხეხილი 137მ ფატი
 ნავ დადაბლებია.
 ს.მ. შილი სიტყვი
 სხვა სხვა ადგილად.

II
 ԹԻՂԵՆՆԻ ԳՅՈՒՆ
 ՏԻՄՈՒՆ
 ԿԵՆՏՐՈՆԻՆԻ

IV

III

I

ԵՄԵՆՆԻ ՆԵՐ, ԳՅՈՒՆ ԵՎ ՏԻՄՈՒՆ ԿԵՆՏՐՈՆԻՆԻ ՆԵՐ, ԺԻՆԵՐ ԵՎ ԿՈՍՏԱՆՍՏԻՆՈՍԻ ՔԱՅՐՈՍԻ ՆԱԺԵՆԻՆԻ ՔԱՅՐՈՍՆՈՅԻՆ - ՄԻՍՏՐՆԻՆ

მარცხენა გვერდზე:

2 სა შობით 55 წლისა.

მარჯვენა გვერდზე:

წამკითხველო გთხოვთ შენდობასა.

VI საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 ვერ გავიხარ დედასთან ძმაცაცთან წორამხანა
- 2 გთანა ამოვეფარე შავსა მიწას მე ხთისო

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 ბახალას ძე გულიაშვილი გარ. 1918 წელსა
- 2 ღვინობის თვის 25-სა შობით 27 წლისა

VII საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 საფლავსა შინა მდებარე ვარ მე ბოიგარი გიორ-
- 2 გისძე ხევსურელი, წაველი ტყეში შეშისათვის ხფ.
- 3 ზედ დამეცა იმან მამილო ჩემი ბოლო, დამრზა

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 შეუღლე და ერთი ქალი ღმერთო კარგათ შემი-
- 2 ნახე, გარდავიცვალე 15-სა მარტსა 1902 წელსა.
- 3 შობიდან ვიყავი 50 წლისა, წამკითხველნო

ბოლო გვერდზე (ფეხებთან):

- 1 გთხოვთ თითო
- 2 პირი შენდობა
- 3 მალირსოთ.

VIII საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 აქ განისვენებს მიხა ბეჯუ
- 2 რასძე ჭყრუნაშვილი

VII-73ა შხვა ხაიზნიდრნაა ძკეანრი

14. VII 39
84

შეძ. ახგანნი
წმალ. სანაყვანაძენ IX

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 გარ 1927 წ. მარიამობისთვის 8-სა შობით
- 2 43 წლისა მხილველნო გთხოვთ შენდო
- 3 ბასა

IX საფლავის ქვის

მარცხენა გვერდზე:

- 1 ლოდსა ქვეშე მდებარე ვარ ლევანი
- 2 ბაჭყალსძე ხიზანაშვილი წუთისოფელს
- 3 გამოვესალმე 1919 წ. მარტის 7 სა შობით

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 60 წლისა მხილველნო გთხოვთ შენდობასა მზეზე
- 2 დამრჩა მარტო მეუღლე ღმერთო კარგათ
- 3 შამინახე.

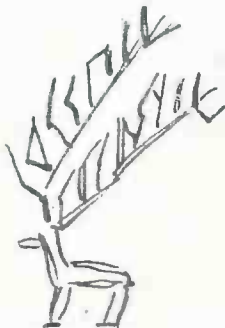
X საფლავის ქვის

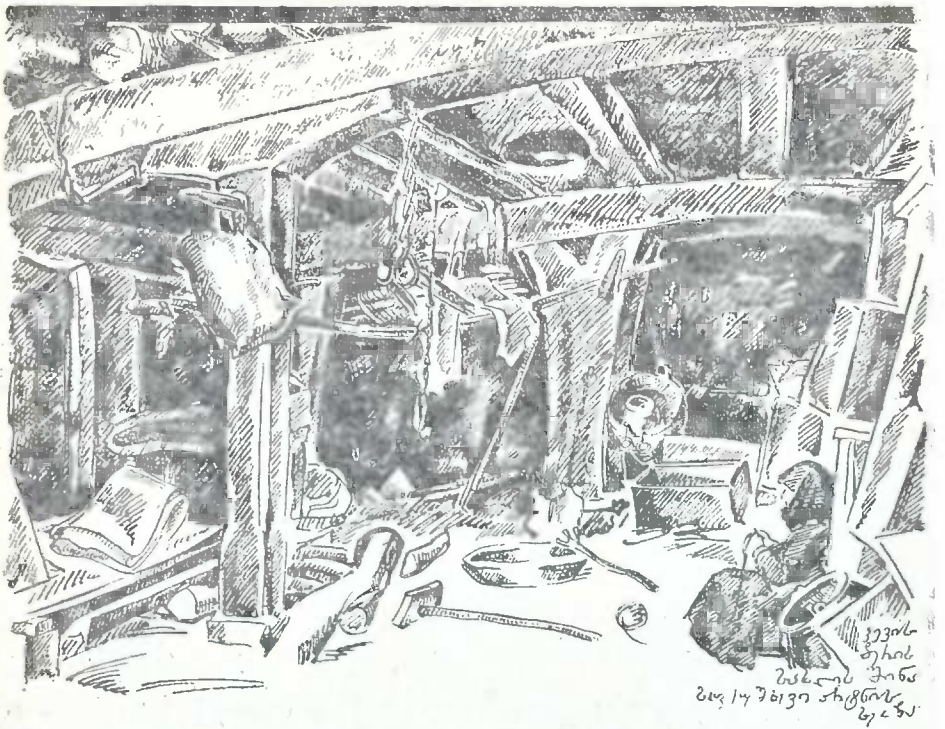
მარცხენა გვერდზე:

- 1 ღმერთო და ჩემო გამჩენო ჩემფერა ბევრი გყოლია
- 2 ცოდვანი შემისუბუქე სამარეს ჩასაყოლია
- 3 ძე არეინ. დამრჩა მამგონე გაქრა ცეცხლი და ბოლია
- 4 სამზეოს გამუქესალმე სიკვდილს არ ვინა ბრძოლია

მარჯვენა გვერდზე:

- 1 დამბადებელო მანიქე განათლება და ცხოვება
- 2 მამკვიდრე სასუფეველი შემისუბუქე მონება
- 3 თამარი მიხეილის ასული ლევან ხიზანაშვილის მეულ
- 4 ლე გარ 1936 წ. თებერვლის 15-სა შობით 68 წლისა

ქვის
უხის
ზასლის
კინა
ზაგ 14 მისვი ატონო
ზაგ 14

13 ივლისი. სოფ. ქუშხევი (ანუ ქვაშხევი). ზემო-არტნიდან 3¹/₂ კილო-მეტრის მანძილზე ჩრდილო-დასავლეთისაკენ სოფელი ქუშხევი მდებარეობს. არტნიდან ამ სოფელამდე გზა მთის ფერდობზე მიდის ვიწრო ბილიკით. ჩვენმა გამყოლმა სოფელში მისვლისას პირველად სოფლის ქვეისბერთან დიმიტრი კ—თან მიგვიყვანა. ჩვენ მხოლოდ შემდგომ გავიგეთ, რომ ის ქვეისბერი იყო. მასთან მივედით როგორც ისეთ მოსახლესთან, რომელსაც ძველებური კარმიდამო ჰქონდა შერჩენილი. მართლაც ამ მხრივ ჩვენი მისვლა უნაყოფო არ გამოდგა. უდგია ნახევრად კლდეში გამოკვეთილი შუაცეცხლიანი და ნამჯით გადახურული სახლი. სახლის მოწყობილობაც ძველებური და საყურადღებო აქვს. გამყოლის თქმით, ქვეისბერი არტანის მახლობელ სოფლებში ერთადერთი მოსახლეა, რომელსაც სახლთან უდგია სპეციალური ქოხი მენსტრუაციის დროს ოჯახის მანდილოსნების საცხოვრებლად.

პირადად ჩემი მიზნებისათვის ეს ოჯახი უსარგებლო გამოდგა. დიმიტრი და მისი მეუღლე მეტად სიტყვაძვირი აღმოჩნდნენ. მათთან საუბარი თითქმის შეუძლებელი შეიქნა. ქვეისბერისგან მიღებული მცირე მასალა „ბატონების“ კულტის საკითხს შეეხება.

წითელას დიდი სიფრთხილე უნდა. წითელათი დაავადებულს ლოგინზე ახალ წითელ ფართალს გადააფარებენ, ყველა საქმის დაავადებენ, სხედან გულხელდაკრფილები. სახლში ვერც კერა აინთება, ვერც ლამფა, — საზოგადოდ ცეცხლის ანთება არ შეიძლება, პურს მეზობლებთან აცხობენ. არც რას მოხარშავენ სახლში, არც გარეცხავენ, არც თავს დაიბანენ. ჩემ შეკითხვებზე — ვის ევედრებიან ავადმყოფის და ოჯახის შვებისათვის — მთხრობელმა მიპასუხა: „არც ვის, ისე არიანო“.

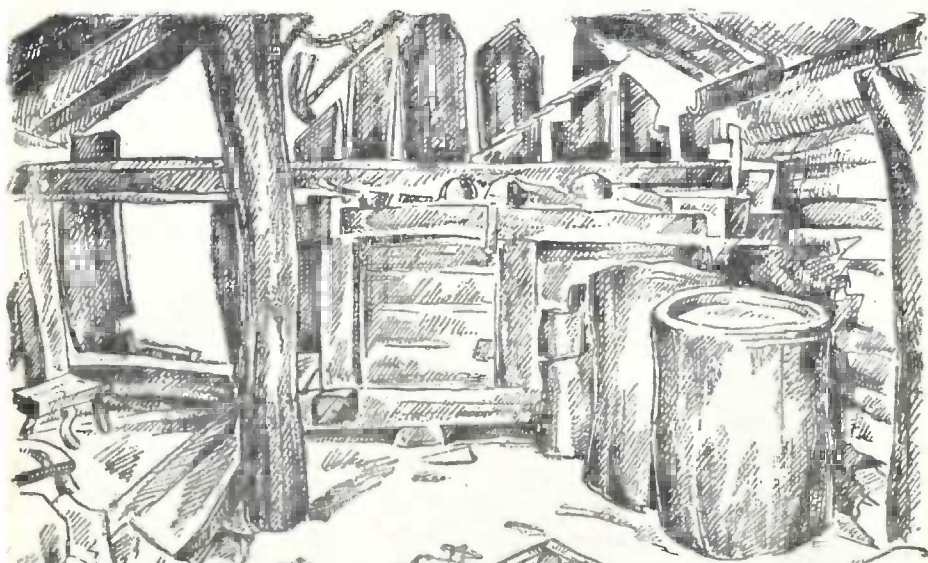
სოფლის აღმოსავლეთით, წიფელისა და იფნის ბებერი ხეებით შეფენილ გორაკზე, ე. წ. „დევეთასოფლარი“ და „კოპალას ხატი“ მოთავსებული. ამ ადგილის შესახებ ფშაელები შემდეგ თქმულებას გადმოგვცემენ.

იქ, სადაც ამჟამად კოპალას ხატი და ძველებური შენობების ნანგრევებია, ძველ დროს დევებს უცხოვრიათ,—მათ აქ სოფელი ჰქონიათ გაშენებული. წამოსულა კოპალა დევების საძებნელად და ამ სოფლის ჩრდილოეთით აღმართულ მთაზე დამდგარა. ჩაუხედია ქვევით და დევთ სოფელი დაუნახავს. იმისა-

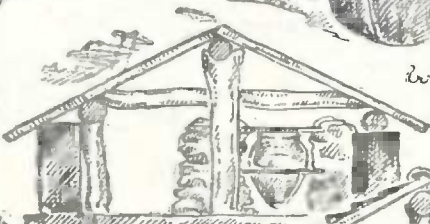
თვის რომ ყველაფერი კარგად გაერჩია, კოპალა ლოდზე წაჩოქილა. მისი მუხლის სიმძიმისაგან ლოდი შუა ადგილზე ჩაზნექილა და ჯამის სახე მიუღია-ამბობენ, ეს ლოდი ეხლაც იქვე დევსო. ლოდის გამოსახულების გამო ამ მთას „ქეჯამა“ დარქვევია. კოპალა რომ დარწმუნებულა აქ მართლაც დევები მოსახლეობდნო, მოუვლია მთა-მთა დასავლეთისაკენ და გადასულა კოპალას ხატის პირდაპირ, დასავლეთის მხარეს აღმართულ მთაზე, რომელსაც „საყურია“ ეწოდება. აქ კოპალას სანგალი აუგია და იქიდან დევებისათვის ლახტი უსროლია. სულ ამოსწყვიტა თურმე დევები, მხოლოდ ერთი დევი გაექცა. ეს დევი მირბოდა სამხრეთისაკენ და კოპალას ხატიდან მოშორებით ერთ მთაზე, რომელსაც „ნაყორები“ ჰქვია, ყორე აიგო და დასახლდა. კოპალამ ამ დევსაც მიანო და მოჰკლა. რადგან კოპალას დევები ამოუფლევტია ხალხს მის პატივისცემად დევების ნამოსახლარზე „კოპალას ხატი“ დაუფუძნებიაო.

7. ენიმკი-ს მოამბე, ტ. XI.

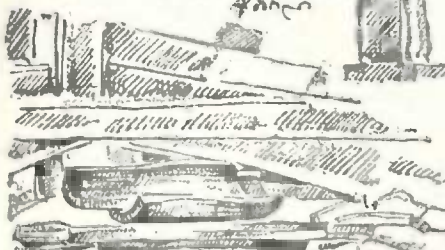
ձեռքով նախկին
հարկու ճեփուր

քանդակ

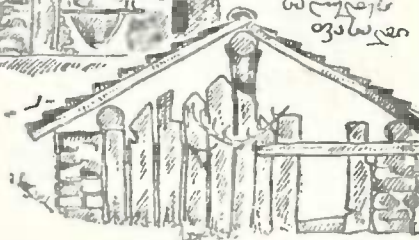

նախկին ճեփուր
քանդակ

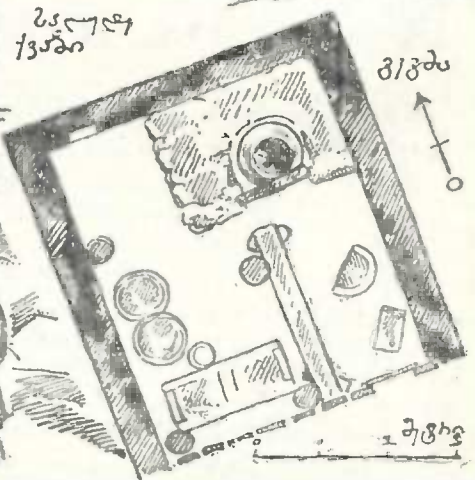
նախկին
օջախ

նախկին
օջախ

նախկին ճեփուր
նախկին օջախ
նախկին օջախ

ճեփուր

նախկին

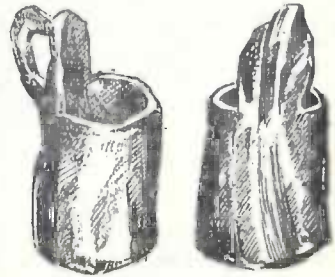
ასეთია ლეგენდა კოპალას და დევების ნამოსახლარის შესახებ. მაგრამ განსაკუთრებით საყურადღებოა თვით მატერიალური ძეგლი, ან, უკეთ, მატერიალური ძეგლები, რომლებიც „დევენასოფლარის“ სახელით იწოდება.

ტყით დაფენილი გორაკის დაეკებას, რომელზეც „დევენასოფლარი“ და „კოპალას ხატი“ მოთავსებული, სამი მხრიდან მალალი მთები აკრავს: ჩრდილოეთით—ქვა ჯამა, დასავლეთით—საყუჩია, საყუჩიასა და ქვაჯამას შუა—მთაწმინდა, რომლის თავზე მოთავსებული ყოფილა წმ. გიორგის სახარე-ნიში

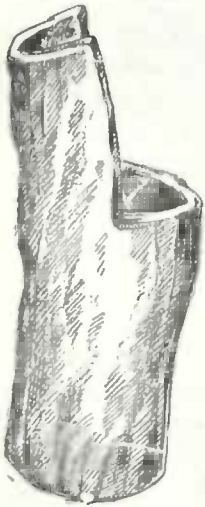
ზარითურთ დასავლეთით, გორაკის დაეკებასა და მთა საყუჩიას შორის, ზევში ჩაწოლილია პატარა ნაკადი, რომელსაც ჯვართხევი ეწოდება, ხოლო სამხრეთით ჩამოუღის მდინარე ქუშხეურა და შორს მთა ნაყორები მოჩანს.

დევენასოფლარი ოდესღაც მკიდროდ დასახლებულ სოფლის ნანგრევების კომპლექსის შთაბეჭდილებას სტოვებს. აქ მოცემულია დანგრეულ შენობათა კედლები და საძირკვლები. ექსპედიციამ დაითვალა დაახლოებით 21—23 ასეთი ნანგრევის ერთეული. შენობათა კედლები ნაგებია ნატეხი ქვისაგან მშრალად, მაგრამ ისეთი დიდი ოსტატობით, რომ უზარმაზარი კედლის ქვების მშვენიერი წყობა და ფორმა გათლილ ქვისგან აგებულს შიაგავს. კედლებში ჩატანებული ქვის მოცულობის წარმოსადგენად საკმარისია

გავითვალისწინოთ, მაგალითად, ერთ-ერთი ასეთი ზომის ქვა: განი 93 cm, სიგრძე 69 cm, სიბრტყე 91 cm.

„კოპალას ხატის“ შენობები იმავე ჯიშის ქვისგან არის ნაგები, რომლითაც „დევენასოფლარისა“, მაგრამ ეს ქვა აქ ზომით გაცილებით უფრო პატარაა და უსწორმასწორო. საერთოდ ფშაველების საკულტო ძეგლების კომპლექსი თვალსაჩინოდ უფრო მდარე ხელობისაა პირველზე. „კოპალას ხატი“ ორი ძირითადი ნაგებობისაგან შესდგება: ერთია „სალუდე“ და მეორე—„საზარე-ნიში“. სალუდე მოგრძო ოთხკუთხი ფორმის შენობაა, სამ მხარეს მიწაში ჩაფლული და ნაგლეჯი ქვით მშრალად ნაგები. მეოთხე მხარე ფასადია, ხისა. მას მარჯვენა გვერდზე კარი აქვს და ზემოდან ოდნავ გამოწეული ხისავე ფარდული ხურავს. სალუდეს სახურავი ორწახნაგოვანია, კრამიტით გადახურული. ფასადზე დაკრულია ირმის ორი რქა და ხარის თავის ქალა. რქებითურთ. კარიდან ფასადის გასწვრივ ქვებზე შეყენებულია ბრტყე-

ლი ფიცრის საჯდომი. სალუდეში, კარის პირდაპირ, ჩრდილოეთის კედელზე შიშენებულია მთური ტიპის ქურა, შიგ ჩადგმული დიდი ზომის სალუდე ქვებით-

ქვაბის გვერდზე, ჩრდილოეთის კედელშივე, დატანებულია ორი თახჩა, ერთ-ერთისადმი ვერტიკალური მიმართულებით მდებარე. სამხრეთის კედელთან, კარიდან კუთხემდე, დგას ბელელი—ხის ოთხკუთხი მოყვანილობის დგამი, მოკლე ფეხებით. მის სახურავზე დაყრილია ჯამ-ჭურჭელი: ტარკოში (გატეხილი) — ირმის რქა, მოჩარხული ბარძიმი—3 ცალი, ხის თას-ჯამი—3 ცალი, ფეხიანი ჯამები თითბრისა—2 ცალი, ხის კულა თითბრით მოჭედლი, 2 ხონჩა, რომელთაგან ერთს მოკლე და კოპლების მსგავსი ოთხი ფეხი ჰქონია (ორი ფეხი მომტვრეულია), საწვინე სპილენძისა, მოკალეული —2 ცალი, ქათქირი სპილენძისა, მოკალეული, ხის სახინკლე კოვზი. დასავლეთის კედლის გასწვრივ ბელელზე მიდგმულია ორი დიდი ზომის სალუდე კოდი, ორი ჩხუტი, სპილენძის თუნგი და სპილენძისავე სურა. სურაში ყრია ბამბის დაგრეხილი თეთრი ძაფი და დაცობილია ოდესღაც თეთრი, მაგრამ ამჟამად ქუჩყისაგან განაცრისფრებული ნაჭრით.

სალუდეს აღმოსავლეთის კედელზე იქ, სადაც ქვის ნაგებობა თავდება და ხის დირე იწყება, დალაგებულია რკინის ორი შამფური და სპილენძის საწვინე. სალუდეს ცენტრში აღმართულია ბოძი, რომელზეც სპილენძის თუნგი ჰკიდია... კარიდან ქურამდე პირდაპირი მიმართულებით გადებულია ბრტყელი ფიცარი; ცალი ბოლო მას კედლის გამოწვეულ ძირა ნაპირზე აქვს დაყუდებული. მეორე ბოლო კი ქვებზეა შედგმული. ეს საჯდომი სკამია. ამის გარდა აქვეა ხის ორი სკამი:

პატარა და დაბალი, სამფეხა, მთური ტიპისა. ამ სკამებს უკანა ფეხზე მიბმული აქვს ბამბის გრეხილი თეთრი ძაფი—შეწირვის ნიშანი. სალუდეში მოთავსებული სასმისები უთუოდ ძველი და ხმარებიდან გამოსული უნდა იყოს; ისინი ნაგავით, ხავსით, ხმელი ფოთლებითა და ობობას ქსელითაა სავსე და კიისაგან დახრული და გატეხილია.

სალუდეს ფასადის წინ პატარა დავაკებაა. მის შუაზე დამწვარი დანახში-

რებული ადგილია, ეტყობა აქ ცეცხლი უნთიათ. მის გარშემო მიწაზე ოთხკუთხედად ფიცრებია საჯდომებად გაწყობილი. სალუდედან მარცხნივ ვაშლის ხეზე ირმის ოთხი რქა ჰკიდია. სალუდეს ფასადის მარჯვნივ მიწაში ჩარქობილია ორი „ჩხა“—კაპიანი სარი, რომლებზეც საკლავებს ჰკიდებენ ხოლმე მათი გატყავეების მიზნით.

„გმირთნასოფლარის“ ნაშთებით დაფენილია სალუდედან აღმოსავლეთის და ჩრდილო-აღმოსავლეთის არე. როგორც აღნიშნული იყო, ზოგან ნაგებობათა საძირკვლები მოჩანს და ზოგან დაქცეული შენობების კედლებია აღმართული. ერთ-ერთ ასეთ ნაგებობის ნანგრევში, სალუდეს მახლობლად, მოთავსებულია ქვა-კირით ნაგები კოპალეს საზარე-ნიში, რომელიც შესდგება ოთხი სვეტისა და ამ სვეტებზე აღმართული კონუსის ფორმის სახურავისაგან. „საზარეში“ ზარი ჰკიდია. ზარის ენის ნახვრეტში დამაგრებულია ძველი ყვითელი და თეთრი ფერის „საკადრისები“. ზარის გარშემო ორ ზოლად ამოკაწრული წარწერაა, რომელიც ასე იკითხება:

ზ ე დ ა ზ ო ლ ი :

„ქ ლთით შემოგწირეთ კოპალს ეს ზრი ერთობით გაბიდურებმ¹ ეთობით სულ ასე რომ კოპალის მამოული გვიჰერია თვის ბეგრით“

ქ ე ე დ ა ზ ო ლ ი :

„ჩვენ ძებნიურნი² მშენიაო ეს ბუქურაულები ვ უშლ ჯურ ვქვს შევლ ქსას წმნდს კოპალის ეკლესიას დამიწერია მასრიშვილმ [თუ ბასრიშვილმ?]³ ბთლსა დიწარმოვეს ქორ ფთ“

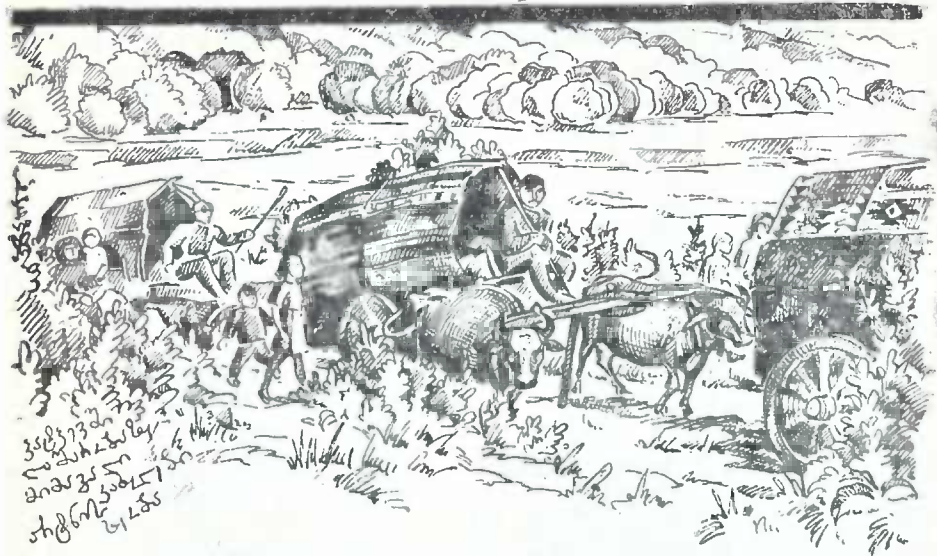
კოპალეს საზარეს მახლობლად, ჩრდილოეთის მიმართულებით, „გმირთ-ნასოფლარის“ ნანგრევებშივე, მდებარეობს „პირქუშის ნიში“ — მომრგვალებული ფორმის ქვის ძეგლი, მშრალად ნაგები, ძირთან განიერი და ზევით დავიწრო-ვებული. მას დასავლეთის მხრიდან დატანებული აქვს პატარა თახჩა, ნამწვარი სანთლისაგან გაქონილი. ნიშს თავზე ირმის რქა ადევს.

¹ გაბიდურები სოფელ ქუშხევის ძირითადი მოსახლეობაა.

² ძებნიურთ გვარის შესახებ იხ. აქვე, გვ. 70.

³ ადგილობრივი მოსახლეობის ცნობით, ამ გვარის ხალხი ახლო-მახლო სოფლებში არავენ ცხოვრობს.

კანკა
ლაპა
მიმკ
სიგნი
საქმ

14 ივლისი. სოფ. ზემო-არტანი. ჯერ კიდევ აქა-იქ შემორჩენილ მორწმუნე კახელებს დღეიდან ლაშარობა ეწყობათ, დღესასწაულობენ სამ დღეს: ხუთშაბათ საღამოდან მომდევნო ორშაბათ დილაამდე. და აი დღეს დილით ჩვენს ექსპედიციის ბაზას (ზ.-არტნის საეჭიმო პუნქტი) რამდენიმე მოჩარდახული ურემო უახლოვდება. ურემები დატვირთულია ლოგინით, სანოვაგით, ჯამ-ქურტლითა და მისთანათი. მლოცველთა ერთი ნაწილი ურემებს უკან მოსდევს, ხოლო მეორე ნაწილი წინ მოუძღვება; ამათგან ვაჟები შესაწირავ ცხვრებსა და ხბოებს მოერეკებიან. ყველა ფეხშიშველია. ურემები ჩვენი ბაზის წინ ჩერდება. ახალგაზრდა ქალებს მხრებიდან წელამდე ცერად ან ჯვარედინად შემოკრული ვარდისფერი და წითელი ატლასის ლენტები უკეთიათ. ერთ ქალს მიტკლის თეთრი ტანსაცმელი აცვია. თითქმის ყველა ქალსა და ზოგ კაცსაც თავზე მიტკლისავე თეთრი ან წითელი თავსაფრები ხურავთ. მამაკაცებს ქამრის ნაცვლად ან ქანართან ერთად წელზე თეთრი ნაჭრები აქვთ შემოკრული. ამასთან ერთად ზოგიერთ ქალს ზედატანზე დაკერებული აქვს სამკუთხა მოყვანილობის წითელი ნაჭერი. ერთ-ორ მანდილოსანს თეთრი ან წითელი ნაჭრისაგან ბადის მსგავსად მოწნული ოთხკუთხედი მკერდზე აფენია. ერთ ქაბუკს შარვლის ზემოდან აცვია მიტკლის თეთრი მეორე შარვალი, რომელიც მუხლებამდე სწვდება. მას მიტკლისავე თეთრი ხალათი აქვს ჩაცმული და თავზე ამავე ნაჭრის ქუდი ხურავს.

ვიდრე ურემები ხატისაკენ დაიძროდა, ჩვენ ავივანზე ცეკვა გაიმართა. დაუკრეს ფანდური და მლოცველმა მეურმე ქალმა ჩამოუარა. ეს ქალი ყრუ-მუნჯია და ფსიქიურადც დაავადებული უნდა იყოს, თუმცა ამ უკანასკნელ ფაქტს მისი თანამგზავრები უარყოფენ და გვარწმუნებენ, რომ ეს დედაკაცი დიდი მშრომელია, ვაკეკაცის საქმეს აკეთებს და, საერთოდ, კაცური საქმეები ემარჯვებაო; ენა ჩავარდნია და დაყრუებულა ბავშვობისას იმის გამო, რომ მის დედას მძინარე ბავშვი მეტად უხეშად გაუღვიძებია. ისეთი შთაბეჭდილება დამრჩა თით-

ქოს მლოცველებს ეს ქალი, მისი ყრუ-მუნჯობის გამო, არაჩვეულებრივ არსებად მიაჩნიათ.

მლოცველი კახელები—სოფელ შილდას, ენისელისა და ყვარელის მოსახლეები არიან. მეოთხე დღეა რაც გზაში ვართო. დღეს ნაშუადღევს ჯატქვეში, თამარისა და ლაშარის სალოცავებში, მივლენ.

ამ მლოცველებზე ადრე მატნელებს აუვლიათ, აგრეთვე ჩარდახიანი ურმებით. ეს გუშინ მომხდარა. დღეს-კი მატნელების რამდენიე ჩარდახიანი ურემი უკანვე მოდის. მათ ღამე ჯატქვეში უთევიათ, თამარისა და ლაშარის ხატები მოულოცავთ და შინ მიდიან—მეტ ხანს ვეღარ დავრჩით, მოუცვლელათ ვართ და სავალი გზა კი დიდი გვაქვსო. შეიძლება მართლაც ასე იყოს, მაგრამ შეიძლება მათი აჩქარების მიზეზი სხვაა. ყოველ შემთხვევაში უკანასკნელ ხანს ერთმა საყურადღებო მოვლენამ იჩინა თავი: მორწმუნეთა ნაწილი თავის მორწმუნეობას ექვის ქვეშ აყენებს, ხატში სიარულს უკვე უხერხულად მიიჩნევს, მაგრამ, ვინაიდან მლოცველთა ეს ჯგუფი ჯერ კიდევ მთლად ვერ განთავისუფლებულა ძველი ტრადიციებისაგან, არამორწმუნე მეზობლების დაცინვისა და გაკიცხვის თავიდან აცილების მიზნით, ხატობის კალენდარულ დღეს არღვევს და ხატში სალოცავად ხატობის წინ, ან ხატობის რამდენიმე დღის შემდეგ მიდის.

14 ივლისი. სოფ. ზ.-არტანი, ლორლაში. არტნის თემსაბჭოს მდივანი თამარ არღაზიანი მიამბობს ერწოს დასახლების ლეგენდას, რომელიც მას თავისი პაპისაგან სმენია. ლეგენდა სინკრეტულია: ბიბლიური მოთხრობა ნოეს შესახებ უძველეს მითიურ სახეებს შერწყმია და მათგან მწყობრი მოთხრობა შემუშავებულია.

ერთხელ თურმე ერწოში გველეშაპი მისულა. მას თან წყალი მიუტანია და მთელი ერწო წყლით დაუფარავს. ხალხი დაღუპულა, წყალში დამხრჩვალა. მხოლოდ ერთი კაცი გადარჩენილა. ამ კაცს სახელად ნოე რქმევია. წყალი რომ მოდიოდა ნოე თურმე კიღობანში ჩაჯდა. კიღობანი წყლის ზედაპირზე მოექცა და ცურვა დაიწყო. აღიღდა წყალი, მთები დაფარა, მაგრამ ერთი მთა ძალიან მაღალია და მის წვერს ვერ მიაღწია. იცურა ნოეს კიღობანმა, იცურა და იმ მთის წვერს მიაღდა. ნოეს თურმე ერთი შინდისფერი მოზვერი ჰყავდა და, როცა ნოე კიღობნით წყალზე დაცურავდა, ეს მოზვერი უკან მისდევდა. გადმოვიდა ნოე კიღობნიდან მშრალ მიწაზე და მოზვერიც მასთან მივიდა. ამასობაში დაღამდა კიდეც და ნოეს დაეძინა. დილით რომ გამოეღვიძა, ხედავს საწყალი მოზვერი დასისხლიანებული გდია: იმ ღამეს თურმე წასულა და გველეშაპს შებრძოლებია. ეს რომ ნოემ გაიგო, რქებზე რკინა გადააკრა — გველეშაპი ვეღარას დააკლებსო. მეორე ღამეს მოზვერი ისევ წასულა, გველეშაპს შებმია, უჯობნია, რკინის რქებით დაუფათრავს და გაუქცევია. ცოცხალ-მკვდარი გველეშაპი ქალა-ქალა მიდიოდა და წყალიც თან მისდევდა. ასე თანდათან ერწოს არემარე წყლისაგან დაცლილა, მხოლოდ იორს შერჩენია წყალი. მაშინ ნოე ბარში ჩასულა და ერწოც დასახლებულა.

გუშინ და დღეს ჩვენი ექსპედიცია საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმი-სათვის რაიონის მოსახლეობის ყოფის მახასიათებელ ობიექტებს აგროვებს. ამ ობიექტებიდან განსაკუთრებით საინტერესოა დაკრეულებული სკივრები, დედა-ბოძები და ჩუქურთმიანი ხის სხვა საგნები.

15 ივლისი. სოფ. ზემო-არტანი. მოხუცი ფშაველი გვიამბობს ლიტერატურაში ცნობილი თქმულების ვარიანტს ლაშარის ჯვარის შესახებ. ამ თქმულებით, არაგვის ფშავეში ერთი დიდი მუხა მდგარა, მუხის წვერზე ოქროს შიბი ყოფილა ჩამოკიდებული. ლაშა გიორგი იმ შიბით თურმე ზეცაში ადიოდა და მუხაზე ჩამოდიოდა.

ერთი მთიული, გვარად აფციაური, ფშაველბსა მტრობდა და ამიტომ მან გადაწყვიტა ლაშარის მუხა მოეჭრა. ამ მიზნით აფციაურმა მუხასთან ხალხი მოდენა და უბრძანა—ხე მოჭერთო. დაუწყეს კრა, მაგრამ ვერც ერთის ცული ვერ გამოდგა, დაკვრისთანავე ის ტყდებოდა, მუხას კი რაც უფრო მეტჯერ მოხედებოდა ცული, მით უფრო სქელდებოდა. არ იქნა და მუხის მოჭრას არა გაეწყო რა. გაბრაზებულმა აფციაურმა კიდევ უფრო მეტი ხალხი მოდენა და რომ წადილს ვერ ისრულებდა ამის მიზეზად ფშაველბსა სთვლიდა. ზოგ მათგანს თავები დასკრა, ზოგი მოკლა. თან ამას გაიძახოდა: თქვენ იცით რად არ იჭრება ეს მუხა და არ ამბობთო.

ხალხმა მართლაც იცოდა, რად არ იჭრებოდა მუხა, მაგრამ არ ამყლავენებდა. ბოლოს, ერთმა მოხუცმა ფშაველმა ველარ გაუძლო ამდენი ხალხის დალუპვას და სთქვა: (უკაცრულ პასუხია) ერთი ციცა დაჰკალით, მუხაზე იმისისიხლი მიასხით და ხე მოიჭრებოთ.

დაჰკლეს ცივა, იმისი სისხლი მუხას მიასხეს და ხეც მოიჭრა: მუხა წაქცეულა და ოქროს შიბი კი ზეცას წასულა. ამ დროს მუხას სამი ნაფოტი მოვარდნია. ერთი იქავ დამრჩალა, მეორე ჯატკევეში გადმოვარდნილა და მესამე კი წყალში ჩავარდნილა; ამ მესამე ნაფოტს რა მოუვიდა არაფინ იცის. ლაშარის პატივისცემით უკანაფშავსა და ჯატკევეში ნიშები აუგიათ. ამ თქმულებაზე ასეთი ლექსიც უთქვამთ:

„მენა ვარ აფციაური,
რად არ ამბავსა მკითხავო.
— შენ რეტიანი ყოფილხარ,
არა ვარ შენი ჭკვისაო,
ლაშარელაის მუხასა
შენ თუ უთხრიდი ძირსაო.
უპირობ ჩამადგედასა
მალღაით ოქროს შიბსაო,
განა შენ მამამ შაჰკიდა,
ჩამოსულიყო ცითაო?“¹

დღეს ნაშუადღევს ჯატკევეში გავემართენით. ზემო-არტნიდან ჯატკევის ლაშარისა და თამარის ხატამდე გზა სულ მდინარე იორის ნაპირს მიჰყვება. ჯატკევის ხატი ზემო-არტანს ხუთიოდეკილომეტრით შორავს, თუმცა ადგილობრივ მცხოვრებთა ცნობით ეს მანძილი 3—3½ კილომეტრს უდრის.

არტნიდან მიმავალი პირველად მიადგება თამარის ხატის ხეივანს, რომელიც იორის გასწვრივ არის გაშლილი. იორი მას აღმოსავლეთით საზღვრავს, ხოლო ხეივნის დასავლეთით გორაკია „ჯატკეურჯი“-ს სახელწოდებით ცნობილი. ამ გორაკზე თამარის

¹ ჩაწერა ექსპედიციის წევრმა შენ. თანამშრ. თაფალა გარდაფხაძემ.

ხატია გაშენებული. აქედან ერთი კილომეტრის მანძილზე, ჩრდილოეთის მიმართულებით, თამარის ხატის გასწვრივ გორაკზევე მეორე ხატი მდებარეობს ლაშარის სახელობისა.

კატკევის ხეივანში ნისვლისას ჩვენ ღამისმთევლები შევნიშნეთ. უმრავლესობა ფშავლები იყვნენ, რომლებსაც ცხენები საძოვრად მიეშვათ და თვით ხეების ძირში დაბანაკებულიყვნენ. იქვე იდგა ჩარდახიანი ურემი, რომელიც, როგორც გაირკვა, კახელებს, სოფელ მატანის მცხოვრებთ, ეკუთვნოდა; ისინი ამ ღამეს თამარის ხატის ძირში ათევდნენ.

ხეივანი გავიარეთ და მივაშურეთ ლაშარის ჯვარს. იგი მოთავსებულია მთის ფართო დაფაკებაზე, რომელსაც თხელი ტყე სარტყელივით აკრავს. ვაკისდასავლეთის მხარე კახელების ჩარდახიან ურემებს უჭირავს. ხარებიდან განთავისუფლებული ურმის მხრები მიწაზეა დაშვებული და ამგვარად დაყირავებულ ურმების ქვეშ, ჩრდილში, დიასახლისები ფუსფუსობენ: მახლობლად ცეცხლის სანთები ადგილი მოუწყვიათ და საკმელს ამზადებენ. ურმები ყვარელსა, მატანსა, ენისელსა და შილდაში მცხოვრებ მორწმუნეებს ეკუთვნის. დამსწრეთა შორის ბევრია არამორწმუნეც. დღეს შაბათია. ლაშარში ფშავლები თითქმის არ ჩანან.

მლოცველებს თავის პირველად სამშობლოდ არტნის ხეობის სოფლები—ყვარა და სხვ. მიაჩნიათ. ჩვენი მამა-პაპა აქედან გადასახლებულა კახეთში და ამიტომ არის, რომ სოფელ ყვარას მიხედვით კახეთშიც ჩვენს სოფელს ყვარელი ეწოდება, ამბობენ სოფელ ყვარლის მცხოვრებნი და სხვა აქ დამსწრე კახელებთან ერთად აღნიშნავენ—აქედან წასულები რომ ვართ, ამიტომ გვმიზეზობს აქაური ხატი და ჩვენგან სამსახურს მოითხოვსო.

ჯერ კიდევ გუშინწინ გაირკვა და დღეს კვლავ დაგვიდასტურეს, რომ კატკევი დღეობა ლაშარობაზე წამოსული კახელები გზაში 4 დღე-ღამეს უნ-

დებიან. მლოცველებს გუშინწინ ნაშუადღევს მიულწევიათ თამარის ხატამდე, ორი ღამე იქ უთევიათ, დღეს დილით ლაშარში გადმოსულან, ამაღამ და ხეალ აქ გაატარებენ და ორშაბათს დაიშლებიან.

ლაშარის ხატს აღმოსავლეთიდან მდინარე იორი და მის გადაღმა აზიდული მაღალი მთები საზღვრავს, ხოლო სამხრეთიდან—მცირე ხევი და ტყით დაფენილი მთა. ტყიანი მთით არის იგი შემოზღუდული აგრეთვე დასავლეთიდანაც. აქ, ამ მთის ფერდობზე, ლაშარის ხატის მახლობლად ღვთისმშობლის ხატია გაშენებული. ჩრდილოეთის მხარეს ჰორიზონტი შედარებით გაშლილია—მახლობლად მთის დაბალი ფერდობები და შორს მაღლა აზიდული მთები მოჩანს.

ლაშარის ხატი ანუ ჯვარი ეწოდება „საზარესა“ და „სასანთლე“ ნიშებს გარშემოვლებული ყორის გაღავნითა და ტყით. გაღავანი ამჟამად მორღვეულია. მისი ქვებით ხატის მახლობლად რძის ფერმისათვის შენობა აუგიათ. გაღავნის ნაშთი მიწის პირადღაა დარჩენილი და მხოლოდ ადგილ-ადგილ მისი სიმაღლე დაახლოებით ნახევარ მეტრამდე აღის. ეს გაღავანი მრგვალი ყოფილა.

ლაშარის „საზარე“ ქვა-კირით ნაგები და გარედან კირითვე შელესილი შენობაა, მიწიდან შუა წელამდე ოთხკუთხი ფორმისა, შუა წელზე აღმართული ოთხი სვეტით, რომლებიც ერთმანეთს კამარით უკავშირდება, და სვეტებზე დაყრდნობილი სახურავით. საზარე-ნიშის სახურავი ოთხწახნაგოვანია, თუნუქით გადახურული. სახურავის წვერზე მოთავსებულია რკინის ჯვარი, რომლის თავზე თეთრი ლითონის მოელვარე ბურთია წამოცმული. სვეტებ შუა ხარი ჰკიდია.

საზარედან ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხარეს, გალანის შიგნით, დგას ავუ-რითა და კირით ნაგები ოთხკუთხი ფორმის „სასანთლე“. ეს ნიში საზარეზე გაცილებით მცირეა. აქვს ორწახნაგოვანი გადახურვა. „სასანთლეს“ დასავლეთის კედელში დატანებულია ერთურთისადმი ვერტიკალურად მიმართული ორი თახჩა. თახჩებში კვეისბერები და დასტურები მლოცველთა მიერ მიტანილ სანთლებს ანთებენ და მათ წინ ქადებსა „კლავენ“ (შესაწირავი ქადა ფშავლების გამოთქმით „დაიკვლის“, ე. ი. ხატის მსახურის მიერ დანით დაიჭრება შესაფერისი ლოცვა-ვედრების შესრულების შემდეგ).

ხატის გალავანში რამდენიმე ხე დგას. ამ ხეების ტოტებზე ჩამოკიდებულია მლოცველთა მიერ შეწირული მიტკლისა და მარლის თეთრი ნაჭრები, ვარდისფერი და წითელი ლენტები და სხვ.

ხატის გალანის შიგნით მხოლოდ კვეისბერები, დასტურები, ხატის მონები და ხატის მიერ „დაჭერილი“ პირები შედიან.

ჯატევეის ლაშარობას მორწმუნე კახელები სამ დღე-ღამეს დღესასწაულობენ: პეტრე-პავლობის მომდევნო ხუთშაბათიდან ორშაბათამდე. მამაპაპური ჩვეულების თანახმად, ხუთშაბათ საღამოდან შაბათ დილაამდე თამარის ხატთან უნდა დარჩნენ, ხოლო დანარჩენი დრო ლაშარში გაატარონ.

კახელ მლოცველთა უმრავლესობა ჯატევეში ფეხშიშველია და თავზე მიტკლის ან მარლის თეთრი თავშლითაა წაკრული. კაცების ნაწილს, თეთრის ნაცვლად, წითელი ფერის თავშლები ახვევიათ. ამას გარდა თითქმის ყველა მამაკაცს წელზე, ქამრის ნაცვლად ან ქამართან ერთად, მიტკლის თეთრი ნაჭრები შემოუკრავთ. ახალგაზრდა ქალებს და ბავშვებს მხრებზე გადაგდებული და მკერდსა და ზურგზე ცერად გაყოლებული აქვთ წითელი ან ვარდისფერი ლენტები, რომლებიც თეძოს თავთან გაუნასკვამთ. ზოგ შუახნისა და ნოხუც მანდილოსანს კაბის გულისპირზე სამკუთხი მოყვანილობის წითელი ნაჭერი დაუკრავთ. ზოგის გულმკერდს-კი ოთხკუთხი ფორმის წითელი ან თეთრი ნაჭერი, ან ზოლებად დაჭრილი და ბადის მსგავსად მოწნული ამავე ფერის „სამკაული ამკობს“. მკითხავი თავით-ფეხამდე მიტკლის თეთრ სამოსშია გამოწყობილი. „ხატის დაჭერილებს“ მიტკლისა მხოლოდ ზედატნები აცვიათ. ამ მხრივ მათგან გამოირჩევა დარიკო ა-შვილი, რომელსაც, თეთრი ფერის ზედატნის გარდა, ხატის სახელზე შეთქმული ყვითლით დაფოთილი წითელი ქვედატანი აცვია. აგრეთვე გამოირჩევიდა ჩაცმული 17-18 წლის ვაჟი. მას შავი შარვლის ზემოდან მიტკლის თეთრი მოკლე შარვალი და ამავე ნაჭრის ხალათი გადაუცვამს და თავზე მიტკლისავე თეთრი, ნაჩქარევად შებლანდული, ქუდი ხურავს.

ამ სამოსს და „სამკაულებს“ მლოცველები ხატში სტოვებენ. დღეობის განმავლობაში ვისაც როდის უნდა, მაშინ მოიშორებს მათ და წმინდად შიჩნეულ ხეების ტოტებზე დაჰკიდებს.

კახელ მლოცველთა შორის ორსულ ქალებსა და „დაჭერილებსაც“ ვამჩნევთ. როგორც გავიგეთ, გუშინ და დღეს დილით ზოგი მათგანი ქადაგად დაცემულა.

ამჟამად კახელ მლოცველთა უმრავლესობა ხატის გალაენის მახლობლა-დაა შეჯგუფებული. „მებუზიკე“ ფშაველი გარმონზე უკრავს და სხვები რიგ-რიგობით ლექურს უვლიან. ყველაზე უკეთ და ყველაზე დიდხანს 23 წლის შილდელი დარიკო ცეკვავს. დარიკო შავგვრემანი, ფერმკრთალი, მუქი წაბლისფერთვალემა, ამავე ფერის ხუჭუჭთმიანი, ემზიანი ქალია. ის ფეხშიშველი ცეკვავს, მსუბუქად, შნოიანად და გატაცებით. უკანასკნელად მისი პარტნიორია მიტკლის ქუდა და მიტკლის შარვლიანი ვაჟი.

უეცრად დარიკო გან-გან წავიდა, წრე გაარღვია და პირაღმა მიწაზე დაეცა. პირველი შთაბეჭდილება ისეთი იყო, თითქოს მან გრძნობა დაჰკარგა. მაგრამ

დაცემისთანავე დარიკომ მორთო ყვირილი და გორვა დაიწყო. ასე გორვით ის ხატის გალაენის ჩრდილოეთის კიდეს მიაღდა და იქ ვაიკიმა თავით ჩრდილოეთისაკენ და ფეხებით სამხრეთისაკენ. დარიკოს მუხლებზე შალი წააფარეს. მან დაიწყო სწრაფად თავის აქეთ-იქით ქნევა და ძახილი: „ეეი, ეეი, ტანჯულო, ტანჯულო, შვილო, შვილო“ და სხვ. დარიკო ქადაგობდა. მას თითქოს ხატები ალაპარაკებდნენ თავის ცოდვებს და მისივე პირით ემუქრებოდნენ. „აბა რა გეგონა, განა შეგარჩენდი ძელი ჭეშმარიტის დანგრევას, ჩემ საბრძანებელში ძვლების შეყრას, ნეკრესის დახურვას... ეეი, ეეი, ტანჯულოო“—ყვიროდა დარიკო, თან თრთოდა, ბეჭებს ნერვიულად ჭიმავდა, თავს მიწაზე ახეთქებდა და მთელი ტანით იკლავებოდა. ასე გასტანა რამდენიმე ხანს და, ბოლოს, დაყუჩდა. მორწმუნენი შიშით მიჩერებოდნენ გაფითრებულ, თვალდახუჭულსა და გაუნძრევლად მიგდებულ დარიკოს. მისმა დედამ, გამხდარმა და ტანმალამა 60 წლის ნინომ, რომელსაც სახეზე მოკრძალებასა და შიშთან ერთად სიკერპის ბეჭედი ესვა, წამოავლო ხელი ფანდურს და საცეკვაო დაუკრა. შემდგომ გავიგეთ, რომ ფანდურზე დაკვრას უნდა გამოეწვია „ანგელოზების“ გამხიარულება, რასაც ქადაგად დაცემულის წამოდგომა და ლექურის თამაში მოჰყვებოდა. მაგრამ დარიკო არ ინძრეოდა. ნინომ ფანდური ჩააჩუმდა და ნელის ხმით გალობა დაიწყო.

ძველად ქადაგად დაცემის დროს შემდეგ საგალობელს მღეროდნენ:

ნანა და ნანა, ნანა და ნანა!
გამარჯვებულო ჩვენო ლაშარო,
იავ ნანინაო.

ია და ვარდი გაშლილი ჰქონდეს,
ია-ვარდ გაშლილი გებძანებოდეს ლაშარსა.

ნანა და ნანა, იავ ნანას გეტყვი,
გაუმარჯოს შენ სიძრიელეს,
ჩვენ სათავეში იარეო.

გაუმარჯოს შენ სიძრიელეს, გადმოხედეყე,
პატარები არიან შენი ტანჯულები.

გეხვეწებით, გევედრებით, იავ ნანინაო,
გადმოჰხედე, დამწუხრებული პატარა ქორთები არიან,
გაუმადლრები არიან, იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ნანას გეტყვი,
ჩვენო დედა ღვთიშობელო,
იავ ნანინაო.

დედა, დედა ღვთიშობელსა,
შფარველი ხარ ტანჯულების,
პატარა ქორთებზედა ია-ვარდი გეფინოსა.

ნანა და ნანა, გაუმარჯოს თამარ დედოფალს!
იავ ნანით მოვიხსენიოთ,
იავ ნანინაო.

გაუმარჯოს ჩვენ თამარ დედოფალს, სათავეში რომ ბრძანდება,
ტკბილათ და შაქრათა, ია-ვარდ გაშლილი დამტკბარიყოს,
იავ ნანინაო.

გადმოჰხედე, გადმოჰხედე ტანჯულებსა,
პატარები არიან, დამწუხრებული,
იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ნანა და ნანა!
გამარჯვებულო ჩვენო ნეკრესო გავაზისთაველო,
შენი სახელს კირიმეო.

ნანა და ნანა, იავ ნანა!
გაუმარჯოს წყაროს თავსაცა,
ფშველუბის თავში რომ ბრძანდება, იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ნანა და ნანა!
ალავერდო, შარიანო და გამარჯვებულო,
იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ჩვენო დედა ბარბარე,
ქვეყნის გადმომხედავო, ყველას მთარველო,
ყველა დამწუხრებულებისა, იავ ნანინაო.

გაუმარჯოს, გაუმარჯოს დედა ბარბარეს,
გადმოჰხედეყე, ძალიან დამწუხრებულები,
პატარა ქორფები არიან, იავ ნანინაო.

საკმარისია იავ ნანით მოგიხსენოთ,
საკმარისია პატარა ქორფებმა გაიხარონ
თავის ტოლ-ამხანაგებში, იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ნანა და ნანა!
ჩვენო მინგრეულ-მონგრეულო ძელო ჭეშმარიტო ღვთაება,
იავ ნანით მოგიხსენოთ, იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ნანა და ნანა!
გადმოჰხედე ტანჯულებსა, ტანჯულები არიან
პატარა ახალგაზრდები, იავ ნანინაო.

ნანა და ნანა, ნანა და ნანა!
სამას და სამოცდასამ წმინდა გიორგის
გაუმარჯოს, იავ ნანინაო.

გაუმარჯოს იმათ ია-ვარდ გაშლილ გზავრობას,
ტანჯულებს უღელი აერთოთ,
იავ ნანინაო.

გაუმარჯოს, გაანთავისუფლოს,
 იმათ ტანჯულებს უღელი აერთოს,
 იავ ნანა, იავ ნანინაო“.

ქადაგად დაცემის მომენტიდან დარიკოს ირგვლივ ხალხი ნახევარწრედ არის შემოვლებული ისე, რომ თავისუფალი არე ხატის გალანისაკენ მოუდის. მონაწილეთაგან ზოგნი მიწაზე სხედან და ზოგნი მუხლის თავებზე, ან ზეზე დგანან.

გალობა დამთავრდა და დარიკო ჯერ კიდევ გაუნძრევლად ეგდო, როდესაც წრეს მოსწყდა, დარიკოსაკენ რამდენიმე ნაბიჯი გადადგა და მახლობლად დაეცა მეორე „დამინეზებული“ შილდელი ელიკო. მასაც მუხლებზე შალი წააფარეს. ელიკო ფართხალებდა, თავს მიწას ახლიდა, მხრებს ნერვიულად არხევდა და გაიძახოდა: „ეეი, ეეი, ლაშაროო, ხევესურთ ბიჭოო“... შემდეგ დაბალი ხმით განაგრძო რაღაცის ბუტბუტი, რამდენჯერმე დაიკვნესა, ამოიოხრა და, ბოლოს, დაიწყო ხატის სახელით გაბმულად ლაპარაკი ვითომ ხატები მას თავის ცოდვებზე ალაპარაკებდნენ. ჩემს გვერდით მდგომი ცრურწმენით გონებადაზოგადი კახელი მამაკაცები მისხნიან—ამას დარიკოზე ნაკლები ცოდო აქვს ჩადენილი. ხატები პირდებიან მალე გაგანთავისუფლებთო. ელიკოს პირით გავიგეთ, რომ მისი ბიძა ხატებს „დაუქვრიათ“. აი ორი დღეა რაც ის კაცი დაცემულა. ჯერ გაჰყვიროდა თურმე თავის ცოდვებზე (ის დასცინოდა თავის ძმისწულსა და სხვა დაჭერილებს—გიყები ხართო და ლაშარობაზე არ უშვებდა), დღეს დილიდან კი გაუნძრევლად დევსო.

მცირე ხნის შემდეგ ჩვენც გავიგონეთ ელიკოს წამოძახილი: „ბიძა შენი გაუნძრევლად დევს, მაშ რა ეგონა, შევარჩენდი განა“.

ელიკოს ქადაგობა არ იყო დარიკოს ქადაგობის მსგავსად მკვერმეტყველური და ხანგრძლივი. ის ხშირად ერთსადანიმავე სიტყვებს იმეორებდა გაბმით, მონოტონური ხმით. განსაკუთრებით ხშირად ყვიროდა: „ეეი, ეეი, ლაშაროო, ხევესურთ ბიჭოო“ და თან ოხვრასა და კვნესას აყოლებდა. ბოლოს, ერთი უსიტყვოდ რაღაც წაიღიდინა, გაჩუმდა და მარჯვენა ხე-

ლი ჰაერში ასწია. მას სასწრაფოდ ხელში ფანდური ჩაუდეს. საკრავი თავისკენ მიიზიდა, გულზე დაიდო და დაუწყაო დაკვრა. ასე უკრავდა რამდენიმე წუთს თვალდახუჭული. შემდეგ ფანდურს ხელი უშვა და მიიზინდა. სრული სიჩუმე ჩამოვარდა მიწაზე გაკიმული ორი „დამიზნებელი“ ქალის ირგვლივ. ბოლოს, დარიკო შეინძრა, წამოიწია. მას დედა მისი დასწვდა და წამოსვა. დარიკომ აწეწილი თმა გაისწორა, შუბლზე ხელი გადაისვა და თავი დახარა. დედამ დაუძახა — ადე, ადე, დარიკო, და თან წამოაყენა. ამ დროს ფანდურზე ლეკური დაუკრეს. ფეხზე ამდგარმა დარიკომ წყნარად მიიხედა-მოიხედა, გასწორდა წელში, გაშალა ხელები და მსუბუქად და ნელი ნაბიჯით ცეკვა დაიწყო. მის მიერ ერთხელ წრის შემოვლის შემდგომ ელიკოც შეინძრა, თვალები გაახილა, გაიღიმა. სხვებმაც გაიცინეს, მიუახლოვდნენ და მხიარულად წამოაყენეს. ელიკო ჩემს პირდაპირ მდგომ წრის ხალხს შტეურთდა. ერთი წუთით მისი თვალები ჩემსას შეხვდა. მან მორცხვად და დაბნეულად გამიღიმა, უეცრად გვერდზე მიტრიალდა, ერთ-ერთ ამხანაგს რაღაც წასჩურჩულა და ორივენი ურმებისაკენ გაიქცნენ. ცოტა ხნის შემდეგ ელიკო და მისი ამხანავი უკანვე დაბრუნდნენ—ელიკოს კაბა გამოეცვალა და ფეხსაცმელი ჩაცვია.

დარიკო კი განუწყვეტილად ლეკურს უვლიდა. მან რიგ-რიგობით აცეკვა ყველა იქ მყოფი—მოხუცი, ახალგაზრდა, ქალი და კაცი, მათ შორის მკითხავი, ორსული ქალები და სხვ.

ამით დასრულდა „ლხინი“. მლოცველები დაიშალნენ და თავ-თავის ურმებისაკენ გაეშურნენ. მალე ხეების ჩრდილში სუფრები გაიშალა და ხალხი სასამხროდ დალაგდა. ფაფალა გარდაფხაძემ და მე წყლის დასალევად ღელესაკენ მივაშურეთ.

წყლიდან მონაბერმა გრილმა სიომ ცოტა ხნით ადგილზე დაგვყოვნა, ქვაზე ჩამოვსხედით და ერთმანეთს ახლად მიღებულ შთაბეჭდილებებს ვუზიარებდით. ამ დროს ჩვენთან მოვიდნენ ჯერ ელიკო თავისი ამხანავი მარგოთი და შემდეგ დარიკო. გაიმართა საერთო საუბარი, რომლის შედეგად შემდეგი გაირკვა. დარიკო ამჟამად 5 თვის პატარადაა. რამდენიმე წლის წინათ მას სხვა ახალგაზრდებთან ერთად დავალემა მიუღია სოფელში უტილ-ნედლეული შეეგროვებინა. გადაუწყვეტილად უტილ-ნედლეულისათვის თავი მოეყარათ „ძელი ქეშმარიტის“ სახელობის გაუქმებულ და ნახევრად დანგრეულ ეკლესიაში, რომელიც სოფელ შილდაში მდგარა. ვალაფანში კი შევიტანეთ ნაყარ-ნუყარი, მაგრამ ვერც ერთი ჩვენგანი ვერ ბედავდა იგი ეკლესიაში პირველად თვითონ შეეგლო—გვიამბობს დარიკო. მაშინ გადაწყვიტეთ სხვებისათვის მაგალითი მეჩვენებინა, შევედი ეკლესიაში, დაუმიზნე ხატს ძვლები და ვესროლეო. ერთი კვირის შემდეგ დარიკოს ცუდი სიზმარი უნახავს, მალე მალაც დაჰკარგვია, გამხდარა, ბოლოს მოსვლია ის, რაც შემდეგში ხშირად ემართებოდა და ღღეს ჩვენ თვალწინ დაემართა. ხატისა არაფერი მწამდა—განაგრძობს დარიკო, ვიდრე „ძელ ქეშმარიტში“ ძვლებს შეეყრიდი, ამ შენობის მინგრეე-მონგრეევაში და ნეკრესის ეკლესიის დაკეტვაში მხურვალე მონაწილეობას ვიღებდიო. შემდეგ გაუბედავად დასძინა: ხატისა არც ეხლა მწამს რამე, ჩემი ბრალი არ არის, რომ ასე შემართებოა. აქ მდგომმა მარგომ მას სიტყვა გააწყვეტინა და თინიანად წამოიძახა: ხატე-

ზიცა მწამს, ღმერთიც მწამს, ვინც რა უნდა თქვას, მე მაინც მწამდა, მწამს და ვიწამებო. ამაზე მესამე ამხანაგმა, ელიკომ, ნერვიულად გაიციხა და უპასუხა—ძალიანაც რომ გწამს, აკი იმისათვის არ დაეცემი და ყვირილს არ გააბამ ხოლმეო?! ამხანაგებს გაეცინათ. მე და გარდაფხაძემ კი ვაკვირვებით შევხედეთ მარგოს. ბაასის შედეგად გაირკვა, რომ მარგოც „დაქერილი“ ყოფილა! შენ რაღად „დაგამიზნეს“ მეთქი, შევეკითხე.—ჩემი მშობლების ცოდო ჩემზე გადმოვიდა. ჩვენი სახლი რომ დგას იქ ხატის მარნები ყოფილა ძველად დაფლული და ჩემ დედ-მამას ზედ უვლიათ და „დაულახავთ“. ამაზე ხატი გამწყრალა და მე დამამიზნეაო, მიპასუხა მან. ელიკოს კი ხატები იმიტომ სჯიან, რომ ის ურწმუნო იყო.

ჩვენმა საუბარმა კარგა ხანს გასტანა. ამ ხნის განმავლობაში განსაკუთრებულ ყურადღებას ელიკო იპყრობდა. ის წარა-მარა და უმიზეზოდ იცინოდა ან დარცხენილად იღიმებოდა, ცქმუტავდა, ხშირ-ხშირად ადგილს იცვლიდა, ხან მარგოს ზურგს ეყრდნობოდა, ხან დარიკოს ეხვევოდა. ამავე დროს ის გულმოდგინედ უსმენდა საუბარს და თვითონაც ლაპარაკში ებმებოდა ისევ სიცილით, ან მორცხვად მოღიმიარე. ბოლოს, ელიკო მოულოდნელად პირადმა დაეცა და აქადაგდა. ყველანი წამოვცვივდით. ელიკო რიყის ქვებზე გაიჭიმა და ღელესაკენ ხოხვა დაიწყო, თან ოხრავდა, კვნესოდა და გაიძახოდა—ეეი, ეეი, ლაშაროო, ხევესურთ ბიჭოო, ეეი, ეეი, ტანჯულო შვილო, ტანჯულო შვილო, შენი ბიძა დიდიდან გაუნძრევლად დევს, აბა რა ეგონა, დაუსჯელად იქნებოდა?! და ისევ ოხერა, ისევ კვნესა. „შენ მალე გაგანთავისუფლებ... დარიკოს არ ვანთავისუფლებ, დიდი ცოდო მიუძღვის...“ მოცვივდნენ მლოცველები, მოიტანეს ფანდური. ყველა ღელავდა, რადგან ელიკო არ წყნარდებოდა, ქვებზე თავს ახლიდა და წყლისაკენ მიხობხავდა. ერთ-ერთი ღედაკაცი მის თავთან გაჩერდა, მაგრამ მახლობლად მდგომმა მანდილოსანმა მას ხელი წაავლო, გვერდზე მისწია და ზუმად უთხრა—აქეთ დადექ, შვილო, თავთან ნუ გაუჩერდები, იქნება ავი ანგელოზები ჰყავდეს, შენთვის ცუდიაო. მლოცველები ელიკოს ეტანებოდნენ, ტანსა და ფეხებს უჩერებდნენ—ეწინოდათ წყალში არ ჩავარდესო. ბოლოს, ელიკო დაუჩქდა, დაწყნარდა. მლოცველები მას გარშემო რკალივით შემოერტყნენ. თეთრ შარვლიანმა დაავადებულმა გაეკმა ფანდურზე დაუკრა. ყველა ელიკოს მისჩერებოდა. განსაკუთრებით აშტერდებოდა მას იქვე ქვაზე ჩამოძვლარი დარიკო, რომელსაც გვერდზე დედა მისი ედგა და დაჟინებით სთხოვდა—წავიდეთ, შვილო, აქედან, რიყეა, ქვებია, ვაი თუ დაეცე, ნუ გამამწარებო. დედას სხვებიც წაეხმარნენ, მოჰკიდეს ხელი დარიკოს და წაიყვანეს. ელიკო კიდევ რამდენიმე წუთი გაუნძრევლად ეგდო. შემდეგ თვალდახუჭულს გაეღიმა. ყველა გამზიარულდა, სიცილი დააყარეს. „ადე გოგო, ადე, რას დაგდებულხარო“, მიძახეს და ზეზე წამოაყენეს. ელიკო იცინოდა. წყნარი ნაბიჯით დაჯტოვით სახიფათო ადგილი. ავიარეთ პატარა აღმართი და ახალი ამბავი შემოგვაგებეს: ხატის მახლობლად რუსის ქალი დაცემულიყო. ის ყვარლის მცხოვრები ყოფილა, ქართველზე გათხოვილი. მიწაზე ეგდო და უსიტყვოდ ღმუოდოდა. ცოტა ხნის შემდეგ დაწყნარებულა, შემდეგ თვალები გაუხელია, მშვიდად წამოძვარა და ხალხში გარეულა.

ამ ამბავს რომ ვისმენდით, ურემების სადგომიდან ხმაური მოგვესმა. ხალხი იქით გაეშურა. ჩვენც გავყევით. შორიდანვე გავარჩიე მიწაზე გაქიმული ჩვენი ნაცნობი მარგო. მისთვის თავქვე მუთაქა ამოედოთ და მუხლებზე შალი წაფარებინათ. ახლო მივედით. მარგოს ღრმა და ჩქარი სუნთქვა ჰქონდა. როგორც სხვა „დაჭერილებს“, მასაც ქადაგად დაცემის დროს თვალეზი დახუჭული აქვს. მოშორებით კახელი მლოცველების ნაწილი შეკრებილა, გარმონზე უკრავენ და „ილხენენ“. მარგოს გულზე ფანდური დაადეს. მან ფანდურს ხელი მოჰკიდა და აწყობა დაუწყო. ფანდურის ხმა არ მოსწონს, სახე ეღრღობება. ბოლოს, საკრავი შორს გადაისროლა და ხელები მიწაზე დაუშვა. „შეხედე ლელისაკენ რომ მამაკაცი მიდის, ის მარგოს ქმარია“, წამჩურჩულა ჩემს გვერდით მდგომმა შუახნის ქალმა და დასძინა: ის ვერ უყურებს ცოლის ასეთ დღეში ჩავარდას და გაერიდება ხოლმეო. მალე მარგოს სუნთქვა დაუწყნარდა და სრულიად გაშემდა. ხანი მიდის და მას სიცოცხლის ნიშანწყალი არ უბრუნდება, ფერმკრთალი და გაქიმული გდია. დამსწრეთ აღელვება დაეტყო. — მომითხეთ ფანდური, მაგას ხელათვე ავახტუნებო — წამოიძახა ღიმილით ერთმა მანდილოსანმა. ამ ქალს თეთრწინწყლებიანი შავი კაბა აცვია, გულზე მიტკლის თეთრი „ბადე-სამკაული“ აქვს ჩამოკიდებული და თავზე შავი მოსახვევი ხურავს; 65 წლისა იქნება, ჯმუხია, შავვრემანი და შუატანზე დაბალი. მოუტანეს ფანდური. მან წრეში საჯდომი ქვა გამონახა, ზეღ მოთავსდა და ფანდურზე საცეკვაო დაუკრა. ჩემს გვერდით მდგომი კახელი ქალი მიჩურჩულებს — ამას კარგი ხელი აქვს, რაც უნდა ავი ანგელოზი ბრძანდებოდეს, მაინც გაამხიარულებს და დაცემულს წამოაყენებსო. ფანდურის დამკვრელთან ზის დაახლოვებით მისივე ხნის მკითხავი სონია. სონიას თეთრი მიტკლის ჭუჭყიანი კაბა აცვია და ასეთივე თავსაფარი ხურავს. ის საზარელი შესახედავია — ცხვირჩავარდნილი, ამოწირპლული პატარა თვალებით, დაბალი და კოკლი. სონია, როგორც მან შემდგომ მიახმო, სომეხია, იმპერიალისტური ომის დროს ალექსანდროპოლიდან გამოქცეული. 1918 წლიდან შილდაში ცხოვრობს. სრულიად უთვისტომოდ არის დარჩენილი, ოჯახი თავის სამშობლოში ამოსწყვეტია.

კარგა ხანია რაც ფანდური მოცეკვავეს იწვევს, მაგრამ მარგო არ ინძრევა. უეცრად ფანდურის კილო შეიცვალა, დამკვრელმა თავი მალა ასწია, თვალეზი ზეცას მიაპყრა და რიხიანი ხმით საშაიროს ყაიდაზე შემოსძახა. „ქადაგად დაეცა, აძრახდა“, მომესმა აქეთ-იქიდან ჩურჩული. მახლობლად მდგომმა ქალებმა ჩემსკენ წამოიწიეს და საიღუმლო ხმით განმარტებას მაძლევენ — ეს ქალი ხატის მონაა; ისეთ ანგელოზებს ჰყავთ დაჭერილი, რომ მუდამ ფანდურზე, ალაპარაკებენო. ამ დროს მარგო შეინძრა, თვალეზი გაახილა, მიიხედ-მოიხედა. მას მახლობლები დასწყვდნენ და წამოაყენეს.

ფანდურზე ქადაგობა დიდხანს გაგრძელდა. ქადაგობის ტექსტს, სამწუხაროდ, ვერ ვიწერ.

ქადაგობა ლექსად ავებული იმპროვიზაციაა. ადგილ-ადგილ ლექსი მოიკოჭლებს, ზოგჯერ ქადაგი რითმას ეძებს. ფანდურზე ლექსს აყოლებს მოღუშული, მრისხანე სახით. ჩვეულებისამებრ „ხატმა მასაც მისი ცოდვები აღიარებინა“. ქადაგობის ამ ადგილს დაერთო ჩემი მეზობლების ვრცელი განმარტება:

ვეგ ქალი ხატებს არაფრად მიიჩნევდა. მოუყვდა ქმარი, დაეხოცა ვაჟკაცი შვილები. არ გატყდა. ვენახში ხატის ნიში ედგა და ის დაანგრია, ნიშის ადგილზე ვაზი ჩაყარა. კაპუეტია, მაგრამ ხატმა მაინც დაამიზეზა, თავის მონად გაიხადაო.

რელიგიური ექსტაზით შეპყრობილ ქადაგს იმ მომენტში, როდესაც ის ერთ ადგილზე მჯდომარე მთელი ტანით ზემოთ იწვედა და მოელვარე თვალებით ცაში ერთ წერტილს აკვირდებოდა, ირაკლი ქავთარაძემ ფოტოაპარატი დაუმიზნა გადასაღებად. ქადაგმა აპარატს თვალი მოჰკრა, უცებ თავი გაიქნია, ელვისებრი სისწრაფით მიწაზე დაეცა, დახუჭა თვალები და გაიქიმა. ამავე დროს ის განაგრძობდა ფანდურის დაკვრას და კიდევ უფრო რიხიანი ხმით ქადაგობის შაირს მოსთქვამდა. შემდეგ ფანდური შორს გადაავდო და დაიწყო საშინელი ბორგვა და ყვირილი. ხალხი შეინძრა, აქეთ-იქიდან დაისაზრეს „შეჰკარით, შეჰკარათო“. მძლავრი ტანის მოქმედებით და არაჩვეულებრივი სისწრაფით ხატის მონამ ხატის გალავნისაკენ გორვა დაიწყო. გალავნამდე მანძილი საკმაოდ დიდია. გზაში აქა-იქ ქვები ყრია. ქადაგი ეზღებოდა ქვებს, ზედ გადადის, მას მისდევენ ქალები, ქალებს ბავშვები და კაცები. ქალები ცდილობენ ქადაგის მსვლელობა შეაფერხონ, გზიდან ქვებს აცლიან, აწეულ კაბას და ქვედა საცვალს უსწორებენ და თან კივიან—ჩვენ ვერას გავზღებთ, კაცებო, მოგვეხმარეთო. მიეშველენ კაცებიც, მაგრამ მოკრძალებულობისა გამო ხატის მონის შეჩერება ვერ მოახერხეს. მონა, რომელსაც გორვის დროს კაბა შემოეხა, მხოლოდ ხატის გალავნის წინ შეჩერდა. აქ მან დაიწყო ერთ ადგილზე ფართო ხალი, მხრების ძლიერად რხევა, თავის ქნევა, თვალების ტრიალი და საზარელი ღმუთილი.

მლოცველები კვლავ ქადაგის გარშემო შეჯგუფდნენ და ნახევარწრედ შემოერთნენ. ქადაგი განაგრძობს ფართხალს და ღმუთილს. უეცრად მან ზედატა-

ნით წამოიწია, ხელები ხატისაკენ მიაპყრა და მერე ისევ მიწაზე დაეცა. ამ დროს წრეში დარიკო შევარდა, წრის შუაგულ ადგილზე შებარბაცდა და დაეცა. დარიკო თავს მიწაზე ახეთქებს, მხრებს ჭიმავს და მთელი ტანით იკლაკნება. აუტყდა საშინელი სლოკინი, რომელსაც თან სდევს გულ-მკერდის ქვედა ნაწილიდან უცნაური ბაყი-ბუყი. სლოკინსა და თავისებურ ბოყინთან ერთად მას ამოხდება ხოლმე გაბმული ხმოვნები და ნაწყვეტ-ნაწყვეტი სიტყვები: „ეე, ეე... ტანჯულო შვილო, ტანჯულო შვილო, ტანჯულო დედა... არ განთავისუფლებ... არ განთავისუფლებ... რა გეგონა ძელი ქეშმარიტი რომ დაანგრიე... ძელები რომ შეყარე... ნეკრესი ვარ... ეე, ეე... გაწვალე... გტანჯავ... თეთრი ვიორგო... ალავერდი... ეე, ეე, ტანჯულო შვილო... ეე, ტანჯულო, ტანჯულო... ტანჯულოო... ლაშაროო“... და სხვ. ბოლოს, დარიკო დაყუჩდა. ხატის მონაც წყნარად იწვა და თვალდახუჭული რაღაცას ბუტბუტებდა. დაუკრეს ფანდური. დარიკომ მიწის პირად მხრები აათამაშა თითქოს ცეკვაუსო და ცოტა ხნის შემ-

დგ კვლავ გაშეშდა. მისმა დედამ „ნანა და ნანას“ სადიდებელი წამოიწყო. მას აპყვნენ სხეები და დასაწყისში წყნარი მოძახილი მძლავრ მრავალხმიან გალობად გადაიქცა. დარიკო არ ინძრეოდა. გალობა დასრულდა და გამეფებული სიჩუმე ისევ ხატის მონამ დაარღვია. ის წამოვარდა ფეხზე ისე სწრაფად, რომ თავიდან თავშალი წასძვრა და მიწაზე დაეცა. ქადაგს თმა გადაპარსული ჰქონდა. კვლავ მესმის მეზობლის განმარტება: ამას ისეთი ძრიელი ანგელოზები ჰყავს, რომ თმას არ უჩერებენ; რომ არ გადაიპარსოს ცეცხლის ალად მოედებიან და დასწვამენო.

ერთმა ქალმა ხელი წამოავლო მიწაზე დავარდნილ თავშალს და მონას მიაწოდა. უკანასკნელმა დახედა თავის შავ თავმოსახვევს, დასწვდა მას გაბრაზებით და შორს გადაისროლა. მაშინ მეორე ქალმა თეთრი თავშალი მიაწოდა, მაგრამ ქადაგმა ისიც გადააგდო. თავშიშველი, შემოძარცული სამოსით, ზეცაში ხელებ და თვალეპ აპყრობილი ხატის მონა მთვარეულის მსგავსი სვლით ხატისაკენ გაემართა. მან გადააბიჯა გალაენის ზღუდეს, მივიდა სასანთლენიშთან,

გამოიღო თაროდან სანთელი, დაანთო, მიაკრა თაროზე, პირჯვარზე გადაისახა და მოუბრუნებლივ უკან-უკან წამოვიდა, თან პირჯვრის წერას განაგრძობდა. ასე გადმოაბიჯა კვლავ გალაენს, ერთხელ კიდევ პირჯვარი გადაისახა და გალაენის მახლობლად გაჩერდა. ამ დროს მას კვლავ თეთრი თავშალი მიაწოდეს, რომელიც მონამ თავზე წაიკრა და ბუტბუტით მიიხედ-მოიხედა. მან თვალი მოჰკრა მიწაზე დაგდებულ დარიკოს, მოწყდა ადგილიდან, მივარდა ამ ქალს და ფეხზე წამოაყენა, შემდეგ გაშალა ხელები და ლეკური დაუარა. საჩქაროდ ფანდური ააყლერეს. დარიკო მონას ვაჰყვა. თვალდახუჭულმა გაშალა ხელები, წყნარად აათამაშა ფეხები და დაუარა. მონამ წრეს ერთხელ შემოუარა, შეჩერდა გალაენთან, ნიშის პირდაპირ ერთ ადგილზე ოდნავ ფეხები შეათამაშა, პირჯვარი გადაისახა, კვლავ გალაენის შიგნით შევიდა, სასანთლე-ნიშის წინ დაიჩოქა, წელი დახარა, თავი მიწაზე დაახეთქა, შემდეგ გასწორდა, კვლავ პირჯვარი გადაისახა, წამოდგა ფეხზე, ბარბაცით გარეთ გამოვიდა, ერთი წუთით კიდევ შეჩერდა გალაენთან, დაბნეულად მიმოიხედა და შემდეგ სირბილით დაეშვა თავქვე, ურმებისაკენ. სულ მალე ის უკან დაბრუნდა; მოდიოდა ისევ ბარბაცით და თან ხბო და ცხვარი მოჰყავდა. ერთ ხელში საბელით ხბო ეჭირა, მეორეში ცხვარს. უკან მამაკაცი მოსდევდა და ხბოსა და ცხვარს სახრით მოერეკებოდა. ამოვიდა მონა თავის საკლავებით ხატში, მიიყვანა ისინი სასანთლე-ნიშთან, მამაკაცის დახმარებით ცხვარს და ხბოს შუბლთან სანთლით ბალანი შეუტრუსა, რაღაც ლოცვა წაიბუტბუტა, პირჯვარი გადაისახა, შემდეგ იმავე მამაკაცის თანხლებითა და დახმარებით ხატის გალაენს სამჯერ გარს შემოუარა თავისი საქონლით, ბოლოს, საკლავები მამაკაცს გადასცა და თითოთი ანიშნა—ესენი გალაენის გარეთ, სამხრეთის მხარეს, მთის დავაკების კიდევ დაჰკალიო და თვით კი იქაურობას განშორდა. ასე გახსნა ხატის მონამ საკლავების დაკვლა-შეწირვის პროცესი ლაშარში. მას შემდგომ რაც მისი საკლავები დაიკლა, კახელმა მლოცველებმა დაიწყეს მორევკვა თავისი ცხვრებისა და უკანასკნელებს აკვლევინებდნენ იმ ადგილას, რომელზეც მონამ მიუთითა.

მთელი ამ ხნის განშავლობაში დარიკო ცეკვავდა. პირველად რამდენიმე წრე მან თვალდახუჭულმა შემოუარა. შემდეგ ცეკვას თვალახილული განაგრძობდა. როგორც პირველი დაცემის დროს, ისე ესლაც ის დიდხანს ცეკვავდა,

განსაკუთრებით დიდხანს თეთრ-შარვლიან ვაჟთან. „საწყალ დარიკოს ბევრი ცოდვები მიუძღვის ხატების წინაშე“, ლაპარაკობენ წრეში. „ყველა ხატები პირდება გაგანთავისუფლებთო, მაგრამ თეთრი გიორგი არ ეშვება, ჩემი ქადაგი უნდა იყოო“, მეუბნებიან დარიკოს სოფლელები.—კაცო, რა მოხდა! კაცო, რა ამბავია! ასეთი არაფერი მინახავს,—ცბიერი პათოსით გაიძახის შესარბოშებული ფშაველი „მებუზიკე“, რომელიც, თუ არ ვცდები, ერთადერთი ფშაველია ამ დღეს ლაშარში.

ბეთრ შარვალ-ხალათა და თეთრ-ქუდა 17-18 წლის ვაჟი, როგორც გადმომცეს, სოფლის სკოლის მე-6 კლასის მოწაფეა. ისიც ხატის მიერ „დაჭერილი“ ყოფილა. ხშირად სკოლაში გაკვეთილების დროს ეცემა ხოლმეო. ავზნიანი ავადმყოფი უნდა იყოს, რადგან, მთხრობლების თქმით, მას ისეთი ანგელოზები ჰყავს, რომ არ ალაპარაკებენ, მარტო დღეს აღენ პირიდან. მასწავლებლებშიც იციან, ყველამ იცის მისი მდგომარეობა, ექიმებთანაც დაჰყავთ, მაგრამ აქამდე ვერაფერმა უშველაო.

განცალკევებით დგას „დაავადებულთა“ მცირერიცხოვანი ჯგუფი. — ეს თავწაკრული ქალი, კაცი და ლენტებიანი გოგონაც, — გვეუბნება ერთ-ერთი ხნიერი მანდილოსანი — ხატის დამიზნებულნი არიან. კარგი, მაგრამ რატომ არის, რომ თქვენ, ხანში შესული მანდილოსნები, ჩვენ თვალწინ თავისუფლად დაბრძანდებით და თქვენი შვილები კი „დაავადებულები“ არიან? — შევეკითხეთ იქ მყოფ ქალებს ხუმრობით. ამაზე მათ სერიოზული ტონით გვიპასუხეს: დაილოცოს იმათი სამართალი, ხატებს ჩვენ აღარ უნდივართ; გამოგვიცხადეს—ახალგაზრდები გვინდაო, ახალგაზრდებს უნდა ვაწამოთ ჩვენი ძალაო. სამი კვირა არ იქნება რაც ერთი კაცი მოჰკლეს. ღმერთისა და ხატის იმას არაფერი სწამდა, ნეკრესი მიგვიკეტა, ძელი ჭეშმარიტი მიგვივგრ-მოგვივგრა. დაიჭირეს ხატებმა, მიიყვანეს ეკლესიის კარზე და თავისი პირით ათქმევენეს—ეკლესია შენი ხელით ააგეო, თორემ არ გაგახარებთო. ბევრი იწვალა საწყალმა, ბევრჯერ ააძრახეს ხატებმა, მაგრამ არა და არ გატყდა. გონზე რომ მოვიდოდა, ისევ ხატებს დასცინოდა. იმისი ცოლი ხომ ქმრის აძრახების დროსაც კი გაიძახოდა—მირჩენია ჩემი ქმარი პატიოსნად მოკვდეს, ვერღე ამ უბედურ ყოფაში იყოს და სამარცხვინოდ იცოცხლოსო. აუსრულდა კიდევ თავისი ნატვრა. უჯანსაღედ რომ დაიჭირეს, საწყალი კაცი ძელ ჭეშმარიტში გაიქცა და იქ დაეცა. იყვირა, ილაპარაკა—შენი ხელით მოიტანე ქვა და საძირკველი დამიდგო,—მერე ჩაჩუმდა და, ჯვარი აქაურობასა, გათავდა.

ცეკვა დასრულდა. მოქანცული დარიკო წარბებშერკული დგას. მის გვერდით ელიკო ილიმება. ვეკითხები დარიკოს—შენს გვარში, დედის ან მამის მხრივ, ყოფილა ვინმე შენსავით ავადმყოფი, თუ არა? თავი გააქნია, არაო. მაგრამ ცოტა ხნის საუბრის შემდეგ გაირკვა, რომ მისი ბიძაშვილი ერთხანს „ეცემოდა“, ეხლა კი მორჩენილიაო.

გაირკვა აგრეთვე ისიც, რომ „დაჭერილები“ თურმე საჭმელ-სასმელს ერიდებიან. დარიკო და ელიკო კი თითქმის სრულიად შამშილობენ—არ გვინდა საჭმელი, ვერა ვჭამთო, გაიძახიან.

ჩვენც დაეიქანცეთ. მძიმე და აღმაშფოთებელმა სურათებმა განვლო ჩვენ თვალწინ. სულ ხუთიოდე საათია რაც აქ ვართ და ამ მოკლე ხნის განმავლობაში რამდენი ამბის მოწამენი ვიყავით! ხალხის მონათხრობს რომ თავი დავანებოთ, დღეს ნახულიც საკმაოდ თვალსაჩინო ილუსტრაციაა იმის, რომ კახელ მორწმუნეთა ნაწილი უძველესი რელიგიური იდეების გადმონაშთებითაა შეპყრობილი და ამავე დროს, როგორც ჩანს, ფსიქო-ნერვული სნეულებითაც უნდა იყოს დაავადებული.

ჩვენს მიერ დამოწმებული მოვლენები ადამიანში სულების შესახლებისა და რელიგიური რჩეულობის უძველესი იდეების გადმონაშთებს უნდა წარმოადგენდეს. ეს გადმონაშთები დღეს ლაშარობაზე მეტად თვალნათლივ გამოიქვანდა ე. წ. თეოფანიის მომენტებში, როდესაც ხატის მონას და „დაჭერილებს“ ანუ „დამიზნებულებს“ ცხოველი სახით, ასე ვთქვათ, ხორცშესხმულად ხატი გამოეცხადა და მათი პირით ამეტყველდა. სულების თუ ღვთაებების ზილვისა და მათთან ურთიერთკავშირის არსებობის გაცდები, როგორც ცნობილია, მორწმუნეთა შორის შესაფერისი ფსიქიკის მქონე პირებს ახასიათებთ, ისეთ სუბიექტებს, რომელნიც განსაკუთრებული ნერვულობით, ისტერიულობით, ჰალუცინაციებისადმი მიდრეკილებით გამოირჩევიან. სწორედ ასეთი ფსიქო-ნერვული ტიპები უნდა იყვნენ ჭატჭევის ლაშარობაზე მოსული ხატის მონა და ხატის მიერ „დამიზნებული“ კახელები.

რელიგიის დარგში ამ მეტად საყურადღებო, თითქმის უნივერსალური კონცეფციის—სულების შესახლებისა და რელიგიური რჩეულობის—გადმონაშთები ლაშარობაზე მოცემული ფაქტებით არ ამოიწურება. მათი ფიქსაცია ჯერ კიდევ არის შესაძლებელი კახელებისა და ქართლებების ძველ ყოფაში და აქა-იქ შემორჩენილ სახატო დღეობებზე, მათგან ყველაზე უკეთ დღეობა თეთრ-გიორგობაზე.

მზე დასავლეთის ჰორიზონტს მიადგა. მახლობელი არე-მარე მოიღუშა და წვიმის რამდენიმე წვეთიც დაგვეცა. ექსპედიციის ხელმძღვანელი მოგვიწოდებს წასვლას. გამოვეთხოვეთ კახელებს, შეესხედით ცხენებზე და თამარის ხატისაკენ გავემუროთ.

სალამოა. კვლავ „თამარ დედოფლის“ ხეივანში ვართ. ჩვენს აქ პირველად ყოფნის შემდგომ მლოცველთა რიცხვი გაზრდილა. ხეივნის გასწვრივ ფშაველი ღამისმთევლები განლაგებულან. ხეების ქვეშ გაშლილია სუფრები. აქეთ-იქიდან მოისმის მუსიკის ხმა და სიმღერები. შეეჩერეთ ცხენები და იქვე მდგომ რამდენიმე შეზარხოშებულ ფშაველს ვთხოვეთ ხატში ასავალი გზა ესწავლებინა. არ ვიცითო, გვიპასუხებენ სიცილით. ცხენები მთის აღმართისაკენ წავრეკეთ, გადაეწყვიტეთ გზა დაუხმარებლად გაგვეკვლია. ჩემ ცხენს წინ მივგრალი ფშაველი გადაეღობა. ცხენს მოეცალე და ხატი საით არის მიჩვენე მეთქი, ვუთხარი.

გვერდზე წაბარბაცდა და თავი გაიქნია—ხატისა არა ვიცი რაო. მთიელ კაცს ტყუილის თქმა ეკადრება, ფშაველო?—შევეკითხე ხუმრობით. ამის გაგონებაზე წელში გასწორდა და მტკიცე ნაბიჯით ბინდში ოდნავ შესამჩნევ ბილიკზე გადავიდა—გამომყევ გზას გიჩვენებო, და რატომღაც დაო მარო მიწოდა. ავეყვით. ამ წვრილ, საცალფეხო ბილიკს და აველით ნატქეურჯის გორაკის დავაკებაზე.

ნატქეურჯის გორაკის ფერდობები და დავაკების კედლები დაფენილია ხშირი ტყით, რომელიც შესდგება (ფშაური ტერმინოლოგიით) კირცხილას, დენალის, თელას, იფნის, კემერჩხალის, მსხლისა და მაჯალო ვაშლის ხეებისაგან. ამ გორაკს სამხრეთით და აღმოსავლეთით მდინარე სოფლოვნისწყვი ჩაუდის, დასავლეთით იორი და მის გადაღმა ამართული მაღალი მთა კორსავი საზღვრავს, ჩრდილოეთით შედარებით დაბალი, ტყით შემოსილი მთებია, რომელთა

ერთ-ერთ მახლობელ დავაკებაზე ნატქევის ლაშარის ჯვარი მდებარეობს.

ლაშარის ჯვარის ანუ ხატის მსგავსად, „თამარ დედოფლის“ სალოცავი საზარის, სასანთლისა და მათ ირგვლივ წრედ შემოვლებული ყორის გაღავნისაგან შესდგება. ხატის კომპლექსს ეკუთვნის აგრეთვე ნატქევის „წმინდა“ ტყე და გაღავანში მოთავსებული ხეები, რომელთა ტოტებზე ჩამოკიდებულია ფშაველების მიერ შეწირული აბრეშუმის ფერადი—თეთრი, ყვითელი, წითელი და ერთი შავი ფერის—„საკადრისები“, კახელ მლოცველთაგან დატოვებული მიტკლისა და მარლის თეთრი ნაჭრები, თავსაფრები და ვარდისფერი და წითელი ლენტები.

თამარის საზარე-ნიში სავსებით ისეთივეა როგორიც ლაშარისა, ოღონდაც აქ ნაგებობათა კომპლექსი (საზარე, გაღავანი) უკეთ არის დაცული, ვიდრე ლაშარში. როგორც ქვეისბერები გადმოგვცემენ, ნატქევის თამარისა და ლაშარის სალოცავი ძეგლები ერთდროულად ყოფილა აგებული ამ 30 წლის წინათ¹.

¹ ნ. ხიზანაშვილის აღწერილობის მიხედვით, მის დროს ნატქევი მდგარა „სამონასტრო შენობა“, რომელიც „ფშაველის ჩვეულებრივს სახლ-კარს მოგავანებთ; კალო-საბძელი, ფიცრული სადგური, ერთი პაწია ქვიტკირის მოაჯირიანი ოთახი და ქვემოთ შარა-გზისა

თამარის ხატს უწინ თავისი ადგილ-მამული ჰქონია—თვით ჯატქვევში სახ-
ნავ-სამოვრები, სათიბები და სოფელ ახმეტაში ზვარი და მარანი. ამას გარდა
მას თურმე მრავალი მსხვილფეხა, განსაკუთრებით მეწველი, საქონელი და
ცხვრის ფარა გააჩნდა. ეს ქონება მლოცველების მიერ ყოფილა შეწირული. ხა-
ტის უძრავ და მოძრავ ქონებას პატრონობდნენ ხატის მსახურნი, კაცები და
ქალები, რომლებიც მუდმივად ჯატქვევშივე ცხოვრობდნენ. ქალები ხატის მსხვილ-
ფეხა საქონელს უვლიდნენ და უმთავრესად ქალურ ხელსაქმეს მისდევდნენ.
კაცები კი ადგილ-მამულს ამუშავებდნენ და მეცხვარეობდნენ, ხატის ცხვრის
ფარას უდგენენ. რაც შეეხება ზვრებს ახმეტაში, მათ დამუშავებაში ხატის მსა-
ხურებს ივრისა და არაგვის ფშავლები ეხმარებოდნენ მორბეობით, ყო-
ველწლიურად თითოეული თემიდან გარკვეული რაოდენობის მუშა-ხელის
გამოყოფის საშუალებით. ღვინოს იქვე ხატის მარანში აყენებდნენ. დღეობის
დროს ხატის მსახური გაემგზავრებოდნენ ახმეტაში და იქიდან ღვინო მოჰ-
ქონდათ. ეს ღვინო ხმარდებოდა დღეობაზე მისულ მლოცველებს ღვლეში,
არაგვის ფშავში, სადაც „თამარ ღვლეფლის“ მთავარი ხატია, და ჯატქვევში
(ივრის ფშავში)¹.

ამ ათიოდე წლის წინათ ჯატქვევის ხატს კიდევ გააჩნდა თურმე პატარა
ადგილ-მამული, 10—15 ძროხა და 40-მდე წვრილფეხა საქონელი. იმ ხანად
იქ მკვლელობა მომხდარა—ერთ ქვეისბერს მეორე ქვეისბერი მოუკლავს. მას
შემდგომ ხატის აღარც ერთი მსახური ჯატქვევში აღარ სახლობს და ხატს აღარც
საქონელი და მამული მოეპოვებაო, მოგვითხრობენ ფშავლები.

მორწმუნე ივრის ფშავლები და ერწოელები ლაშარობას პეტრე-პავლობის
მომდევნო შაბათსა და კვირას იხდიან, თუმცა თითო-ოროლა ოჯახი ჯატქვევში
მოსალოცავად სიარულს პეტრე-პავლობის მეორე დღიდანვე იწყებს. არაგვის
ფშავში-კი ეს დღეობა უფრო გვიან მოდის², ყოველ შემთხვევაში მას შემდგომ,
რაც თიანეთის რაიონში „იხინქობას“ გადაიხდიან ხოლმე.

ჩვენ არაფერი გვსმენია ჯატქვევის თამარის ხატის საეციალური დღეობის შე-
სახებ, რომელიც ნ. ხიზანაშვილის ცნობით თითქოს ალდგომის მესამე დღეს
იციან³. დღეს, დღეობა ლაშარობის შაბათ საღამოს, მორწმუნე ფშავლები და
ერწოელები თამარის ხატში არიან ამოსული. პირველად აქ მოსულან, აქ ათევენ
ღამეს, სწორავენ ცხვრებს და ქალებს, სვამენ არაყს და ქეიფობენ. ხვალ კი,
პირად სიბი-ქვის ნიში“⁴, როგორც ვხედავთ, ხიზანაშვილის დროს თამარის სალოცავის-
შენობათა კომპლექსი სხვაგვარი ყოფილა, ვიდრე ამჟამადაა. ე. წ. სამონასტრო შენობა დღეს
აღარ არსებობს; სალოცავი ნიში-კი (უკეთ, ნიშები—სახარე და სასანთლე გალავნიტურთ),
როგორც აღვნიშნე, ჯატქვევრის გორაკზეა გაშენებული და არა ქვევით, შარაგზის პირად.

გარდა ამისა ყურადღებს იქცევს ის გარემოება, რომ ავტორი არას ამბობს ჯატქვევში
ლაშარის ნიშების არსებობაზე. ხიზანაშვილის ნაშრომიდან ისეთი შთაბეჭდილება იქმ-
ნება თითქოს მის დროს (წარსული საუკუნის ოთხმოციან წლებში) ლაშარის ხატი ჯატქვევში
არ არსებობდა. იხ. ნ. ხიზანაშვილი (ჟრბნელი), ჩემის რვეულიდან, მასალები საქარ-
თველოს ეთნოგრაფიისათვის, ტ. II, 1940 წ., გვ. 96, 97 და შემდ.

¹ შტრ. ნ. ხიზანაშვილი, დასახელ. ნაშრომი, გვ. 95—101.

² ვაქა-ფშაველა, ლაშარობა, ეთნოგრაფიული წერილები გ. ქიქოძის წინასიტყვა-
ობით და რედაქციით, ტფ. 1937 წ., გვ. 142.

³ ნ. ხიზანაშვილი, დასახელ. ნაშრომი, გვ. 100.

კვირას, ნაშუადღევს გადავლენ ლაშარში, სადაც მლოცველთა უმრავლესობა საღამომდე დარჩება და შემდგომ დაიშლებიან.

საყურადღებოა, რომ დღეობაზე არც ერთი ხევისური არ მოსულა მიუხედავად იმისა, რომ ისინი სულ მახლობლად, არტნის ხეობის სოფლებში: ბაჩალსა, ბაბხისწყევსა, ხილიანასა და საშუბში, მოსახლეობენ. ფშავლები გვიხსნიან—თამარისა და ლაშარის ხატი ხევისურებს არა სწამთ და ამიტომ ლაშარობაზე არასოდეს არ მოდიანო. მაგრამ ვაჟა-ფშაველა საწინააღმდეგო ცნობას გვაწვდის: ხევისურები საგანგებოდ გადადიოდნენ ლაშარობაზე დასასწრებად არაგვის ფშავში, სადაც ლაშარის მთავარი ხატია მოთავსებულიო¹. ამასთანავე მოვიგონოთ დღევანდელი ქადაგობა ლაშარის ჯვარში: კახელები ხომ ქადაგად დაცემის დროს ლაშარს „ხევისურთ ბიქოს“ ეძახიან. ხევისურების ლაშარობაზე არდასწრება ყოველ შემთხვევაში ბოლო ხნის ამბავი უნდა იყოს.

მლოცველი ფშავლების სარწმუნოებრივი წარმოდგენები და მათი ხატობა თვალსაჩინოდ განსხვავდება კახელ მლოცველთა სარწმუნოებრივი წარმოდგენებისა და ხატობისაგან ჯატყევიში. ერთი მხრივ, ჩვენ თვალწინ ისახება მიტკლის თეთრ სამოსში გახვეული, თავზე თეთრი ან წითელი თავშეფარება და წელზე, მხრებზე და ყელზე თეთრივე ნაჭრებით ან ფერადი ლენტებით „შემკული“ კახელები, რომლებიც საკუთარ ჩარდახიან ურმებს ოთხი დღე-ღამის განმავლობაში მეტწილად ფეხდაფეხ ფეხშიშველნი მისდევენ. მეორე მხრივ, ჩვენ ვხედავთ თავით ფეხამდე საუკეთესო ტანსაცმელში გამოწყობილ ფშავლებს, რომლებიც კრელი ხალიჩის ასალითა და ხურჯინით დამშვენებულ ცხენებზე შემსხდარან, წინ შესაწირავი ჭედლა წაუგდიათ და თავმომწონედ ჯატყევისაკენ მიეშურებიან.

კრუმორწმუნე კახელი თავს იმართლებს—ჩემი მამა-პაპა არტნის ხეობიდან კახეთში გადასახლებულა, აქაური ხატი ამიტომ მამიზეზებს და ჩემგან სამსახურს მოითხოვს, თორემ ასე რომ არ იყოს აქ რა წამოვიყვანდაო. ფშაველი კი ეშმაკური ღიმილით და უდარდელად გვეუბნება—თქვენ თვეობით „დაჩაზე“ მიდიხართ ხოლმე, მე კი ჩემ თავს ორი დღით „ოტპუსკი“ მივეცი და ჯატყევიში საქეიფოდ წამოვედიო.

რელიგიური ფანატიზმით შეპყრობილი კახელი მლოცველები მოკლე ხნით გაშლილ სუფრებს უსიცოცხლოდ უსხედან, საქმელ-სასმელს უხალისოდ შეეჭევიან, ხატის სახელით ფანდურზე უკრავენ, ლეკურს უვლიან, მხოლოდდამხოლოდ ხატის საგალობელს მღერიან და ისიც სასოწარკვეთილების მომენტში, როდესაც ქადაგად დაცემულს, მათი რწმენით, ანგელოზებისაგან საფრთხე მოელის. ფშავლებს კი სუფრები აულებლად, წინ უფენიათ, ერთი მეორეს პატიჟობენ და უმასპინძლდებიან, თავშეუკავებლად სვამენ, ჭამენ, თვრებიან, უკრავენ გარმონზე და მხიარულობენ.

ამავე დროს მორწმუნე ფშავლები რელიგიურ წესებსაც ასრულებენ. ჯატყეურჯის გორაკზე, „თამარის საბრძანებლის“ მახლობლად, მხოლოდ კვეისბერები, დასტურები და მათი ჯალაბობაა დაბნაკებული. მლოცველები კი ქვევით, ჯატყევის ხეივანში დაბნაკებულან. მლოცველი ოჯახის წარმომადგენელი ერეკება გორაკზე თავის შესაწირავ ცხვარს, ამოაქვს საზედაშე არაყი და ქადები,

¹ ვაჟა-ფშაველა, იქვე.

ყოველივე ამას დასტურებს გადასცემს და თვითონ გალაენის წინ ქუდმოხდილი გაჩერდება. დასტურები ქედლიას ჯევისბერს წაუგდებენ და ისიც სხაპასხუპით ამბობს „სადიდებელსა“ და „ხუცობას“ და მსხვერპლს შუბლზე ანთებული სანთლით ბალანს შეუტრუსავს. ამის შემდგომ იგივე დასტურები (ორი კაცი) ქედლიას ფეხებს გაუკრავენ და მიწაზე წააქცევენ. ჯევისბერი მარცხენა ხელით კისერს გადაუწევს, მარჯვენაში დანას მოიმარჯვებს, მსხვერპლს ყელში გამოუსყვამს და თავს წაავდებინებს. „გწყალობდეს, გწყალობდეს“, დაიძახებენ ამ დროს დასტურები, დაკლულ ცხვარს განზე წაათრევენ და გაატყავენ. უკანასკნელის თავი და შიგნეული გალაენის წინ რჩება და უამრავი ცხვრის თავებისა და შიგნეულის სუნი საკმაოდ დიდ მანძილზე არემარეს ეფინება. ჯევისბერების ნაცვლად ქალების „დაკვლას“ აწარმოებენ დასტურები, რომელთა რიცხვი ნატყვეში რამდენიმეა. ქალებს სასანთლე-ნიშის თაროზე ან მის მახლობლად „ჰკლავენ“. დასტური წაიბუტბუტებს „მოსაქსენებელს“, ქადას ჯვარედინად დანას დაუსვამს და ოთხ ნაწილად გასჭრის. მამაპაპური წესის თანახმად, ცხვრის ბეჭი ან კანკი და ქადის მეოთხედი ხატიონსა რჩება. უხვი შემწირველი ქადის დანარჩენ ნაწილსაც იქვე ხელზე ჩამოარიგებს, საზედაზე არაყით საყვებოთლს თავს წაუქცევს, ისედაც შეზარხოშებულ ჯევისბერებსა და დასტურებს კიქით არაყს მიართმევს და, როდესაც ბოთლი გამოიცილება, გატყავებული საკლავითურთ ისევე ხეივანს უბრუნდება. ხატის ვალავანთან მისვლა მხოლოდ იმ მანდილოსნებს შეუძლიათ, რომელთაც თვითური აღარ გააჩნიათ. დანარჩენი ქალები, რომლებსაც ხატში შესაწირავი მიაქვთ, გალაენის მოშორებით გაჩერდებიან ხოლმე.

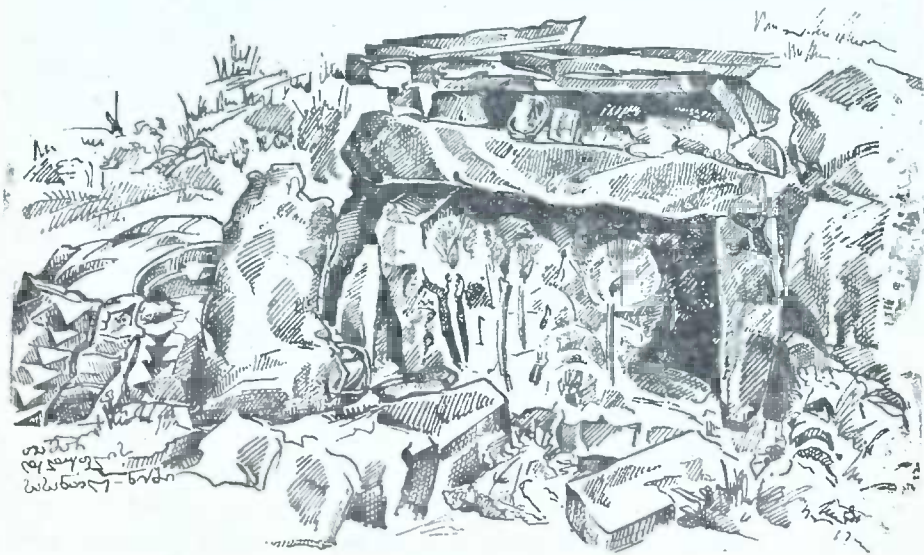
ხატის მსახურთა შორის გამოირჩევა ზემოარტნელი ჯევისბერი გაბრიელა. მას ყასაბივით წელზე თეთრი წინსაფარი გაუკრავს, ხელში ბასრი დანა მოუმარჯვებია და თავის ფუნქციებს გასაოცარი ოსტატობითა და სისწრაფით ასრულებს. გაბრიელა ყველაზე ვრცელ „სადიდებელსა“ და „ხუცობას“ ამბობს და ცხვარს ერთი მარჯვე დაკვრით თავს აგდებინებს. სიტყვის თავისებური ოსტატი და ნამდვილი ორატორია ღრმად მოხუცებული ჯევისბერი სოფლიონიდან, მაგრამ მას ხატის მსახურთა შორის რატომღაც ავტორიტეტი არა აქვს. აღსანიშნავია აგრეთვე ქუშხეველი დიმიტრი კ—შვილი, მეტად უმწიო ჯევისბერი. დანარჩენ ხატიონთაგან ჩვენი ყურადღება მიიპყრეს მორცხვმა, სიტყვაძვირმა და მეტად მორწმუნე მედროშემ და დასტურმა პავლემ. უკანასკნელის ცნობით, მას სამი კლასის ცოდნა აქვს, პირველი იმპერიალისტური ომის დროს ტყვედ იყო გერმანიაში და ნავალია რუსეთის მრავალ ქალაქში. სამი წლის განმავლობაში პავლე გიჟად ყოფილა—თამარ დედუფალმა დამამიზნა, მაგრამ მას შემდეგ რაც მისი დასტური ვავხდი გონზე მოვედიო.

შეზარხოშებული ხატიონნი თავისუფალ დროს ჩვენთან საუბარში ატარებენ. საუბრის საგანი ხატების ძლიერება და მათი ბრძოლის ამბებია. ამ ნაწყვეტ-ნაწყვეტი ამბების შეცვლა და მათი საბოლოოდ ფექსაცია ხვალისათვის გადავდევო, რადგან წვიმამ უხშირა, თავშესაფარი კი არსად ჩანს და ასეთ პირობებში წერა-შეუძლებელია. დაღამდა კიდევ. გადავწყვიტეთ ექსპედიციის ბაზაში დაბრუნება და ხვალ დილით კვლავ ნატყვეში მოსვლა. გამოვეთხოვეთ თამარის ხატიონთ,

შეესხედით ცხენებზე და ზემო-არტნისაკენ მიმავალ გზას დავადექით. კარგა ხანს თან გვდევდა წატყევის ღამისმთვევლთა მზიარული ქრიამული, მუსიკის ხმა, ცხვრების ბღავილი, ცხენების ჭიხვინი და... ნახულითა და განცდილით გა-
მოწვეული ფიქრები.

ხატობისა და საზოგადოდ რელიგიის უარყოფითი ზეგავლენა ხალხის ყო-
ფა-ცხოვრებაზე თავისთავად ცხადია. მაგრამ ეს ზეგავლენა ბარელებსა და მთი-
ელეზში (კახელებსა და ფშავლებში) აქ, წატყევის ლაშარობაზე, სხვადასხვა სა-
ხითაა წარმოდგენილი.

დღეობაზე მოსულ კახელებს თეთრი გიორგი, ალავერდი, ნეკრესი, ძელი
ქეშმარიტი და სხვა სალოცავები; მათ შორის „ხევსურთ ბიჭი ლაშარიც“—კი
წარმოდგენილი ჰყავთ ძლიერ და მრისხანე ხატებად, რომლებსაც ისინი „დაუქე-
რიათ“ და თავის მონებად გაუხიდათ. ფშავლების მორწმუნე ნაწილიც ქედს იხ-

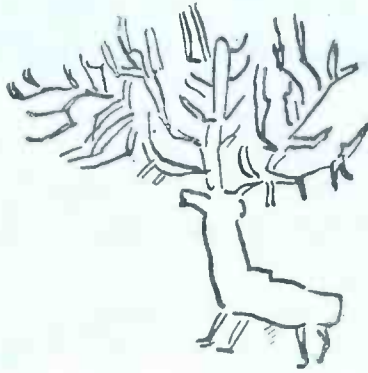
რის ხატების ძლიერების წინაშე, მაგრამ ისინი თავის თავს ხატების „ყმებად“
სთვლიან და არა მონებად. მათი ხატები, ისევე როგორც აღმოსავლეთ საქართვე-
ლოს დანარჩენი მთიელებისა, „გმირული“ ბუნებით არიან დაჯილდოებულნი;
ამ ხატების უმრავლესობა ავ სულეებსა და ავ ძალებს ებრძვის.

„ეეი, ეეი, ტანჯულოო, ტანჯულოო“ თითქმის განუწყვეტელი ისმობდა ლა-
შარში კახელი ქადაგ-დაქერილების გულზემზარავი ყვირილი. შეადარეთ ამას
თამარის ხატში სოფლიონელი ჯევისბერის მიერ დარბაზისლურად ნათქვამი სიტ-
ყვები: „პირქუში ოქრომჭედელია, კვირია კიდევ სხვა არის, სხვა ხატია. კოპალებზე
თუ მკითხავთ, კოპალებს გმირია, ის კერაებსა და დევებს ებრძოდა. კოპალებს, ჩემო
ბატონო, ისეთი გმირია, როგორებიც იყვნენ ყარაშანი, ამირანი, უსუფი და ბადრი.
საქართველოსი რა მოგახსენოთ და საფშავლოში კი—თიანეთთან, ვერჯველის
უკან, ყვარას თავზე, ბაჩალის ფერდებში და სხვა ადგილებში—ყველგან დევთ-

ნასოფლარებია. ეს დევები სულ კობალეს უხოცია. ემანდ ყვარას თავზე რომ დიდი მთა მოჩანს, იმას ქუდიელს ეძახიან. იმ მთის წვერზე კობალე ასულა, იქიდან დაუნახავს ქუდიელის ფერდებიდან კევში მიმავალი ბელელა მდევ-კერბი, ორკაპა ისარი უსვრია მისთვის და მოუკლავს. ამაზეა ნათქვამი:

„ქუდიელ ზევით ნასროლი,
სისხლის წყალ გამოდიოდაო“.

სად არ უვლია კობალას, რა გმირობა არ ჩაუდენია! აბა, კაცო, ამას ვინ მოსთელის“...

16 ივლისი. ლაშარობის კვირა დღეა. დილიდანვე თამარის ხატის კარზე მლოცველები ცხვრებს მიერეკებიან და ქადები, სახედაშე არაყი და სანთელი ნიაქთ. ვატკევის ხეივანში და ვატკეურჯის გორაკზე გუშინდელზე კიდევ უფრო მეტი სმა, ქეთი, მხიარულება სუფევს და მეტი მთვრალი ხალხი ირევა. აქეთ-იქიდან ხშირად ისმის წამოძახილები: „გაუმარჯოს ლელეს აქიმ-დედუფალს“, „გაუმარჯოს დიდ ჯელმწიფე თამარს!“.

მორწმუნე ფშაველთა წარმოდგენით, „თამარ, ლელეს აქიმ-დედუფალი“ მკურნალია. როდესაც ფშაველი ავად გახდება მფარველობასა და შველას თამარი-საგან მოელის, მას მიმართავს ლოცვა-ვედრებითა და შესაწირავებით. მაშინაც კი, როდესაც ის ქალაქის აქიმის მიერ გამოწერილ წამალს სვამს, თამარის სახელს ახსენებს—წამალი შემარგო, თან ვერცხლის აბაზიანს თავზე შემოივლებს და თამარის სახელზე შეინახავს. ამას „წამლის საქსარი“ ეწოდება. წლის განმავლობაში დავროვილ წამლის საქსარს თამარის დღეობაზე ხატში წაიღებენ და იქ შესწირავენ. თამარს განსაკუთრებით ადამიანის გაგიჟებას და კეკუაზე გადამცდარის მოკვიანებას მიაწერენ. მოხუცი ჯევისბერების თქმით, თამარ დედუფლის მთავარი შესაწირავი ძველად ძროხა იყო.

ამავე დროს ხალხში გავრცელებულია თამარ მეფის შესახებ ნახევრად ისტორიული და ნახევრად ლეგენდარული ცნობები.

„ბრძანებდაო თამარ ქალია,
მამის სანეთო დამზადებული“.

შემოსძახა ფანდურზე ფშაველმა და ამას შემდეგი ამბები მოაყოლა. თამარი მდიდარი ჯელმწიფე ყოფილა. იმ დროს საქართველოს ბევრი მტერი ჰყოლია, მურგვლივ ურჯულყო ყოფილა შემოსეული.

თამარ ნეფე სულ ეკლესიებს აშენებდა თურმე. ის იმდენი წმინდანი ყოფილა, რომ ზღვებზე ანაფორა დაუგავ და ისე დავალა ზღვაზე და ჰაერში. მაშინ თამარს ზღვაში სამანად ისარ ჩაუგავ და ხმელეთი ჩვენიკე დაუფდიაო.

თამარისა და ლაშარის ნათესაური დამოკიდებულების შესახებ ორი ვერსია არსებობს. ერთი ვერსიით, რომელიც ისტორიულ ცნობებს უნდა ემყარებოდეს და ნაწილობრივ ხევესურულ ვარიანტს უდგება, თამარი და ლაშარი ანუ ლაშა გიორგი დედა-შვილი იყო. მეორე ვერსიით კი ისინი და-ძმა თუ დამძობილები ყოფილან.

ლაშარი წმინდა გიორგის მთავარი ხატის ადგილის სახელია არაგვის ფშავში. ამიტომ წმინდა გიორგი ლაშარობით მოიქსენიებაო. წმინდა გიორგი ლაშარისა თამარ ნეფის. დროსა ცხოვრობდა და ის სულ ურჯულოებზე ლაშქრობდა, ქისტსა, ლეკსა და სხვა მტრებსა სტეხდაო. ამისათვის საფშავლო იმედოვანი იყოო საქართველოზე.

ლაშარის გიორგის ლურჯა ცხენი ჰყოლია. ამ ცხენს მხრებზე მტრედივით ფრთები სხმია და გიორგის თავისი ლურჯათი ხშირად ჰაერში უფრენია. ურჯულოებთან ლაშქრობის დროს კი ის ამ ცხენზე შეჯდებოდა ხოლმე და ლაშქარს წინ მიუძღოდა. ამეებს თურმე მარტო წმინდა კაცები ხედავდნენო.

საფშავლოსაც მაშინ თურმე ბევრი მტერი ჰყოლია. მათ შორის სახელგანთქმული ყოფილა ქისტების წინამძღოლი თილისძე¹. ერთხელ თურმე ის ქურდულად მისულა ლაშარის ჯვარში სალოცავად. ამაზე ლექსად არის ნათქვამი:

ლაშარს მოიდა თილისძე,
გულდიდა დაჯდა ჯარია.
შამეხევივნეს ფშავლები,
როგორც ბატონსა ყმანია.
—შენ აქ არ მოგველოდა,
დიდი ჰქენ ცოდვა-ბრალა,
დასწვი, დასდაგე ჯოშარა,
ცასა სწვდებოდა ალია,
გასწყვიტე დიაც-ყმაწვილი,
კალოდ გაჰლეწე მკვდარია.
—დადევით ფშავლი შვილებო
თუ გწამს ლაშარის ჯვარია.
სახეწრად მამიყვანია
თეთრი ქორაი ჯარია.

¹ გადმოცემის ეს ვარიანტი წარსული საუკუნის ოთხმოციან წლებში ფიქსირებულთან შედარებით განსხვავებულია. უკანასკნელის მიხედვით თილისძე თუშების წინამძღოლი იყო და არა ქისტებისა. იმ ხანად თუშები ფშავლებს ებრძოდნენ და დაამარცხეს კიდეც. მოყვანილი ლექსიც ლიტერატურაში ცნობილი ლექსის ოდნავ შეცვლილსა და შევსებულ ვარიანტს წარმოადგენს. იხ. ვ ა ე ა-ფ შ ა ვ ე ლ ა, დასახ. ნაშრომი გვ. 144—147; ხ. ნ ი ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, კიდეც ლაშარობაზედ, დასახელ. ნაშრომი, გვ. 105.

ვის უფრო ჭებდეს თოფები,
ვის უფრო კრიდეს ჯმალია
ეგ მაშინ გავარიგოდეთ
როცა გამოვლენ მთანია...
უბისთავს დანათდებიან
თილისძის ცხენის ნაღნი!

ნაშუადღევს 1 საათია. ხალხი სუფრების ალაგებას იწყებს და ლაშარში წასასვლელად ემზადება. თამარის ხატის კარის წინ ერთხელ კიდევ გვესმის ნაგვიანევად მოყვანილ შესაწირ ცხვარზე, სანთელზე და ქადებზე ჭევისბერის „ქსენება“:

„დიდებითა და გამარჯვებითა ჯსენება თქვენ სახელსა! ჯმელზეით, ჯორციელთანა ნუმც ჩამოგვეყრებიან შენ[ი] დაარსებულნი. წმინდა ანგელოზები ეგ შენი მოწაფენია, სახელით გამარჯვებული თამარი დედუფალია. სახელით გამარჯვებული წმინდა გიორგი ლაშარის ჯვარია. რასაც მე თქვენ დიდებ-ჯსენებას გაკლებდეთ, თქვენ თქვენს წყალობას ნუ დააკლებთ თქვენ ყმათა. თუ რამე ეხედებოდეს ჭუდოსან-მანდილოსნისთვინა, კაცისა და საქონისთვინა სასჯელი, საზიანო, საზარალო საქმე—თქვენაჲ გადაუფარეთ, წმინდაანებო ანგელოზებო; გადაუქარეთ, გადააცილეთ, გადევით თქვენსა უწამებელსა, უყვარებელსა და გამგომბარესა.

რაც მე თქვენ, წმინდა ანგელოზებო, დიდებ-ჯსენებას გაკლებდეთ—თქვენ ერთგულთ ყმათ წყალობას ნუ დააკლებთ, წყალობა ღმერთსაც, კვირაესაც გამოუთხოვეთ, თავადაც თავის წყალობით დაეხმარენით, წმინდა ანგელოზებო.

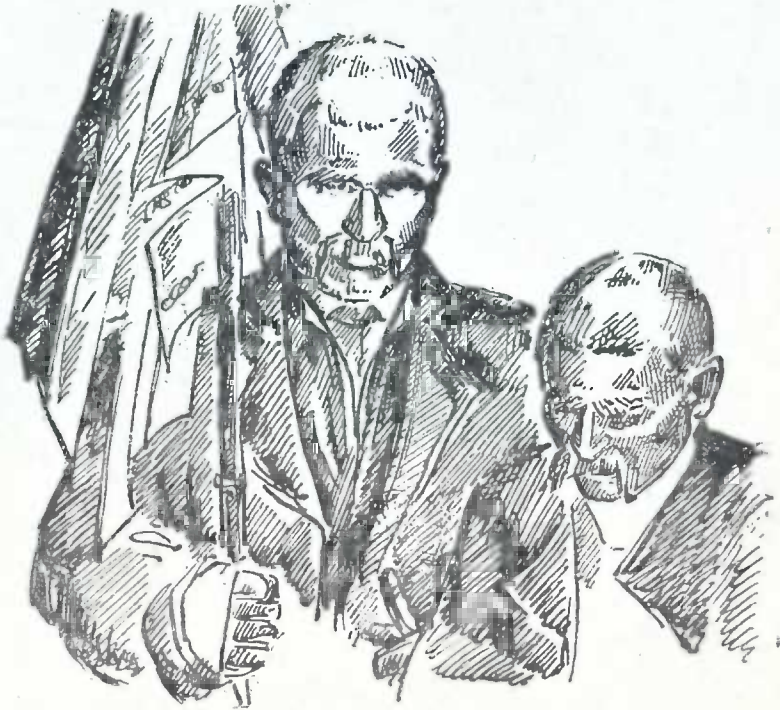
კვირა ცხოველო, ღვთის კარზე მდგომელო, პასუხის შემტანელო, წყალობის გამამტანელო, გამაუწერე უფალთანითა საკეთილო, სამშვიდობო ფურცელი და წყალობა.

ღირსად მიიღე, ღირსეულადა მოჯსენებული სანთელ-კელაპტარი, შემოწირული მა ცხოვარი, ე დაჭვრეთილი სეფე, დადგმული ბარძიმი! ღირსად მიიღეთ, სამეფლოდ, სამწყალობნოდა ამ შამამწირველთა პირთათვის“.

„გაუმარჯოს, გაუმარჯოს“, დაიძახეს დასტურებმა და ჭევისბერს წინ ცხვარი წაუქციეს დასაკლაჲად...

გავიდა ცოტა ხანი. დასტური პავლე საზარესაკენ გაეშურა და შვიდჯერ ზარს ჩამოჰკრა. ზარის ხმის გაკონებაზე ხატის კარის წინ შეჯგუფდნენ ხატის მსახურნი და „ფერჯისული“ დააბეს. მეორედ დაირეკა ზარი. ფერჯისულის საგალობელი შესწყვიტეს და საზარედან მედროშემ დროშა „გამოაბრძანა“. დროშას წინ ჭევისბერი დიმიტრი მოუძღვება. ხატის კართან დროშა შეაჩერეს და ჭევისბერმა მლოცველები დაამწყალობა. დამწყალობების ტექსტი მეტად მოკლე და ნაწილობრივ უჩვეულო შინაარსისა იყო. ჭევისბერი დიმიტრი მეტად დელავდა, მას ხმა უკანკალებდა და წარა-მარა ერთსადიმავე სიტყვებს იმეორებდა.

დამწყალობების შემდეგ ხატიონნი ლაშარისაკენ დაიძრნენ. წინ ჭევისბერი გაბრიელა მიუძღვით, რომელსაც შორი-ახლო მისი დასტური მისდევს საჭევისბრო შემოსავლით დატვირთული ცხენით. გაბრიელას უკან მედროშემ დროშას

„მიაბრძანებს“, უკანასკნელს ხატის მსახურნი მისდევენ და, ბოლოს, მიჰყვებიან მლოცველები თავისი ჯალაბობით, ცხენებით და ბარგით. ზოგ მლოცველს თან მიჰყავს ცოცხალი ცხვარი ლაშარში დასაკლავად.

ხატის მსახურნი დროშას უკან მწკრივად გაწყობილნი მისდევენ და თან შემდეგი შინაარსის „ფერჯისულს“ გალობენ:

„პირველად ღმერთი ვაჯსენოთ,

ეგ უფრო დიდებულია.

მემრ თამარ ნეფე ვაჯსენოთ,

ეგ ღმერთთან წილდებულია.

ლაშარის ჯვარიც ვაჯსენოთ,

ეგ ყმაზე თავდებულია.

ბრძანებდა დამბადებელი:

— მე დავდგი მიწა მყარია,

ზედ გადავხურე ზეცადა

სინა, კიქა და რვალია;

შიგ გავაცინე მზე, მთვარე

მავალი დღე და ღამეა;

მურგვალთ მოვარტყი სამი ზღვა
თეთრი, წითელი. შავია;
შიგ გავაჩინე ღუნია
რჯულად ათასი გვარია.

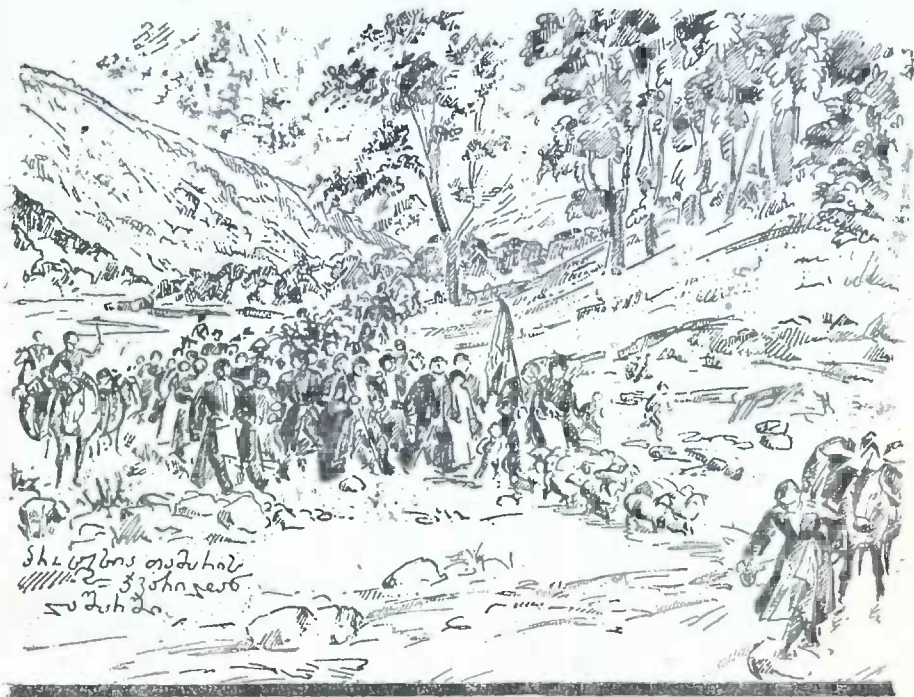
ბრძანებდა მამა უფალი:
—თამარ განეფდეს ქალია,
დაიგდოს მამის საწელო,
შირტყას მამის ვმალთი.

სახელით გამარჯვებული
თამარი დედუფალია!
ზღვასა გადაჰკრა ჩიქილა,
გადააქანა ზღვანია;
შუა ზღვას ჩადგა სამანი,
სამანი, რკინის სარია,
ვმელეთი ჩვენკე დაიგდო,
—ღმერთო, მიმრავლე ყმანია!
ქრისტიანთ სალოცავადა
თვითო[ნ] ვმელგორზე ბრძანია.

პირდაპირ უდგა გორზედა
ლალი ლაშარის ჯვარია.
მეშველების საყმოთა,
არ იყოს მისთვის ხანია
ნახანის გაემართება,
კოტორ გაჰყვება ნისლისა.

გაიგო ლაშარის ჯვარმა
ქისტეთს გაბევრდა ცხვარია,
გადაიკიდა მათრახი,
წელზე შირტყა ვმალთი,
შაჰკაზმა თავის ლურჯაი,
ზედ თითონ შაჯდა ჩქარია,
შამაუარა საყმოსა,
ცხენ მოდის როგორც ქარია.

დალალდნენ ფშავლი შვილები,
იყრება მძიმე ჯარია,
შამოვდენ ლაშარის გორზედა
ქვეითნი, ცხენოსანნია.
მრავალთ ეკიდნა მჭარზედა
სამკლავე, საფუჟარია;
ყველას თან ედგა საგზაო,
საჩქაროდ ნადულარია.

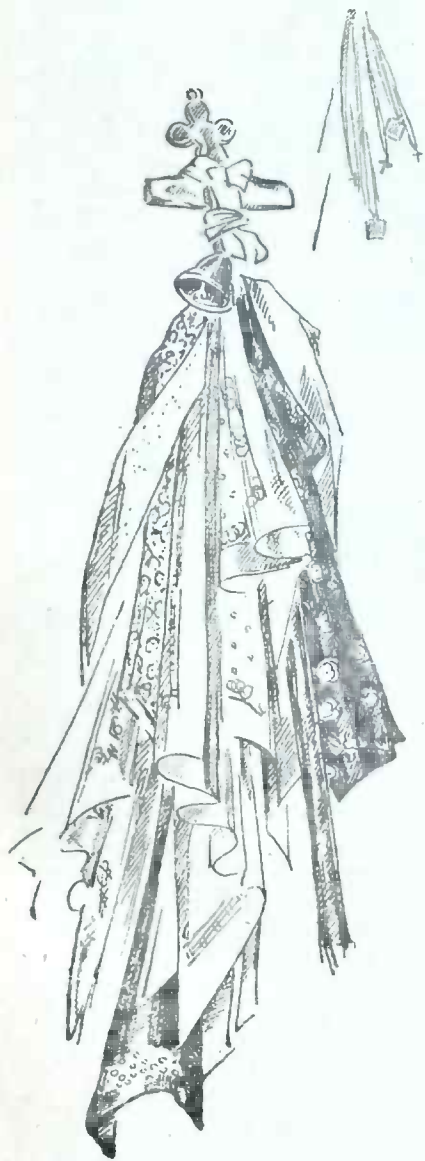

ხუცობდა ბერი ლუკუმი,
 ვმატკვილად მაუბარია.
 ჯერ თამარ ნეფე ავსენა,
 მემრ ლაშარისა ჯვარია,
 მემრე მკვდრებს უთხრა შანდობა,
 ვინც ველზე დარჩა მკვდარია.
 ჩამაყოლეს თასები,
 თამარის ნაჩუქარია!

მიდიან დაჩქარებითა,
 საქმეა საწუთარია,
 წვერჩევიან თარეშნი,
 ღმერთო, დასწერე ჯვარია!
 ცის ქუხილ გეგონებოდათ
 ცხენების ფეჯის ჩქამია,
 გამაუძღვება დროშაი,
 უყრიალებდა ზარია.

ჩაგროვდნენ მამსტის ჭალასა,
 არ სწვდება წვიმის ცვარია.
 თოფი ძიუნას დაგვიკრეს,
 ოთხზე დაბრუნდა ვარია!“

ქალაზე მიმავალი პროცესია, ლაშარის ღელეზე რომ გადავიდა, მთისაკენ მიიქცა და ფერღობს აჰყვა. ჯევისბერი გაბრიელა დაწინაურდა, შვივიდა ლაშარის ვალაევანში, საჭარზე ახტა და ზარის რეკა დაიწყო. დროშის წინამძღოლობით და „ფერჯისულის“ გალობით პროცესიამ ლაშარის ვალაევანს სამჯერ წაღმა გარს შემოუარა და ხატის კარის წინ გაჩერდა. ამ მომენტამდე გაბრიელა განუწყვეტლივ ზარს რეკდა. ხატის კართან მომღერლები „ფერჯისულის“ გალობას განაგრძობდნენ. ისინი ნახევარწრედ იყვნენ გაჩერებული, პირით ხატისაკენ. მათ პირდაპირ, ხატის კარზე მედროშე დროშით იდგა, ხოლო შუაში დასტური პავლე მოექცა არაყით საესე ლიტრითა და ჭიქით ხელში. ის მღეროდა და თან მომღერლებს პირში არაყს ასხამდა. „ფერჯისულის“ დამთავრებისას ყველამ ერთხმად შესძახა „ვაშა, ვაშა“, მედროშემ დროშა საზარზე „ააბრძანა“ და შიგნიდან სვეტზე დააყუდა. მლოცველნი ხეების ჩრდილში დაბანაკდნენ, კვლავ სუფრები გაშალეს და სმასა და მხიარულებას მიეცნენ. არაყის შესმას წინ უძღვის სიტყვები: „გაგიმარჯოს ჩვენო ლაშარის ჯვარო, პირველი შენ იყო და მეც სხვები“.

დასტურმა პავლემ დაზარალებული ჯევისბერი განზე გაიყვანა, რაღაც წასჩურჩულა და დაამშვიდა.

დროშა, რომლითაც ხატიონნი პროცესიას წინ მოუძღოდნენ, სახელდახელოდ გააკეთეს თამარის ხატიდან ლაშარში წამოსვლის წინ. თამარისადმი

შეწირული ფერადი (თეთრი, ყვითელი, წითელი და ერთი შავი) „საკადრისები“, რომლებიც თამარის ხატის გალავანში ხეების ტოტებზე ეკიდა, ჩამოხსნეს, დროშის ტარზე ააბეს, შემდეგ ტარს ზემოდან პატარა ზარი ჩამოჰკიდეს და თავზე ოქროსფრად მოელვარე ლითონის ჯვარი დაამაგრეს. ასე გაჩნდა ლაშარობაზე ხატის დროშა.

კახელებისაგან კი გუშინდლის შემდგომ ლაშარს სხვაგვარი შესაწირავი შემატებია. ლაშარის „წმინდა“ ხეზე, გალავნის შიგნით, დარიკოს თეთრი ზედატანი და ყვითლით დაფოთილი წითელი კაბაა ჩამოკიდებული.

დღეს ჩვენ ექსპედიციას კახელები უკეთ შევხუნენ, როგორც ძველ ნაცნობებს. ხატის საგალობლის „ნანა და ნანას“ შინაარსის თავისებურობის დადგენის მიზნით ჩაეიწერე „ბატონების ნანას“ კახური ვარიანტი, რომელიც სოფელ შილდას მცხოვრებმა თათლო ჭუნაშვილმა მოგვითხრო კახელი მანდილოსნების თანადასწრებით.

ბატონების ნანა

ივე ნანა, ვარდო ნანა,
ვარდო ნანინაო.
აქ ბატონები მობრძანდნენ,
ივე ნანინაო.
შვიდი ჯამი მარგალიტი,
ვარდო ნანინაო,
შვიდ სოფელს გადავაფინეთ,
ივე ნანინაო.
ივრე, შაველით ეზოში,
ვარდო ნანინაო,
ძალი არ შევაყუფევით,
ივე ნანინაო.
ივრე გავალეთ კარები,
ვარდო ნანინაო,
კარი არ დავაჭრიალეთ,
ივე ნანინაო.
ივრე ავხადეთ საბანი,
ვარდო ნანინაო,
ძილი არ შაურხივეით,
ივე ნანინაო.
ივე ნანა, ვარდო ნანა,
ივე ნანინაო.
ეს აკვანი ანწლისაო,
ივე ნანინაო,
შიგ მწოლელი ცხრა წლისაო,
ივე ნანინაო.
იადონის მარანშია,
ივე ნანინაო,
ღვინო დგება ლალი ფრისა,
ივე ნანინაო.

შიგ ალვი ხე ამოსულა,
 იავ ნანინაო,
 ნორჩია და ფრთებსა შლისა,
 იავ ნანინაო.
 ზედ ბულბული შემომჯდარა,
 იავ ნანინაო,
 უსტვენს თავისებურათა,
 იავ ნანინაო.
 მოუღხინეთ ჩვენს ავადმყოფს,
 იავ ნანინაო.
 როგორც მშვიდობით მობრძანდით,
 იავ ნანინაო,
 იგრე მშვიდობით წაბრძანდით,
 იავ ნანინაო.
 იავ ნანა, ვარდო ნანა,
 იავ ნანინაო.

სალამო ხანმა მოატანა და ჩვენ სოფელ ბაჩალში წასასვლელად გავემზადენით.

ლაშარიდან ბაჩლისკენ მიმავლებმა შევნიშნეთ ყორით ნაგები პატარა ოთხკუთხი ფორმის ნიში, რომელიც, როგორც შემდეგში გაირკვა, აქაური ხევსურების სალოცავი „პირქუში“ ყოფილა. ეს ნიში მოთავსებულია მდინარე იორის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე გორაკზე იმ ადგილას, სადაც იორს ბაჩლისკვეი ერთვის. აქედან აღმოსავლეთით, მდინარე იორის გასწვრივ, ფშავლების დიდი სოფელი ყვარა მდებარეობს. ხოლო ჩრდილოეთის მიმართულებით დაყვება ვიწრო საცალფეხო ბილიკი, რომელსაც ბაჩლის ხეობაში გადაეყვართ. ამ ხეობის სოფლებიდან პირველად გვხვდება ბაჩალი. იგი მთის კალთაზე გაშენებული პატარა სოფელია, სულ ოთხი მოსახლის შემცველი. ამათგან სამი მოსახლე ხევსურია და ერთი ფშაველი. ამ ათიოდე წლის წინათ ბაჩალი მხოლოდ ფშავლებსა სჭერიათ. ისინი აყრილან და ერწოსა და კახეთში გადასახლებულან. მათი ადგილ-მამული და საცხოვრებელი ბინები კი ბარისაჯორდან, ლულიდან და ბაცალიგოდან მოსულ ხევსურებს დაუჭერიათ. ფშავლების გარდა აქაური ხევსურებიც მთიდან ბარისაკენ მოძრაობენ. ყოველ შემთხვევაში ერთ ბაჩლელ მოსახლეს უკვე მიუტოვებია თავისი შედარებით ახალი საცხოვრებელი ადგილი და ბარში ჩასულა. დანარჩენი ხევსურებიც აქაურ ადგილ-მამულს სწუნობენ და ბარისაკენ იყურებიან.

17 ივლისი. ვიყავით სოფელ კორსავეში. გაზომილ, ჩახატულ და ფოტოგრაფიულად გადაღებულ იქნა ფშაური სამეურნეო იარაღები და სახლისა და სამეურნეო ნაგებობათა კომპლექსები.

შეველი
შეკ
ჩიქანი

18 ივლისი. სოფ. ზემო-არტანი. დავათვალიერეთ „სასვევით გორა“, რომელიც სოფელს ჩრდილოეთიდან აკრავს. სასვევით გორის წვერზე რალაც ნაგებობის ნანგრევია. ადგილობრივ მოსახლეობას იგი ხატის ნანგრევად მიაჩნია. მის გარშემო ქვაყუთის ტიპის სამარხები ჩნდება, რომლებსაც ფშავლები ძველ „აკლდამებს“ უწოდებენ.

ამავე მთის ზურგზე, აღმოსავლეთის მხარეს, ზემო-არტნის მიტოვებული სასაფლაოა საყურადღებო ფორმისა და მხატვრობის საფლავის ქვებით. ასეთია,

მაგალითად, მაშის იმედისძე ვასილის საფლავი. მიწის ზედაპირზე გრძელი ოთხ-კუთხი მოყვანილობის ყორის ნაგებობა, რომელსაც ზემოდან წარწერიანი გათლილი ქვა ადევს და თავთან ყორითვე ნაგები პატარა სასანთლე-ნიში აქვს დადგმული. გათლილი ქვის სიგრძე 120 cm, სიგანე 40 cm, სიმაღლე 20 cm, ხოლო ყორითურთ საფლავის ძეგლის სიგრძე 60 cm, ნიშის სიმაღლე 19 cm, სიგანე 13 cm, სიღრმე 25 cm უდრის. თავთან ქვის კუთხეები მოკვეთილია ცერად და ზემო პირის კიდურებზე ამოღარული ზოლი მიყვება. თავთან ჯვარია ამოკვეთილი და ჯვარის ქვემოთ ჩაჭრილია შემდეგი შინაარსის წარწერა:

- 1 ესე საფლავ ქემ განთ მაშის იმედისძე
- 2 ვასილ ლექთავან მოკლეული მწისავან
- 3 გაუმძლარი თვალი დამრჩა წუთისოფელზედ,
- 4 მხილველნო შენდობა ბრძანეთ წელსა ჩყაბ.

თიანეთის რაიონის საფლავის ქვების ჩვეულებრივი მხატვრობისაგან განსხვავდება გიორგი ქავთარასძე პოპიაშვილის ძეგლის მხატვრობაც. ძეგლის ზედაპირის ნახევარზე მიცვალებულის ბიუსტია ამოკვეთილი და დანარჩენ არეზე მოთავსებულია წარწერა, რომელიც მიცვალებულის სახელს, მაშის სახელს, გვარს და გარდაცვალების თარიღს (1897 წ.) აღნიშნავს.

მიტოვებული სასაფლაოს მახლობლად, ჩრდილოეთის მიმართულებით, მთის კალთაზე დგას სალოცავი ნიში, რომელსაც „ქიქიკურის ხატი“ ეწოდება.

ქიქიკურის ხატიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით აღმართულ გორაკზე დგას „თავა თალლაურას“ ციხე და მის ქვემოთ, მთის დავაკებაზე დაბურული ტყე მოჩანს, რომელსაც „იფნიანთ ჯვარის“ ტყე ეწოდება, ხოლო „იფნიანთ ჯვარი“ — ჩვეულებრივი ტიპის სასანთლე-ნიში — ტყის შიგნითაა მოთავსებული. ამ ხატის დღეობა აღდგომის ხუთშაბათს მოდის ხოლმეო, გვიხსნის თანაჰვზავრი ფშაველი და თან დასძენს — „ადგილის დედის“ დღეობა კი აღდგომის სამშაბათს იცის. „ადგილის დედას“ ასეთი ლექსი აქვსო:

ადგილის დედა ჩიოდა
— სოფლის უფროსი კედებო,
ნუ მოჰკლავ, დამბადებლო,
სოფლობა წავვიხდებო.

საყურადღებო თქმულება არსებობს ხალხში „თავა თალლაურას“ ციხის შესახებ. ეს თქმულება შემდეგი შინაარსისაა:

ყოფილა ერთი თავადი თავა თალლაურა, მეტად სასტიკი კაცი. ხალხს თურმე ის ძალიან ეჯავრებოდა.

ერთ დღეს თავა თალლაურა (ანუ თალლაური) მოყვრებთან წასულა. შინ ცოლი დაუტოვებია, ჩარგალელი ქალი, რომლისთვისაც დაუბარებია — ციხის კარი არავის გაუღოო. ციხე თურმე შიგნიდან რკინის ურდულით იკეტებოდა.

ამ დროს ივრის ხეობის ფშაველებს არავის ხეობის ფშაველებისაგან მაცნე მოსვლიათ — დაგვემარეთ, ლეკები დაგვესხნო. წასულან ივრის ფშაველები, დახმარებინ, ლეკები დაუმარცხებიათ და უკან გაჰბრუნებიათ. აქაურებს უთქვამთ არავის ფშაველებისათვის — ეხლა თქვენ დაგვემარეთ, მრისხანე ბატონი გყავს და ის დაგვამარცხებინეთო. იმათაც დახმარება აღუთქვამთ, თალლაურის ცოლისძმის შვილი წამოუყვანიათ და ივრის ფშაველებს გამოჰყოლიან.

თაგვა თალაურის ციხის ზემოთ, ციხიდან ერთი კილომეტრის მანძილზე ადგილია, რომელსაც „ნაკოშკარი“ ჰქვია. იმ ადგილზე უწინ კოშკი მდგარა. იქ თალაურს ცხვრის ბინა ჰქონებია. კოშკიდან ციხემდე მილი ყოფილა გაყვანილი. ამ მილით თურმე ცხვრის რძე ციხეში მოდენილა და თაგვას ყველი შინ უკეთებია.

ფშაველთ ლაშქარი გადმოსულა ივრის ხეობაში და თალაურას ციხის კარის მახლობლად ჩასაფრებულა. თალაურას ცოლისძმის შვილი კი ციხის დაკეტილ კარს მისდგომია და დაუძახია:—მამიდავ, კარი გამიღე, შენი ძმის-შვილი ვარო. მამიდას ძმისშვილის ხმა უცენია და კარი გაუღია. გაღებულ კარში ფშაველთ ლაშქარი შეცვივნულა. თაგვას ცოლმა რომ ძმისშვილის ლაღატი ნახა, დაიძახა თურმე: „ძმისწულ მაუკედეს მამიდასაო“ და ტყეში გაიქცა. ლაშქარს იქაურობა აუწიოკებია, ყველაფერი მიულეწ-მოულეწია, ციხისათვის ცეცხლი წაუკიდებია და უკან გაბრუნებულა.

მოდის თურმე თალაურა თავის მოყვრებიდან სახლში. შორიდან ცეცხლის ალი დაუნახავს და მიმხედარა რაც უბედურება დატყდომია თავზე; გაქუსლა თურმე ცხენი და თან დაიძახა:

„გადააბიჯე ლურჯაო,
არხალს ხარ, განა არტანსა,
რა ფეკებს მიაბაკუნებ

რო ბერი კაცი არგანსა,
ვერა ხედავა, ტიალო,
ცეცხლი ეღება სახლ-კარსა“.

სწრაფად მიჰკრილა სახლში და ცხენიდან არ გადმოსულა ისე დაუყვირია ტყიდან დაბრუნებული ცოლისათვის — დარჩა-ლა რამე კიდევაო? „არაფერი, გარდა ერთი კონა შვილდ-ისარისაო“, უპასუხია ჩარგალელ ქალს. თავგას მოუტანინებია ეს შვილდ-ისარი, დაუზურგავს ცხენი და ლაშქარს დასდევნებია. მიეწია თურმე თავგა ფშაველებს, ბევრი ფშაველი დასჭრა, ოცი კაცი მოჰკლა და შემდეგ დაიძახა:

„შასრულდა ოცი, აღარც ვეოცი,
შაგინდობ, შაბათის ძალო“-ო.

ეს უაქვამს და უკან გაბრუნებულა. გზაში ერთი ნაბდინი მოხუცი. შეხვედრია. ზოგი ამბობს ეს კაცი კოჭლი იყო, ზოგი კი — თავს იკოჭლებდაო. „შე ძაღლო, შენ რად გამოჰყევ ჩემ სამტროდაო“, დაუყვირია მისთვის თავგას. — წამომიყვანეს ძაღლა, თემობამ გადასწყვიტა და მე რას ლა ვიქმოდო, უნდა წამოვსულიყო, უპასუხია მოხუცს. „რახან ვერგაო, უთხრა თურმე თაღლაურამ, არ მოგკლავო“ და თავის გზაზე წასულა. მოხუცი მინდადაურის გვარისა ყოფილა, ელიბო მინდადაურის პაპა. მას ნაბდის ქვეშ შვილდ-ისარი ჰქონია დამალული. შინისკენ მიმავალი თავგა რომ დაინახა თურმე გულმა ვეღარ გაუძლო, ესროლა ისარი და მოჰკლა. სიკვდილის წინ თაღლაურას ცოლისათვის ანდერძი დაუტოვებია, ქვაზე დაუწერია:

„შენ დიდი ხანი არ მიგლოო, მალე გათხოვდი, ჩემი ოქრო-ვერცხლი მიწაში შეინახე და ზედ მუხის ბოჯოლა¹ დარგეო“. ეხლა იმ ადგილს, დასძინა მთხრობელმა, „დიდმუხას“ ეძახიან, რადგან იქ დიდი მუხა დგას, ძალზე დაბეზრებული. ხალხი ლაპარაკობს, თავგას ოქრო-ვერცხლი იმ მუხის ძირში არის დამარხულიო.

¹ მთხრობლის განმარტებით: სანერგე ტოტი.

19 ივლისი. სოფ. ზემო-არტანი. 26 წლის პაველ ბურდული შემდეგი შინაარსის „ფერკისულს“ გადმოგვცემს¹:

ვინა თქვა, ენამც გაჰმემა,
 ქისტეთს გაბევრდა ცხვარია!
 გაიგო ლაშარელამა
 წელს შამოირტყა ემლია,
 შეჰკაზმა თავის ლურჯაი,
 ოქროს უნავირ დაადგა,
 ყელზე ჩაუდგა ზარია.
 შამაუარა საყმოვა,
 მძიმე შაყარა ჯარია,
 გამაარჩიენა თარეში,
 ღმერთო, დასწერე ჯვარია.
 ნაურაზედა² შამაჩნდა,
 არ დასწვდა წვიმის ცვარია,
 მეიდანს ღელეს შამოცდენ
 ქვეითნი, ცხენოსანნია.
 ძიუნა პაპუჩელათი
 ბაღლია, უმეცარია.
 წინ-წინ მივარდა ბაკზედა,
 არვინ უჭირა მჯარია.
 თოფ დაჰკრეს ქისტის შვილებმა,
 ოთხზედ შაჰყუღეს ჯარია.
 ვაჟ თქვენს ძიუნას, ქისტებო,
 რო არა მექნას ცალია,
 ვერ მოვიბრუნე ყელქრელი,
 ვერ გამოვაველე თვალია,
 ჩემი ყელქრელის ტყვიასა
 ზერ ვაფქვეინე ძვალია.
 წყემსიც აღასთან მოკვდება,
 არ დაანება თავია,
 ცოდვით როგორა ენახოდენ
 აღაის დედა, დანია.
 ემაგის მალექსებელი
 აღვანში თუშის ქალია.
 ქებით გალექსეთ, ფშავლებო,
 არ დამელიგენ ძმანია.
 სალექსოდ გამომიგზავნენ
 თითო შიშაქი ცხვარია.

¹ ჩაწერილია ექსპედიციის წევრის ფაფაღა გარდაფხაძის მიერ.

² მთხრობლის განმარტებით: ადგილია ქისტეთს.

დღეს კატკევის ლაშარობის მომდევნო ოთხშაბათია. თიანეთიდან ტელეფონით გვატყობინებენ—ხვალ დღეობა „იხინჭობა“ არისო. მაშასადამე ამაღამ სოფელ ეტბოტას კოპალეს ნიშთან ღამისთევა იქნება.

ნაშუადღევის 3 საათზე რაიონის ცენტრიდან ამოვიდა საპარგო ავტომობილი, რომელიც დაეტვირთეთ საქართველოს მუზეუმისათვის შექმნილი კოლექციებით და ჩვენც ზედ მოვთავსდით. ვტოვებთ არტნის ხეობას და ქვემო-თიანეთში ვბრუნდებით.

სოფ. ეტბოტა. ღამისმთევლებს ცუდი ამინდი დაუდგათ—ცა ღრუბლებითაა შეკრული და ცარავს. კოპალეს ნიშის გარშემო შეკრებილან ერწოდან, არტნის ხეობიდან და თიანეთის მახლობელ სოფლებიდან მოსული მლოცველები. ხანში შესულ ქალსა და კაცს თავზე თეთრი თავსაფრები ხურავთ. ღამისმთევლები გრძლად გაშლილ სუფრებს შემოსხდომიან და დროს ქამა-სმასა და საუბარში ატარებენ. ზოგ სუფრასთან დოლსა და გარმონს უკრავენ და ცეკვავენ მხოლოდ კაცები, შეზარხოშებულნი კახური ღვინით, რომელსაც აქვე თელაველი გლეხებისაგან ყიდულობენ. კახელები მოსული არიან ღვინითა და ხილით დატვირთული ურმებით. განმარტოებით გაშლილია ე. წ. „კულუხის“ სუფრა. აქ კაცებს გარდა რამდენიმე ქალია, მათ შორის თეთრებში გახვეული და გულზე ჩამოკიდებული ჯვარით მოხუცი ქალი, ხატის მონა.

ხალხი უწინ „კულუხს“ უწოდებდა კოპალეს ხატის ზვარიდან მოწეულ იმ ღვინოს, რომელიც სოფელ ახმეტიდან (სადაც ხატის ზვარი და მარანი იყო) კოპალეს სახელობის დღეობაზე მოსახმარებლად მიჰქონდათ. ამისათვის არაგვის ფშავიდან მოდიოდნენ ცხენოსანი ხატიონნი დროშით. ისინი ჩერდებოდნენ გზა-და-გზა ყველგან, სადაც კოპალეს ნიში იდგა, დროშის ზარებს აზრიალებდნენ და ამწყალობებდნენ მორწმუნეებს, რომლებიც ხატიონთ გზაში ხვდებოდნენ ან ზარის ხმის გაგონებაზე ნიშთან იკრიბებოდნენ. ახმეტაში მიმავალ პროცესიას უერთდებოდნენ ხატის მიერ „დამიხეზებული“ პირები და ისეთები, რომელთაც შეთქმული ჰქონდათ კულუხის წაღებაში მონაწილეობა მიეღოთ. ამრიგად გაზრდილი პროცესია განსაკუთრებით მრავალრიცხოვანი ახმეტიდან დაბრუნებისას ხდებოდა, ვინაიდან კულუხის წამომღებთ დღეობა „იხინჭობაზე“ მიმავალი ხალხი უერთდებოდა. ახმეტაში ჩასული პროცესიის მონაწილენი იქაურ კოპალეს ნიშთან მოილოცავდნენ და ღამეს იქვე ათევდნენ, იქიდან შემდეგ კულუხით დატვირთულნი სოფელ ეტბოტასკენ მიემგზავრებოდნენ, დღეობა „იხინჭობის“ წინა საღამოს იქაც კოპალეს ნიშთან ღამეს ათევდნენ, ხოლო მეორე დღით, შვის ამოსვლის ხანს, წინ გაუძღვებოდნენ იხინჭის კოპალეს ხატში მიმავალ მლოცველებს და მათთან ერთად დღეობა იხინჭობაზე კულუხის ღვინოს სვამდნენ და დროს ატარებდნენ. საღამოს, დღეობის დასასრულს, კულუხის ღვინო პროცესიის მონაწილეებს არაგვის ფშავში გადაჰქონდათ და იქაც ამ ხატის დღეობის მონაწილეებს ასმევდნენ.

ამჟამად კოპალეს ხატს ახმეტაში აღარავითარი ზვარი და მარანი აღარ გააჩნია, მაგრამ ხატიონნი მაინც მართავენ პროცესიას არაგვის ფშავიდან ახმეტაში, დღეობა იხინჭობის წინა ღამეს ეტბოტას კოპალეს ნიშთან ათევენ და იხინჭობაში მონაწილეობენ. ხალხიც დღეს „კულუხს“ ამ პროცესიას უწოდებს.

წელს არაგვის ფშავიდან გადმოსულია „კულუხის“ მონაწილე ხუთი ფშაველი, რომელთაც ადგილობრივი ხატის მონა ქალები და ხატისაგან „დამიზნებელი“ პირები შეეუერთდნენ. ამბობენ „კულუხი“ დროშით არის მოსულიო, მაგრამ დროშა ჩვენ არ გვინახავს.

საზოგადოდ უნდა ითქვას, რომ წელს იხინკობაზე სადღესასწაულო ზემი და რელიგიური ზეადმადრენა შესამჩნევად მოისუსტებს. დამახასიათებელია ამ მხრივ შემდეგი ეპიზოდი: სოფელ ჟებოტიდან ჭოვიდა მლოცველთა ოჯახი, რომელმაც კალათით სანოვაგე და ცალკე გობით შესაწირავი ქადა მოიტანა. ოჯახის მანდილოსანმა ამოალაგა სანოვაგე, გაშალა სუფრა, შემდეგ ქადიან გობს წამოავლო ხელი, აქეთ-იქით მიიხედ-მოიხედა და, საჭირო პირი რომ ვერ დაინახა, მეზობლად დაბანაკებულ მლოცველებს შეეკითხა—სად არის ჯევისბერი, ქადა უნდა გავაქრევიო. ამაზე მას უპასუხეს—ჯევისბერს სად ნახავ, ჯევისბერები აქ აღარ არიან. ემანდ სუფრასთან სანდრო ზის, მიდი და ქადას ის გაგიკრისო. დასახელებული სანდრო შუა ხნის კაცია და, როგორც გაირკვა, ის მხოლოდდამხოლოდ მორწმუნეთა რიცხვს ეკუთვნის და არა ხატის მსახურთა კასტას. სანდრო ადგილიდანაც არ დაძრულა, როგორც იჯდა სუფრასთან ისე დამჯდარმა მოტანილ ქადაზე რაღაც წაიბუტბუტა, შემდეგ ქადა ოთხ ნაწილად გასჭრა და პატრონს დაუბრუნა.

ღამის 2 საათია. წვიმამ უმატა. თავშესაფარი არსადაა, მაგრამ მლოცველები არ იშლებიან. სველდებიან მლოცველებიც და მათი სუფრებიც, რომლებზეც ანთებული კრაქი ან სანთელი ბუუტავს. იგი ძუნწად ანათებს სუფრაზე დაყრილ პურისა და ყველის ნაჭრებს, შეწირულ ქადას, არაყს, თითო-ოროლა კიტრს და სხვა ბოსტნეულსა და ხილულს.

ახელები
ლოლა
იზინჯაძე

20 ივლისი. დღეობა იხინჭობა. დილით მზის ამოსვლისთანავე ცხენოსანი მეკულუხენი იხინჭის მთისაკენ გაემართნენ. მეკულუხეებს დოლითა და ზურ-ნით დანარჩენი ღამისმთეგლები გაჰყვნენ. აიკრიბნენ თელაველი გლეხებიც და თავისი სავაქრო ურმებით იხინჭაში გადავიდნენ. ჩვენმა ექსპედიციამაც შებოტაში ცხენის ურემი იქირავა და იხინჭის გზას დაადგა.

ყარყათუნის მთის ძირთან ჩვენს მეურმე შალვას ამ მთასთან დაკავშირებული შემთხვევა აგონდება. ამ სამი წლის წინათ, ამბობს შალვა, ყარყათუნის მთიდან ერთი უზარმაზარი მკურავი ჩამოვიდა, აი ამ ვაკეს ივრის გასწვრივ დაადგა, ყანებზე გადავიდა და იხინჭის წმინდა გიორგში რომ მივიდა, გაქრა-ხალხმა თქვა—ეს ალბათ რიდაცის ნიშანი არისო.

საგულისხმიეროა ხალხური თქმულება თიანეთისა და მდინარე იორის წარმოშობის შესახებ, მიუხედავად იმისა, რომ მის ძველ ფენას ახალი პერსონაჟები (მღვდელი და დიაკვანი) შემატებია. ამ თქმულების მიხედვით, ოდესღაც იხინჭის მთაზე დევებს უცხოვრიათ, რომლებსაც თურმე კოპალე ებრძოდა, მაგრამ ვერ იქნა და ვერ სძლია. იმ დროს თიანეთის დევაკება სულ წყლით ყოფილა ავსებული. ხალხი თურმე საცხოვრებლად მთის ფერდობებზე იყო შეფენილი. მცხოვრებთა შორის ერთი დაძმა, თინა და იორამი, იყვნენ. ერთხელ მღვდელს კერაში ცეცხლი ჩაქრობია. გაუგზავნია დიაკვანი დევებთან და დაუბარებია—დევებს ცეცხლი გამოართვი და მომიტანეო. წასულა დიაკვანი იხინჭის მთაზე, დევებისთვის ცეცხლი გამოურთმევია და ამ დროს ყური მოუკრავს მათი საუბრისათვის. ერთი დევი ეუბნება თურმე მეორეს: ხალხი უქკუაო. ხალხს რომ ჭკუა ჰქონდეს იორამსა და თინას დაჰკლავდნენ და წყალში ჩააგდებდნენ,

მაშინ ბოკონი გაიხსნებოდა, ვაკეში დაგროვილი წყალი წაედოდა და კოპალეც ჩვენ გვაჯობებდაო. დიაკვანს ეს ნალაპარაკები აუკრეფია და მღვდლისათვის გადაუტია, მღვდელს კი ხალხისთვის უცნობებია. მაშინ ხალხს გადაუწყვეტია დევების ნათქვამი შევასრულოთო. თინა და იორამი დაუკლავთ და წყალში ჩაუყრიათ. მაშინვე ბოკონი გახსნილა, იქიდან წყალს გასაველი გაჩენია, ვაკე თანდათან წყლისაგან დაცილილა, მისგან მხოლოდ მდინარე-ლა დარჩენილა და მიწა გამოჩენილა. იმ დროს კოპალესაც დევებისათვის უჯობნია და სულ ამოუყლევტია. ხალხი მთის ფერდობებიდან ბარად ჩასულა და იქ დასახლებულა. ასე გაჩენილა თიანეთი და იორი. თიანეთი იმ ადგილს თინასაგან დაერქვა, ხოლო იორი (მდინარეს)—იორამისაგანო.

იხინჭის გორა მდებარეობს მდინარე იორის მარცხენა ნაპირზე, ქვემო-თიანეთიდან 10—12 კილომეტრის სიშორეზე. ამ მთის ფერდობზე მოთავსებულბა რამდენიმე ნაშთი. ქრისტიანული საკულტო ძეგლისა და მათ შორის წარმართული სალოცავი—კოპალეს ანუ იხინჭის წმინდა გიორგის ხატი.

ამ ხატის ირგვლივ გაშლილი ვაკე ადგილები მდინარე იორამდე ოდესღაც კოპალეს საყანე მამულს წარმოადგენდა. ამ მამულში ითვისებოდა ხატის პური და ქერი, რომლისგანაც დღეობა იხინჭობისათვის არაყი იხდებოდა და სახალხოდ იხარჯებოდა.

იქვე ყანებში, ხატის მისავალთან მდგარა ქერისა და პურის შესანახი ხატის ბეღელი, გომური და საბერო—ქვითკირის შენობები, რომელთაგან დღეს ნანგრევებილაა გადარჩენილი.

კოპალეს ხატს გააჩნდა კურატები (ანუ კურეტები) და ცხვრის ფარა, რომელსაც ზამთრობით შირაქში ერეკებოდნენ. ბოლო ხანებში კურეტს შეწირვის შემდეგ შემწირველი სახლში აბრუნებდა და 2—3 წლის განმავლობაში განსაკუთრებული ყურადღებით უვლიდა, გადაქარბებით კვებავდა, უღელს არ ადგამდა და არ ამუშავებდა. ხატისათვის შეწირულ ამ მოხვერს ყველა მოწიწებით ეპყრობოდა, ყანაში რომ შესულიყო და ყანა ამოეგდო მას ვერავინ გაუბედავდა სახრის დარტყმას და გამოგდებას. სამი წლის შემდეგ მორწმუნე მოსახლეს კურეტი კვლავ ხატში მიჰყავდა და იქ სათანადო ლოცვა-ვედრების შემდგომ ჰვეისბერს დააკვლევინებდა..

კოპალეს მთავარი სალოცავი შენობები—დარბაზი და საზარე, იხინჭის მთის ფერდობზეა მოთავსებული. დარბაზი წარმოადგენს ქვითკირის მოგრძო შენობას ფასადით დასავლეთის მხარეს, ორწახნაგოვანი სახურავით, რომელიც კრამიტითაა გადახურული. კოპალეს დარბაზს აღმოსავლეთით აკრავს მიწაში შეთხრილი პატარა სენაკი, თაღისებურად გადაყვანილი ქვით. დარბაზთან იგი დაბალი კარით არის შეერთებული და სრულიად ბნელია. კარის პირდაპირ კედელში დატანებული აქვს თარო, რომლის მარჯვენა კუთხესთან კედელშივე ჯვარის ოთხი გამოსახულებაა ამოკვეთილი. ამ კედელზე მიყუდებულია (პირდაპირ მიწაზე მოთავსებული) ბრტყელი სიბი ქვა. სიბის სიბრტყეზე ზეთის ფერადი საღებავებით დახატულია შუახნის ჯმუხი ქალის სახე, რომელსაც თავზე ვარდისფერი, ცისფერი (თუ გადახუნებული ლურჯი) და შავი თავსაფრები ხურავს. ამ გამოსახულებას მორწმუნეები ხატს უწოდებენ. ეს „ხატი“ ჩამოტანილი ყო-

ვილა იხინკის მთის წვირზე მოთავსებული ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიიდან ამ ათიოდე წლის წინათ. ქვაზე გამოსახული „წმინდანის“ შესახებ ხალხში სხვადასხვა შეხედულებაა გავრცელებული. ზოგიერთების აზრით, რომელსაც კვევისბერების ნაწილიც იზიარებს, იგი სურათია „კოპალეს დედისა“, რომელიც, იხინკის გორაზე რომ ნაციხვარი და ეკლესიაა, იქ მარხიაო. სხვები კი ამ ხატს უწოდებენ „კოპალეს ღვთისმშობელს“, „დედა ღვთისას“, „დედა მარიამს“, ან „მარიამ ღვთისმშობელს“. არსებობს აგრეთვე ისეთი აზრიც, თითქოს იგი ხატის მონა ქალის სურათია. თვით სენაკს, სადაც ეს „ხატია“ დასვენებული, კვეისბერმა სოსიკო ტ-შვილმა „სასუფეველი“ უწოდა.

დარბაზის ფასადზე გარედან ბრტყელი ფიციკის საჯღამია მიდგმული და მის წინ ათიოდე ნაბიჯზე მიწა ხელოვნურად დავაკეპული და დატკეპნილია. ამ დავაკების ნაპირებზე დგას იფნის, რცხილისა და თელის ხეები; რომელთა ტოტებზე მლოცველთაგან შეწირული მიტკლისა და მარლის თეთრი ნაპრები და „საკადრისებია“ ჩამოკიდებული.

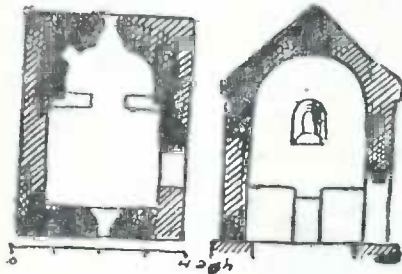
კოპალას დარბაზის გვერდით საზარე-ნიშია, უზაროდ. ამ რამდენიმე წლის წინათ ეს ხარი ახალსოფლის მასწავლებელს წაუღია და სკოლისათვის გამოუყენებია. საზარე ჩვეულებრივ ფშაური ტიპისაა: ძირიდან ქვითკირით ნაგები, ყუთის მოყვანილობისა, რომელზეც აფურის ოთხი სვეტია აღმართული. სვეტები ერთმანეთს კამარებით უკავშირდება და ზემოდან მას კრამიტის ოთხწახნაგოვანი სახურავი ხურავს. სახურავის თავზე აღმართულია მოგრძო და ოთხწახნაგოვანი

ალიზის წოწოლა, რომელშიც რკინის ჯვარია დამაგრებული. საზარე გარედან კირითაა შელესილი.

დარბაზის უკან ეკლესიის ნანგრევია, რომლის საკულტო დანიშნულება დღეს აღარავის ახსოვს.

კოპალეს სალოცავის პირდაპირ, ჩრდილო-დასავლეთის მხარეს, მცირე ხევის ვალმა, გორაკის ფერდობზე თამარისა და ლაშარის ხატები მდებარეობს.

ლაშარის სალოცავი გრძელ ოთხკუთხი ფორმის მშრალად ნაგებ ვალანს წარმოადგენს. ვალანის შიგნით, აღმოსავლეთის კუთხეში, მშრალადვე ნაგები ოთხკუთხი მოყვანილობის სასანთლე-ნიში დგას. ნიშის სამხრეთის კედელში

დატანებულია თარო, რომელშიც ჯევისბერები მლოცველების მიერ შეწირულ სანთლებს ანთებენ და ქადებს „ჰკლავენ“. ნიშის გვერდით ამოსულ კუნელის ტოტებზე ჩამოკიდებულია ირმის რქები, თეთრი ფერის ნაჭრები და რკინის უღელი.

ლაშარის ჯვარის მახლობლად დგას პატარა ბაზილიკი ქვის კანკელით, შიგნიდან და გარედან კირით შელესილი. ეკლესიას ყორით ნაგები მრგვალი, ამჟამად ნახევრად მორღვეული, ვალავანი არტყია. მის გვერდით, აღმოსავლეთის მხარეს ხეებზე (კუნელა) შეწირული თეთრი ნაჭრები და სანთლის რგოლებია („თვალის კაკლები“) ჩამოკიდებული. ეს კომპლექსი „თამარ მეფის ხატს“ წარმოადგენს.

ამ ხატიდან რამდენიმე ნაბიჯის სიშორეზე, ჩრდილოეთის მხარეს, მდებარეობს „თამარ მეფის კალო“—პატარა მრგვალი დავაკება გორაკზე. მორწმუნეთა აზრით, ამ „კალოზე“ თამარი, ლაშარი და კოპალა გამოდიან და თამაშობენ ხოლმე. უწინ დღეობის დროს ხატიონნი აქ „ფერჯისულს“ აბამდნენ.

თამარისა და ლაშარის სალოცავების ასწვრივ მთაზე მოთავსებულია ერთმანეთის მახლობლად ორა პატარა ბაზილიკის ნანგრევი. ამგვარივე ნანგრევები, ადგილობრივი მოსახლეობის ცნობით, იხინქის გორაზე მრავალია.

„იხინქობა“ ადღგომის მეცხრე კვირას აუცილებლად ხუთშაბათ დღეს მოდის ხოლმე. ჯევისბერების თქმით, ეს დრო არ ასცდება 7-10 ივლისს ძვ. სტილით. თუმცა იხინქობა ივრის ხეობაში კოპალეს მთავარ დღეობად ითვლება, მაგრამ მორწმუნე ფშვლები ამ დროს ლოცულობენ და შესაწირავებს სწირავენ იხინქის გორაზე მდებარე თამარისა და ლაშარის ხატებსაც. როგორც ჯაირკვა, წელს ხატობაზე ნაკლები ხალხია მოსული, რაც ყველაზე მეტად თე-

ლაველ გლეხებს აწუხებს, რადგან მათ გაუყიდავი რჩებათ ღვინო, ხილი, თევზი, ხინკლები, რომლებსაც იქვე ხარშავენ, და სხვა. საეაჭროდ ჩამოუზიდათ აგრეთვე ნამგლები და თელაველ სომეხ მოქალაქეს უამრავი ფანერის უმსგავსო კოლოფები და ყუთები, რომლებსაც სკივრებს უწოდებენ.

ლაშარის და თამარის ხატებს პატრონობენ უმთავრესად ჩვენი ნაცნობი გატყვევლი გვეისბერი გაბრიელა და მისი დასტური. ისინი არ შორდებიან ამ ხატებს, ხედებიან მლოცველებს და ქადებს „უკლავენ“. წელს იხინკობაზე საკლავი საქონელი ნაკლებია. უმთავრესად ქადებს, არაყს და სანთლებს სწირავენ. მლოცველთა შორის კახების, ფშავლებისა და ერწოელების გარდა მოსული არიან ხევსურებიც, რომელნიც დანარჩენი მლოცველებისაგან განცალკევებით დგანან. ერთ-ერთი მოხუცი ფშაველი ქალი იგონებს ძველ დროს და გვეუბნება: — დალოცოს კოპალე იხინკისამ, თამარ დედუფალმა და ლაშარის გიორგიმ ჩვენი მთავრობა! ის რომ არ იყოს ხევსურები აგვიკლებდნენ. უწინ ქისტებს ჩვენსკენ გზას ხევსურები ასწავლიდნენ, წინ მოუძღოდნენ და ორივენი გვაწიოკებდნენ ხან ერთად და ხან ცალცალკეო. მოზარდი თაობაც კი კუთხური მედიდურობის გრძნობით ყოფილა გაუღნთილი. ფშაველი ბავშვი იწყენდა თურმე თუ მას შეცდომით კახელად შეიცნობდნენ, კახის ბავშვი კი დასცინოდა ფშაველს — ერთი ამის ჭროლა თვალებს უყურე, ეს კახი როგორ იქნებაო, ხოლო ხევსური გულდიდობდა და დამოუკიდებლად ეჭირა თავი.

იხინკობაზე ჭიდაობა გაიმართა. ფშაველმა ხევსური დასცა. ხევსური გაშმაგდა, როგორ თუ ჩობანმა მეტობა გამიბედაო. ის სასიკვდილოდ არ დაინდობდა მოწინააღმდეგეს, რომ ამ დროს გვერდით წესრიგის დამცველი მილიციელები არ სდგომოდნენ.

იხინკობა ჩხუბითა და აყალმაყალით არის სახელგანთქმული. როგორ შეიძლება ამ დღეობამ ისე გაიაროს, რომ კაცი არ დაიჭრას და სისხლი არ დაიღვაროსო, გაიძახიან მლოცველები. მაგრამ წელს იხინკობაზე მრავალი წარმომადგენელია რაიონული ხელისუფლებისა

კახური
(ლოყაზი იხინკისა)

— აღმასკომის, შინსახკომის, მილიციისა. ისინი აფრთხილებენ დამსწრეებს — ჩხუბი

ლები დარბაზში ვერ შედიან—იქ შესვლა ხატისაგან აღკვეთილი გვაქვსო. მონა ქალი უმრავლეს შემთხვევაში მკითხავ - ქადაგიც არის, ხატის ნებასურვილის მამულავენებული. ავერ გამოვიდა დარბაზიდან ერთი მათგანი და მოხუცი მამაკაცის თანხლებით გამოეშურა ჩემს მახლობლად მდგომ ქალისაკენ, რომელსაც გვერდით ორი ზავში ამოსდგომია. მონა ქალი მოხუცია და ძლიერ მთვრალი. მოვეიახლოვდა თუ არა, მან მიწაზე ჩაიკეცა და მრისხანე ხმით შეეკითხა ახალგაზრდას—ვინ ხარ, რა დაგმართიაო? ეს ქალი აღელვებით უამბობს: „დედი, წუხელი იორზე გადმოვიდიოდი, იმ ტიალ იორისა ძალზე მეშინია. წყალში რო შეველით, თვალი ამიჭრილდა და ეს ბალები კინალამ წყალში ჩამიცივიდნენ, კინალამ დამელუპნენ. დედი, გამიგე რა მიზეზია, მე თვალ-დამდგარს ხატი ხომ არას მიწყრებაო“. ამის გაგონებაზე მონა ქალმა ხმამაღლა

არ იყოსო და ფხიზლად ადევნებენ თვალყურს წესრიგის დაცვას. მიუხედავად ამისა წლევანდელ იხინჭობასაც ერთი მთვრალი ფშაველი დაიკეცნა. ინცინდენტის ადგილზე სწრაფად მოსულ მილიციელებს სახე-დასისხლიანებულმა ფშაველმა და მათურებლებმა განუცხადეს—ეხუმრობდით და ამ დროს ერთი ჩვენგანი დაიკაწრაო. საზოგადოდ დღეობა იხინჭობას დაქრილი ან მოკლულის ოჯახი არ იჩივლებდა თურმე და არ ვასცემდა დამზარალებელს—ამას ხატი კრძალავსო.

კობალეს დარბაზში თავი მოუყრიათ ჯევისბერებსა და ხატის მონა ქალებს. უკანასკნელებს თავზე თეთრი თავსაფრები ხურავთ, ტანსაცმელიც მიტკლისა აცივათ და მკერდზე ჯვარი აქეთ ჩამოკიდებულნი. დანარჩენი ქა-

შეუტია—კერპნი ხართ, გაუტეხელნი ხართ! როცა გაგიჭირდებათ მაშინ მოხვალთ. ისე არც ხატი გაგონდებათ, არც ღმერთი. ხატი მაინც ბევრს ითმენს თქვენგან, დაილოცოს იმის სამართალი! აი იქ მიდი და ქადა დაჰკალიო—თან თამარის ხატზე მიუთითა, შემდეგ რის ვაი-ვაგლახით ფეხზე წამოდგა და, ბარბაცით კვლავ დარბაზისაკენ წაიდა. ეს ცრუმორწმუნე ქალი კი თავქვე დაეშვა, თამარის ხატისაკენ. მას ხელში შესაწირავი ქადა ეკირა, ხოლო ზავშეგებს—ერთს თათლის სანთელი და მეორეს საზედაზე არაყით სავსე ბოთლი.

მლოცველთა უმრავლესობამ საკლავებისა და ქალების შეწირვა შუადღემდე მოათავა, რის შემდგომ გაშალეს სუფრები სოფლების, ნათესაური ჯგუფებისა და ცალკეული ოჯახების მიხედვით და ჭამა-სმასა და მოღვნას მიეცნენ. გახურდა დოლისა და გარმონის დაკრა და ცეკვა-თამაში. ხატიონნიც კოპალეს დარბაზს განშორდნენ და მიაშურეს თავ-თავის ოჯახების სუფრებს, რომლებიც დარბაზის მახლობლად იყო გაშლილი.

დარბაზისა და საზარეს გვერდით, ხეების ჩრდილში, მეკულუხეთა ბანაკია და მათაც სუფრა აქვთ გაშლილი. მეკულუხენი არაყს ეძაღებიან და წყნარად საუბრობენ. მათ ემსახურებთ რამდენიმე მოხუცი მანდილოსანი, მათ შორის ხატის ორი მონა ქალი. „კულუხის“ პროცესიის მონაწილენი გამოწყობილი არიან ტყავებში, ნაბდებში და თავზე ბოხოხა ქუდები ხურავთ. იქვე ბალახის საძოვრად მათი ცხენებია მიშვებული. მეკულუხეებს დიდი სასიარულო გზა უძევთ, მთის გადასავალი აქვთ დასაძლევნი და ამიტომ შესაფერისად მოკაზმულან.

შე რომ დასავლეთისაკენ გადაიხარა, მლოცველები სუფრებიდან წამოიშალნენ და დაიწყეს შინ წასასვლელად მზადება. საღამოს 6 საათზე მეკულუხენიც დაიძრნენ, ცხენებზე ხურჯინები გადაჰკიდეს და შეუდგნენ გზას „თამარის კალოსაკენ“. მეკულუხენი „კალოზე“ ააცილეს ადგილობრივმა ჯევისბერებმა, დასტურებმა, ხატის მონებმა და ზოგიერთმა მლოცველმა. პროცესია „კალოზე“ შეჩერდა. მისმართმა წევრმა ამოალაგა ქაღის ნაჭრები, ჩამოასხა არაყი და დაიწყეს ერთმანეთის დალოცვა იხინჯის ხატების სახელით. არაყი რომ შესვს მეკულუხეებმა განაცხადეს—მაჰაპური წესის მიხედვით ეხლა აქ ფერხული უნდა დაგვება, მაგრამ გვიან არის, ჩვენ კი შორი გზა გვაქვს სავალი და ამიტომ გვეშურისო. გამცილებლები დაეთანხმნენ, ფერხულის ნაცვლად კიდევ ერთხელ არაყი შესვს სათანადო ღოცვა-ვედრების წარმოთქმით, დამხდურები და წამსვლელები ერთმანეთს გადაეხვივნენ, ერთურთს გზა დაულოცეს და განშორდნენ. მეკულუხენი ჩრდილოეთისაკენ დაიძრნენ, გამცილებლებმა კი პირო

იბრუნეს თიანეთისაკენ და ვაკეზე დაეშენენ. ასე დამთავრდა წელს იხინჭობა. სხვა დროს დღეობის დასასრულის ჟამს მეკულუხენი, ადგილობრივი ხატიონნი და მლოცველები, „თამარის კალოზე“ ასვლამდე, იხინჭის მთის წვერზე ადი-ოდნენ და იქ „კოპალეს დედის საფლავს“ და კოპალეს მთავარ სალოცავს (ივრის ფშავლებისას) მოილოცავდნენ ხოლმე. წელს რიტუალის ეს მომენტიც გამოტოვებულ იქნა.

როგორც გადმოგვცეს, იხინჭიდან მეკულუხენი შემდეგი მარშრუტით მიემ-გზავრებიან: პირველად მივლენ სოფელ ბაჩალში, სადაც ორი ხატი აქვთ მოსა-ლოცავი, შემდეგ—ბელელთანაში, სადაც სალოცავი „დევის სკამია“; იქ ღამეს გაათევენ და დილას აჰყვებიან გზას ფადლაურას მწვერვალისაკენ, ფადლაურას მწვერვალით გადავლენ ჭიჩოში, ჭიჩოდან მათურაში და, ბოლოს, მიადგებიან უძე-ლაურთკარს, სადაც კოპალეს მთავარი ხატია და ამ ხატის დღეობა იმართება ამ დროს არაგვის ფშავში. იქ „კულუხის“ პროცესიის მონაწილე ივრის ფშავ-ლები ხატს მოილოცავენ და შემდეგ უკან, შინისაკენ ბრუნდებიან. პროცესიის დანარჩენი წევრები კი (არაგვის ხევის ფშავლები) ხევესურეთის გზას დაადგე-ბიან, ჭაჭაბოში გადავლენ და ხევესურეთის ისეთ სოფლებს მოივლიან მოსალო-ცავად, სადაც კოპალეს სახელობის ხატები მოიპოვება.

ქვის ძსტატი
მახტა ჯაშიაშვილი
ქვეშ-თიანეთი

21 ივლისი. ქვემო-თიანეთი. დილიდანვე ვეწვიეთ 51 წლის მარტია მიხეილისძე ჯაშიაშვილს, საფლავის ქვების პირველ ოსტატს თიანეთის რაიონში. 33 წელიწადია რაც ის ამ ხელობას ეწევა. მარტიას გადმოცემით ამაზე ადრე თიანეთის რაიონში საფლავის ქვებს არავენ არ აკეთებდა და ადგილობრივი მოსახლეობა ამგვარ ძეგლებს მაშინ თელავიდან და თბილისიდან ეზიდებოდა.

მარტია ჯაშიაშვილი კახელია, თელავის მახლობელ სოფელ ვარდისუბანში დაბადებული. ის თურმე ერთი წელიწადი ამ სოფლის სკოლაში სწავლობდა. ამის შემდეგ წვრილშვილსა და ღარიბ მამა მისს სწავლისათვის თავი დაუნებებინებია, 9 წლის მარტია თელავში წაუყვანია და მიუბარებია მოჯამაგირედ კერძო ოჯახში, სადაც მას 4 წელიწადი დაუყვია. 13 წლისა რომ შესრულებულა, მამას მარტია შეუყვებია ქურციკაშვილის ოჯახში იმისათვის, რომ ქურციკაშვილის მისთვის თავისი ხელობა, მეჭურჭლეობა, შეესწავლებინა. აქ ქურციკაშვილის შეგირდობისა და მოჯამაგირეობაში მარტიას დაუყვია 5 წელიწადი, რის შედეგად ქაშანური ქურჭლის მოხელება შეუთვისებია. მაგრამ ამ ხელობას ის საბოლოოდ ვერ დაუკმაყოფილებია და 18 წლის მარტია გადასულა

ქურციკაშვილის ძმასთან, სოსიკოსთან, რომელიც საფლავის ქვების მოხელე ყოფილა. ამ დროს თელავში თურმე საფლავის ქვების მკეთებელი სამი ოსტატი ცხოვრობდა, რომელთაგან მარტიას უმჯობინებია სოსიკო ქურციკაშვილს მიბარებოდა შეგივრად, ვინაიდან ის საუკეთესო ქვის მთლელი ყოფილა და ამასთანავე მარტიას ნათლიაც.

ქვის დამზადების საქმე მარტიამ ექვს თვეში შეისწავლა, მაგრამ სოსიკოსთან დაჰყო 4 წელიწადი და მას უსასყიდლოდ ეხმარებოდა როგორც შეგირდი. სამაგიეროდ მარტია ცხოვრობდა ქურციკაშვილის ოჯახში და საკმელსასმელით უზრუნველყოფილი იყო. ამ ვადის შესრულების შემდეგ ჯავიაშვილმა მიიღო ქარგლის სახელწოდება და გადაყვანილ იქნა ქვის სამუშაოზე თიანეთში. მისი თიანეთში გადაყვანა შემდეგ გარემოებას გამოუწვევია.

სოსიკო ქურციკაშვილს ერთი ამხანაგი ჰყოლია სოფელ თეგერანებიდან (ყ. თიანეთის მაზრა), გვარად თეგერაშვილი. თეგერაშვილი შეძლებული კაცი ყოფილა. ის თურმე თელავში ცხოვრობდა, ღვინით ვაჭრობდა და სოსიკოს წარმოებაში ფულად დახმარებას უწევდა. 1910 წლის ახლო ხანებში თეგერაშვილს რუსეთის პოლიციამ დევნა დაუწყაო. მას აბრალებდნენ ძველი (1905 წლის) რევოლუციონერების მფარველობასა და შენახვას და მოითხოვდნენ მისგან ამ რევოლუციონერების გაცემას. თეგერაშვილი კარგა ხანს აცდენდა პოლიციას, მაგრამ ბოლოს გაუგეს თვალთმაქცობა და დაქერა დაუბირეს. მაშინ თეგერაშვილმა სასწრაფოდ ლიკვიდაცია უყო თავის სავაჭროს თელავში და საცხოვრებლად თიანეთში გადასახლდა. სოსიკო ქურციკაშვილმა მას თან ახალგაზრდა მარტია გააყოლა. ქურციკაშვილმა და თეგერაშვილმა თიანეთში დააარსეს, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ფილიალი თელავის საფლავის ქვების სახელოსნოსი და ამ ფილიალს ორი წლის განმავლობაში მარტია უძღვებოდა; ის, როგორც ამხანაგობის ქარგალი, თეგერაშვილისაგან ჯამაგირს იღებდა. ამ ხანად მარტიას ცოტაოდენი ფული დაუგროვებია, ორი წლის თავზე ქარგლობისათვის თავი დაუნებებია და დამოუკიდებელი მუშაობისათვის მიუყვია ხელი. ამიერიდან მარტია ჯავიაშვილი ქვის მთლელი ოსტატი გამხდარა.

თიანეთში საბოლოოდ დასახლების შემდგომ მარტია ფიქრობდა თავისი ძველი ხელობა, ქაშანური ჭურჭლის კეთება, განეახლებინა, მაგრამ თიანეთის რაიონში სათანადო ნიადაგი (თიხა) არ აღმოჩნდაო. ამიტომ მან ისევ საფლავის ქვების ოსტატობას მიჰყო ხელი, საფლავის ქვის ოსტატი, ისევე როგორც ჭურჭლის მოხელე, დასამუშავებელ მასალას თვითვე სჭრის და საბადოებიდან ეზიდება. საზოგადოდ ქვის მოხელოება მძიმე საქმეა და მას მარტოხელა კაცი ვერ აუღის. ამიტომ მარტიამ დამოუკიდებელ მუშაობაში ფეხი მოიკიდა თუ არა ვარდისუბნიდან თავისი უმცროსი ძმა გაიწვია, თიანეთში თავისთან დაასახლა, თავისი ხელობა შეასწავლა და ამგვარად მულმივი დამხმარე ცოცხალი ძალა გაიჩინა. ამ მულმივი დამხმარე ძალის გარდა დრო გამოშვებით, მაშინ, როდესაც მუშაობა ქვის საბადოებში წარმოებდა, მარტია სხვა მუშა-ხელსაც იხმარიებდა, ქირით.

პირველ ხანებში საფლავის ქვად გამოსადეგ მარაგს ოსტატი ეზიდებოდა გლდანის მახლობლად მდებარე სოფელ მამკოდიდან, რომელიც თიანეთს და-

ახლოვებით 40 ვერსით შორავსო. შემდეგში მარტიამ მიაკვლია საფლავის ქვის საბადოს თელავის რაიონში, ადგილ ილდაკანში, რომელიც თიანეთიდან 15-დღე ვერსით არის დაშორებული, ახმეტაში მიმავალი გზის პირად ძვეს, და ამ ქვის ექსპლოატაციას მიჰყო ხელი.

მარტიას თქმით, მამკოდისა და ილდაკანის ქვები განსხვავებული ჯიშებია. მამკოდის ქვა ფერად ორი ჯურაა: მტრედისფერი და მოყვითალო. ამ ჯიშის ქვა იმით ყოფილა კარგი, რომ იგი „ფიცხი არ არის, მალე არ ტყდება და ბანდია: ამ ქვიდან როგორი ქანდაკებაც გინდა, ისეთს გამოიყვან და საღებავებსაც კარგად იღებსო“. ილდაკანის ქვა კი, პირიქით, სამუშაოდ ძნელია, „ძალიან ფიცხია, შუშასავით იბზარება და იმტვრევა, ფერად ჭრელია—გარედან მოყვითალო და შიგნიდან მოლურჯო“. ილდაკანის ქვა უფრო მძიმეც ყოფილა მამკოდის ქვაზე. სანიშნოდ რომ ავილოთო, განმარტავს მარტია, ერთიდაიგივე ზომის ქვები, ერთი ილდაკანიდან და მეორე მამკოდიდან, თუ ილდაკანის ქვა 60 ფუტს აიწონის, მაშინ მამკოდისა დაახლოვებით 50 ფუტამდე იქნებაო. გარდა ამისა მამკოდის ქვა ოსტატისათვის გაცილებით უფრო საადვილო ბუნებრივ პირობებში ყოფილა მოცემული, ვიდრე ილდაკანისა. იგი თურმე მიწის ზედაპირზეა, კლდიდან იჭრება და ადამიანის დაუხმარებლად ვაკეზე მიგორავს. ილდაკანის ქვა კი მიწით დაფარულია. მის ამოსაღებად ოსტატს უხდება ნიადაგის ჩაჭრა ორი მეტრის სიღრმეზე, რის შემდეგ მოჭრილი ქვა რის ვაი-ვაკლახით მიწის ზედაპირზე ამოაქვთ. ამ საქმისათვის გადაჭარბებული მუშა-ხელი და შრომის გაწვევა საჭირო. ერთი სიტყვით, მამკოდის ქვა ყოველმხრივ უკეთესი ყოფილა ილდაკანის ქვაზე და ოსტატისათვის დასამუშავებლად უფრო ადვილი. მაგრამ ილდაკანის საბადო თიანეთელ ქვის მოხელეს თავისი სიახლოვით იზიდავს.

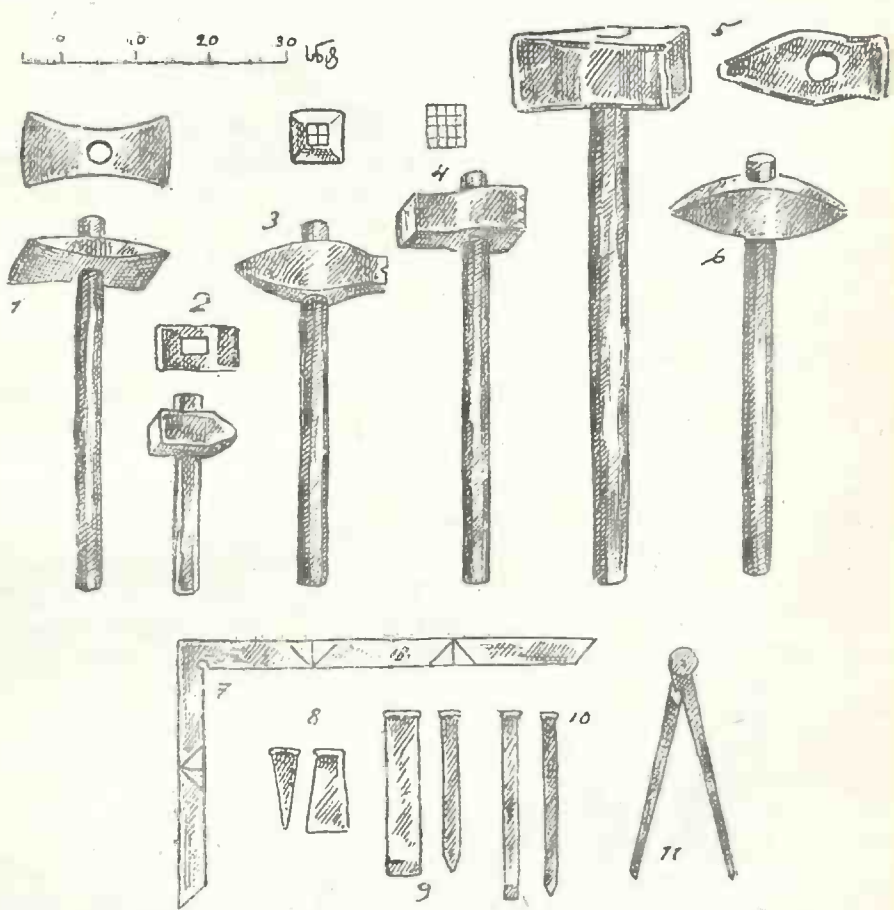
მამკოდაში მგზავრობას—ურმით წასვლასა და იქიდან ქვის მოტანას, სულ უკანასკნელი სამი დღე-ღამე მაინც დასჭირდება მაშინ, როდესაც ერთ დღეში ოსტატი ილდაკანში ჩავა, იქ ქვასაც მოსჭრის და მის თიანეთში მიტანასაც მოასწრებს.

საფლავის ქვის ზიდვა მხოლოდდამხოლოდ ურმის საშუალებით ხდება. ერთი ურემი საშუალოდ 50-60 ფუთიან ქვას დაიდებს. იმისდა მიხედვით თუ როგორია მოთხოვნილება—დიდი საფლავის ქვისაა, თუ პატარის—ოსტატი თითო ურმით ეზიდება 40-50 ფუთიან ქვას, ან ორ ცალს 20-20 ფუთიანსა და ან ოთხ ცალს 10-10 ფუთიან ქვებს.

საბადოებში წასვლა, იქ ქვის მოჭრა და მოტანა შემდეგი წესით სრულდება: ილდაკანსა ან მამკოდს მიმავალი მოხელე შეაბამს ურემს და დატვირთავს მას საჭირო სამუშაო იარაღებით—ბარით (თუ ილდაკანში მიდის), „სათხრელი და სათლელი (წვერიანი) წერაქვით“, „სახეთქი სოლებით“, „ლამფარებით“, „უროთი“, „რკინის კეტებით“ და სხვა ხელსაწყოთი, და თავის გამოსაკვებად საჭირო რაოდენობის სურსათ-სანოვავით.

ილდაკანში მისული ოსტატი იწყებს უწინარეს ყოვლისა ბარით ნიადაგის ზედაპირის გადახსნას და მიწის ჩათხრას კლდის გამოჩენამდე. შემდეგ შეუდგება შიშველი კლდის „ჩაჭრას“. მამკოდსა საბადოებშიც და ილდაკანისაშიც

კლდის ჩაქრა ხდება „სათლელი წერაქვით“, რომელსაც აქვს „ტარი“, ფოლადის „წვერი“ და რკინის „ყუა“ („ყუა“ რკინისა კეთდება და არა ფოლადისა, ვინაიდან ფოლადი ფიცხია და წყალში ნაწრთობი მალე ტყდება. „ყუა“ გაძღე უნდა იყოს, მას მუშაობაში დიდი ძალა ადგია). კლდის ჩაქრილ ადგილებში ოსტატი „ლამფარებსა“ და „სახეთქავ სოლებს“ არკობს. „ლამფარები“ მსხვილფეხა საქონლის, უმთავრესად კამეჩისა და ხარის, ძველ ნალებს ეწოდება. „ლამფარები“ სოლების დასამაგრებლად იხმარება. მათი შემწვობით სოლები კლდე-

ში მაგრად იჭედება და დარტყმის დროს აღარ ამოცვივია. ჩაქრილი კლდის ყოველ თითო მეტრის სიგრძეზე 8-10 სოლია საჭირო. სოლს ზემოდან „უროს“ არტყამენ იმ დრომდე, ვიდრე ჩაქრილი კლდე არ გასკდება. „უროს“ აქვს „ტარი“, „ნარიკი“ და „პირი“. კლდიდან მოხეთქილი ნაწილი ადამიანის დაუხმარებლად მიწაზე ეშვება.

ამ მომენტამდე მუშაობის პროცესში ჩაბმულია ჩვეულებრივ ერთი პირი— თვით მარტია ან მისი ძმა. რამდენიმე კაცის ხელი საჭირო ხდება მოკრილი ქვის ვაკეზე გადასატანად. ამ საქმისათვის და ურემზე ქვის დასადებად ოსტატი ქირით გარეშე პირებს იხმარიებს. ისინი ქვას „რკინის კეტებით“ ეზიდებიან. ვაკეზე, მოხერხებულ ადგილას ქვის მოთავსების შემდგომ ოსტატი იწყებს ამ ქვის „გაკობიტებას“— „სათლელი წერაქვით“ ზედმეტი ნაწილების გაცლას. ის უნდა დააყენოს საფლავის ქვის ჩვეულებრივ ზომაზე. საფლავის ქვის ზომა თიანეთის მოხელეებისათვის არის: სიგრძე—2 არშინი, სიმაღლე—3 ჩარქი და ბოლო—2 ვერშოკით ნაკლები. ამ ზომაზე დაყენებულ ქვას „გაკობიტებული ქვა“ ეწოდება. „გაკობიტებული“ ქვა ურემზე იდება. ის უკვე მზადაა შინ წასაღებად.

საფლავის ქვის სპეციალური დამუშავება შინ (თიანეთში) ხდება. აქ მას პირველად „ბრტყელი კალმით“ „გათლიან და ჩაასწორებენ“, შემდეგ გათლიან, ე. ი. „სათლელი წვერიანი წერაქვით“ და ფოლადის „ბრტყელი კალმით“ ქვის უსწორ-მასწორო ამობურცულ ადგილებს ააცლიან, და კვლავ „ბრტყელი წერაქვითა“ და ფოლადის „ბრტყელი კალმით“ კუთხეებს გაუკეთებენ. კუთხეების სწორად გამოყვანისათვის „გონიო“ იხმარება. გონიო 3×2 ჩარქიანია და მთლიანად ფოლადისაა ჩმისათვის, რომ ხმარების დროს არ მოიხაროს ან, პირიქით, არ გაიშალოს. გათლილ და კუთხეებგამოყვანილ ქვაზე ოთხკბილა „საყეყი წერაქვით“ მაღალ და დაბალ ადგილებს ასწორებენ. ამ სამუშაოს მოსდევს ქვის „დაყეყვა“ თექვსმეტკბილიანი „საყეყი ჩაქუჩით“, რომელიც მთლიანად ფოლადისაა, შემდეგ „მოკოდვა“ ფოლადისავე „საკოდელით“ და, ბოლოს, „გახეხვა“ ქვის ნაჭრით, რომელსაც „ქასური“ ეწოდება; დამუშავებულ ქვას წყალს გადაავლებენ და ქასურით ისე ხეხავენ. ამით თავდება ქვის ოსტატის მიმე სამუშაოს მეორე ნაწილი. ქვა მზად არის მასზე წმინდა და სუფთა ხელობის შესასრულებლად—სახატავად და საწერად.

ქვაზე „დახატვა“ და „დაწერა“, ასოების გამოყვანა, თავის მხრივ შეიცავს ერთი მეორის მიმდევრო ორი სახის სამუშაოს. პირველია, ქვაზე სახეების ამოკვეთა და ასოების ამოღარვა; მეორეა, ქვის სხვადასხვა ფერის საღებავებით შემკობა.

ეს მუშაობა მოითხოვს შემდეგ იარაღებსა და ხელსაწყოს: ფოლადის „საწერ კალმებს“ და „ხელკვერს“, „კვერს“ ანუ „ხელის ჩაქუჩს“ (რომელსაც აქვს ფოლადის „ყუა“ და შვინდისგან გათლილი „ტარი“) გამოსახულებათა ამოსაკვეთად და ასოების ამოღარვისათვის, ხოლო გასაფერადებლად— „ბატის ფთის ფუნჯს“, „ნაყიდ ფუნჯებს“, ნახშირს და საღებავებს, რომელთაგან თითქმის მუდმივად იხმარება წითელი, ყვითელი, შავი, თეთრი და „მტრედისფერი“— შავი და თეთრი საღებავების შენაერთი. ქვის შესაღებავ არეს ოსტატი პირველად მთლიანად თეთრად შეღებავს და შემდეგ სხვა ფერად საღებავებს ხმარობს.

აღნიშნულ ხელსაწყოსა და იარაღების გარდა ქვის მოხელე იხმარიებს ადამიანის გამოსახულების სწორად გამოყვანისათვის ფოლადის „ფარგალს“ და სწორი ხაზების ნახშირით გასახაზავად „შიშას“ (იარაღების სურათები იხ. გვ. 155)

მარტია ჯაშიაშვილი იცნობს საფლავის ქვების მოხელეობის სამ სკოლას: თბილისისას, დუშეთისას და თელავისას; უკანასკნელის ტრადიციების გამგრძელებლად თავისი სახელოსნო მიაჩნია, რის საბუთად მარტიას სხვათა შორის ხალხური ანდაზაც-კი მოჰყავს. ნათქვამიაო, ამბობს ის, რომ „ნათლულს ნახევარო გვერდი ნათლისა აქვსო“. თელაველი სკოლის საუკეთესო ოსტატი კი ჩემი ნათლიაც იყო და მასწავლებელიც. ამიტომ ნახევარი გვერდი თუ მისმა ნათლიობამ მომცა, მეორე ნახევარი მასთან შეგირდად ყოფნამ შემმატაო.

მარტიას შეხედულებით, დასახელებული სამი სკოლის მოხელეობა ერთ-ერთისაგან საგრძნობლად განსხვავდება. თბილისის სკოლიდან, ზოგადად რომ ითქვას, კარგი ხელობის საფლავის ქვები გამოდისო. ამ სკოლის თავისებურება იმაში გამოიხატება, რომ სახეები ქვაზე ღრმად არის ამოკვეთილი, რის გამო სურათი მეტად რელიეფურია და ამიტომ მას მეტი სიცხოველე ახასიათებს. სილამაზის გარდა ამგვარი ხელობით ვაკეთებული მხატვრობა გამძლეც არის, ვინაიდან ღრმა რელიეფი დიდი ხნის განმავლობაში არ იშლებაო. მარტია ფიქრობს, რომ ამგვარი ხელობის განვითარებას ხელს უწყობს თბილისელი ოსტატების მიერ ხმარებული ქვის ჯიში: ის მეტის-მეტად „ბანდია“ და ოსტატს როგორც უნდა ხელში ისე მოსდევსო.

დუშეთური სკოლა მეტად სუსტიაო, გვარწმუნებს მარტია. ის მდარე ღირსების საფლავის ქვებს უშვებს, მის მხატვრობაში მოცემულია გლანჭებივით მოკლე და წვრილი თითები, გრძელი და სწორად გადაჭრილი ნიკაპი და ცუდად მომრგვალებული თავიო.

თელავის სკოლა არსებითად სოსიკო ქურციკაშვილმა შექმნა, თუმცა ორი-სამი თაობით მასზე ადრე იქ ქვის მოხელეობა არსებობდაო. მარტიას სმენია, რომ თელავში საფლავის ქვების გათლა და მათზე წარწერების ამოღარვა პირველად „საბერძნეთიდან“ მოსულმა ერთმა მოხუცმა „ბერძენმა“ შემოიტანაო. ქვაზე სურათების ამოკვეთა და მათი ფერადებით შეღებვა ამ მოხუცს არ სცოდნია. თელავში ოსტატობის დროს მას გამოუზრდია კახელი სანდრო ალიაშვილი, რომელიც თურმე თავის საქმიანობაში ზედმიწევნითი სიზუსტით ასახავდა მასწავლებლის ხელობას, მაგრამ ახალი ამ ხელობაში არაფერი შეუტანია.

მარტიას მიერ დიდ ხელოვანად მიჩნეული სოსიკო ქურციკაშვილი, მარტიას ოსტატი, აღნიშნული სანდრო ალიაშვილის ნამეგირდალი ყოფილა. ვიდრე ქურციკაშვილი ქვის ხელობას შეისწავლიდა, მას დაუფლებული ჰქონია ქაშანური ქურჭლის კეთების საქმე. ამის წყალობით სოსიკომ თურმე კარგად იცოდა დახატვის ხერხები და ფერების შეხამება, რამაც ხელი შეუწყო მის ნოვატორობას საფლავის ქვების მოხელეობის საქმეში.

სოსიკო ქურციკაშვილს, ქვის ოსტატად გახდომის შემდგომ, „ბერძნისაგან“ მომდინარე მოხელეობაში კარდინალური ცვლილება შეუტანია: მას დაუწყია ქვებზე სახეების ამოკვეთა და ზეთის ფერადი საღებავებით მათი შეფერადება. მხატვრობის ეს ხერხი ვადუღიათ თელავის დანარჩენ ქვის ოსტატებს და ამგვარად თელავში საფლავის ქვების კეთების ახალი სახე დამკვიდრებულა.

როგორც აღვნიშნეთ, მარტია ჯაშიაშვილი თელავის სკოლიდანაა გამოსული და ის თავისი ძმიეთურთ თიანეთში ამ სკოლის ტრადიციებს აგრძელებს.

მათი ხელობის თავისებურება მხოლოდ ისეთ დეტალებში მქლავნდება როგორცაა, მაგალითად, ქვაზე გამოსახული მიცვალებულის შემოსვა და შემკობა თიანეთის რაიონის მოსახლეობის მიერ ხმარებული ტანისამოსითა და სამკაულებით. რაც შეეხება თვით მხატვრობის მიმართულებასა და ქვის გათლის ტექნიკას, ისინი, თელავის ოსტატების მსგავსად, ცდილობენ ადამიანის რეალისტური გამოსახულების მოცემას და არ ამხინჯებენ ადამიანის სხეულის ნაწილებს, რაც თითქოს დუშეთის სკოლისათვის ყოფილა დამახასიათებელი. თბილისის სკოლისაგან კი თელავისას და მის თიანეთის „ფილიალს“ ასხვავებს სახეების ამოკვეთის ტექნიკაში მცირე რელიეფი. ეს ვითარება გამოწვეულია უმთავრესად იმით, რომ თელავსა და თიანეთში ხმარებული საფლავის ქვების ჯიში შედარებით ფიცხია და მაგარი და ამიტომ ოსტატი ვერ ახერხებს სახეების ღრმად ამოკვეთას.

დაბოლოს, აღსანიშნავია ერთი საყურადღებო გარემოებაც. საფლავის ქვების კეთების დროს სახმარებელი იარაღების დიდ უმრავლესობას, მარტივად თქმით, თვით ქვის ოსტატი ჭედავს, ვინაიდან ნჭედელი; რაც უნდ კარგი მკოდნეც არ უნდა იყოს თავის ხელობისა, ვერ ახერხებს ამ იარაღების, მათი ნაწილებისა და დეტალების შესაფერისად გამოყენებას და მათთვის საჭირო გამძლეობის მინიჭებას. ამავე მიზეზით ქვის ოსტატი თურმე თავის გაცვეთილსა და გატეხილ იარაღებსაც თვითვე შეაკეთებს ხოლმე.

„ბატონების“ კულტის გადმონაშთები ივრის ხეობის ფშავლებში მკრთალდლაა შემონახული. სამაგიეროდ აქაურ კახებში ეს გადმონაშთები ჯერ კიდევ გვხვდება. 64 წლის პელო მიდელაური გვიამბობს: ყვავილს, წითელას, ქუთურაშას, ყივანახველას „ბატონები“ ეწოდება. ისინი ანგელოზები არიან. როდესაც რომელიმე ოჯახის ბავშვს წითელა ან ყვავილი ეწვევა, ამ ბავშვს სამი დღე-ღამის განმავლობაში გააცხელებს და მეოთხეზე გარედან დააყრის. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ეს „ბატონების“ მობრძანების ნიშანია, ამისათვის მკითხავი საჭირო არ არის; ამ დროს მკითხავის დაძახება არც არის მიღებული—„ბატონებს“ სწყინთო.

ყვავილბატონებიან ბავშვს თეთრები უნდა; ნათქვამია, ყვავილს თეთრი თავები აქვსო. ხოლო თუ ბავშვს წითელბატონები შეეყარა, მაშინ მასაც და იმ ოთახსაც, სადაც ის წევს, წითლით ამკობენ.

ბატონებიანი ავადმყოფის ლოგინზე შაქარს გადააყრიან და მისი ლოგინის მახლობლად კედლის თახჩაში სუფრას გაუფენენ. სუფრაზე აწყობენ ჩამიჩს, ფოჩებიან კამფეტებს, ვაშლს და სხვა ხილეულს, საზოგადოდ ყოველგვარ ხილეულსა და ტკბილეულს, გულამოჩგრეტილ პატარა მრგვალსა და თხელ კვერებს და სხვ. თუ ბატონები ყვავილობის დროს მობრძანდნენ, მაშინ სუფრას მინდვრის და ბალის სხვადასხვაგვარი ყვავილებით შეამკობენ. ამბობენ, ამ სუფრაზე ბატონები ისიამოვნებნო.

იმ სახლში, სადაც ბატონები ბრძანდებიან, საქმის გაკეთება არ შეიძლება. მხოლოდ დედაკაცები „ტარს“ თუ დაეაბრუნებთ—ბატონებს ელხინებაო. არც ქათმის დაკვლა და არც რისამე დღეობა, ან სარეცხის გარეცხვა ბატონებიან ოჯახში არ შეიძლება.

ის პირები, რომელთაც ბატონები არ უხდიათ, ბატონებიან ოჯახს ერი-
დებიან, ასეთ სახლში არ შევლენ—ბატონები გაგყვებო. მხოლოდ შინაურები
და მახლობლები ართობენ ავადმყოფს—ფანდურზე უკრავენ, „იავ-ნანას“ მღე-
რიან და თამაშობენ. განსაკუთრებით „დაგიუდებიან“ დედები და ბებიები.
ოღონდაც ბატონებმა ჩვენ შვილს ან შვილიშვილს ულხინოსო და ხტიან, ბუქ-
ნაობენ, სასაცილოდ იმანჭებიან და იგრიხებიან. როდესაც ავადმყოფი მძიმე
მდგომარეობაშია, მაშინ ისინი სრულიად გაშიშვლდებიან და ისე თამაშობენ.
ცოლქმრული კავშირის დაქვერ ბატონებიან ოჯახში არ შეიძლება.

ბატონებიან ოჯახში ყოველ საღამოს კერაში ბაზმას ანთებენ—ნიგოზს
ცეცხლს წაუქიდებენ და კერის პირად დადებენ.

როდესაც ავადმყოფი მორჩება ბავშვის სუფრას „ქერქექელაზე“ (ხის ქერქ-
ზე) გადაიტანენ, „გზაჯოროდინზე“ გავლენ და ამ ქერქექელას ღობეში შეარ-
კობენ—ამას „ბატონების გადალოცვა“ ჰქვია. ქერქექელაზე გაწყობილ საქ-
მელს ჩვეულებრივ ფრინველები შესჭამენ, მას ადამიანი არ გაეკარება, ეშინია—
ბატონები არ გამოწყვესო.

ბატონებმა ხშირად თვალის სისნეულის დატოვება იციან. „კვირიოზა“
დღეს ასეთი ავადმყოფის სახელზე კვირიაში ქათმის მამალს შეუფრენენ—თვა-
ლით ავადმყოფს თვალები მოურჩებო.

პელო მიდელაურს „იავ-ნანას“ საგალობლის მთლიანი ტექსტი აღარ ახ-
სოვს. მისგან ჩავიწერე ამ საგალობლის შემდეგი ფრაგმენტი:

იავ ნანა, ვარღო ნანა,
იავ ნანინაო.
ბატონების მამიდასა,
იავ ნანინაო,
ქვეშ გაუშლი ხალიჩასა,
ვარღო ნანინაო.
ფარჩის საბანს წამოვასხამ;
იავ ნანინაო.
ჩვენს ყმაწვილებს ულხინევით,
ვარღო ნანინაო.
შვიდობითაც მადბრძანდებით,
იავ ნანინაო.
შვიდობითაც წადბრძანდებით,
ვარღო ნანინაო.
გაუმარჯოს თქვენ მოსვლასა,
იავ ნანინაო.
გაუმარჯოს თქვენ წასვლასაც,
ვარღო ნანინაო.
ჩანგურითაც გაგისტუმრებთ,
იავ ნანინაო.

სუფრასათამც მოგართმევთა,
ვარდო ნანინაო.
იას და ვარდს გაგიფენთა,
იავ ნანინაო.

აღსანიშნავია, რომ ივრის ხეობის მოსახლეობაში (ფშავლებში, ხევსურებში და კახებში) ბარბალებს სახელწოდებით ამ ღვთაების თუ წმინდანის კულტის გადმონაშთები არ მოწმდება.

ჩახზრები და შიგნითა
სამკურთხეობი მძივენი და
საყაყური ყვითულნი.
ქაბა, მალთი და გაჩივას
სამკურთხეობი მკუკვირფხი-
სითული;
შაბე, ბეღები, და ფეხე-
ნი კანისფეხისა;
თმა, ნახჭები, ქაშახი,
შახვარი და ჩქიქ
ნი შავია;
ფანი და მარტოხაღა;
და ჩაქსაღა მკოხილი

22 ივლისი. სოფ. ზემო-თიანეთი, ტუშურები. ზემო-თიანეთი დიდი სოფელია, რომელიც მრავალი უბნისაგან შესდგება. ადგილობრივი მოსახლეობა ამ უბნების უმრავლესობას ცალკეულ სოფლებად მიიჩნევს და მათ ასეც უწოდებენ. ეს უბან-სოფლები, მცირედი გამონაკლისის გარდა, გვარის სახელებს ატარებს. ასეთებია:

ჯერგალიძეები	ღვინიანები
უშკიანები, ანუ ხოფცა	წიკლიანთკარი
ზარიძეები	მგელიანები, ანუ ალაქანი
იარაჯულები	ბიჩელაანები
ჯანგირაანი	კახუაანები.

დანარჩენების სახელებია: ტუშურები, ჯიჯეთი და ვერხველი.

თითქმის ყველა უბან-სოფელს თავისი სალოცავი ხატი გააჩნია. ეს სალოცავები კვირიას, ჳმალას და კოპალეს სახელობისაა. ამათგან ყველაზე გავრცელებულია კვირიას სალოცავი, რომლის ნიში თითქმის ყველა ჩამოთვლილ სოფელში დგას.

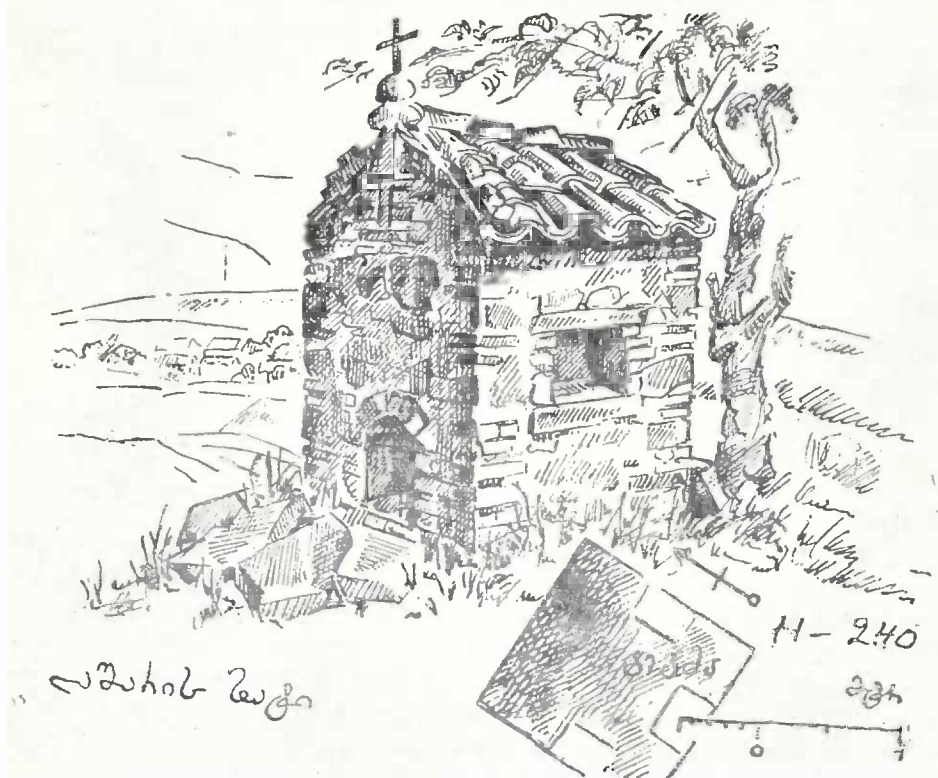
საკულტო ძეგლებით განსაკუთრებით სოფელი ტუშურებია მდიდარი. ისინი მოთავსებული არიან გორაკზე, რომელიც სოფელს სამხრეთიდან აკრავს. ეს ძეგლებია: „ლაშარის ჯვარი“, „ღვთისმშობლის ბეღელი“, „კვირია“, „ღვთისმშობელი“, „ვაჩნაძეების ხატი“, „თეთრი გიორგი“ და „ფუძის ანგელოზი“.

ლაშარის ჯვარი ოთხკუთხედი ფორმის ნიშია აგურითა და ქვა-კირით ნაგები. სახურავი ორწახნაგოვანი აქვს, ქართული კრამიტით გადახურული. სამი მხრით—დასავლეთით, აღმოსავლეთით და სამხრეთით—ნიშში ოთხკუთხედი მოყვა-

ნოლობის თახჩებია დატანებული. ფასადი აქვს დასავლეთით, სადაც აღნიშნული თახჩა თალიანია. ფასადის ჯვედელში აგურის სათანადო წყობის საშუალებით გამოყვანილია ჯვარის გამოსახულება, რომლის თავზე ქვისაგან გამორქანდაკებული ადამიანის გამოსახულებაა ნაწილობრივ კედელში დატანებული. ამ გამოსახულებას ადგილობრივი მოსახლეობა „ლაშა გიორგის“ ანუ „ლაშარს“ უწოდებს. „ლაშა გიორგის“ თავი ნიშზე აღმართული რკინის ჯვარის საყრდენს წარმოადგენს. ლაშარის ნიშის გვერდზე გარეული ვაშლის ხე დგას. ნიშს გარშემო ჰქონია საკირე ქვისაგან ნაგები მრგვალი გალავანი, რომელიც ამჟამად დანგრეულია.

ხალხის გადმოცემით, ლაშარის ჯვარის ადგილზე უწინ რალაც ძველი შენობის ნანგრევი ყოფილა. აქ ერთხელ თურმე „ლაშარი“ მობრძანებულა თავისი ლაშქრით და მათ ამ ადგილზე შეუსვენიათ. „ლაშარის“ პატივსაცემად და ამ ამბავის ნიშნად ხალხს იქ ლაშარის სალოცავი აუგია.

მოსახლეობის რწმენით, „ლაშარი“ „თამარ-დედუფლის“ შვილია. „თამარ-დედუფალი“ თურმე ქალწული იყო და გათხოვებას არ აპირებდა. ხალხს ძალიან სწყინდა ეს ამბავი—ჩვენა მფევე უძეოდ გადაშენდებაო. ერთხელ ვაზირები შეერილან და გადაუწყვეტიათ—ერთი ჩვენგანი თამარს უნდა შეეუღლოსო. კენჭი უყრიათ და „დედუფალთან“ მისგლა ერთ ვაზირს რგებია. ის ღამით მისულა თამართან, მძინარეს მიჰპარვია და „ლაშარიც“ ვაშინ ჩასა-

ჭულა. „ლაშარი“ მეტად უშნო დაბადებულა, დიდი ლაშებიანი. დედას არ მიუღია ასეთი შვილი და უბრძანებია—წადით, სადმე გადაადეთ, მოჰკალიათო. ხალხს ბავშვი სასიკვდილოდ ვერ გაუმეტებია და ის ფარულად გაუზრდიათ. დიდი რომ გამხდარა, დედასთან მიუყვანიათ და უთქვამთ—აი ეს არის შენი განწირული შვილიო. თამარს შვილი მიუღია. „ლაშარ გიორგი“ თურმე, თუმცა მეტად ულაშაზო სახისა იყო, მაგრამ ტანად ახოვანი და გულადი ვაჟაკი ყოფილა. მას ყველგან ლაშქარი დაუდიოდა თავისი ხალხის მტრების წინააღმდეგო.

ლაშარობა ამ ხატში აღდგომა დღესა და შემოდგომის გიორგობას სცოდნიათ. იგი სასოფლო დღეობაა. საზოგადოდ ტუშურების ხატების დღეობები ყველა სასოფლოა. ასეთი სასოფლო დღეობები აქ წელიწადში რამდენიმეა—ზემოაღნიშნულის გარდა, შარიობა, კვირაცხოვლობა და სხვ. თითოეულ დღეობაზე მორწმუნე სოფლელები ყველა ხატს წამოილოცავენენ ხოლმე. ამ დღეობებზე მოდიოდნენ ტუშურებიდან შორს გათხოვილი ქალებიც და თან შესაწირავები მოჰქონდათ. მორწმუნენი ამ დროს თავის სალოცავებს სწირავდნენ ქადებს, თეთრი ფერის თავსაფრებსა და ნაქრებს; ვერცხლის ფულს, საკლავებს (ვერძებს) და სხვ.

ხატების გარშემო გორაკზე მოთავსებული საყანე ადგილები უწინ ყველა ამ ხატებისა ყოფილა. მათ მაშინ თურმე მთელი სოფელი ამუშავებდა და მოწეულ ხორბლეულს სახატო ბელელში ინახავდა. მოჰყავდათ უმთავრესად ქერი და პური, მათგან არაყსა და ლუდს ხდიდნენ და დღეობებზე სასოფლოდ ხარჯავდნენ. თუ კერძო პირი გაბედავდა ამ მამულის მოხენას, მას, ხალხის რწმენით, ხატი გააგიყებდა.

ზემოაღნიშნული „ღვთისმშობლის ბელლის“ ნანგრევები ლაშარის ჯვარის მახლობლად მდებარეობს. მოსახლეობა გადმოგვცემს, რომ „ბელლის“ აგებამდე ამ ადგილზე რალაც ძველი შენობის ნაშთი იყო.

ლაშარის ჯვარიდან სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, კირცხლისა და მუხის ხეებს შუა, დგას „კვირიას ხატი“—აგურითა და ქვა-პირით ნაგები ოთხკუთხე ფორმის ნიში, კრამიტით გადახურული ორწახნაგოვანი სახურავით, ფასადით დასავლეთის მხარეს და ჩრდილოეთის, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კედლებში დატანებული თახჩებით, რომელთაგან დასავლეთის თახჩა თალიანია, ხოლო ჩრდილოეთისა ვიწრო და მაღალი, სპარსული ყაიდის ტეხილი წვერიანი თალით.

მორწმუნეთა წარმოდგენით, კვირია შუამავალია ღმერთსა და ადამიანებს შორის და ის ღვთის კარზე დგას. კვირია პირველად ადამიანი ყოფილა და მხოლოდ შემდეგში გამხდარა ანგელოზიო.

მისი დღეობა კვირა(ცხოვლობას და აღდგომას მოდის. დღეობების გარდა, კვირიას ნიშთან ცალკეული ოჯახებიდან მლოცველები ყოველ კვირახალზე მიდიოდნენ და ღამეს ათევდნენ ხოლმე.

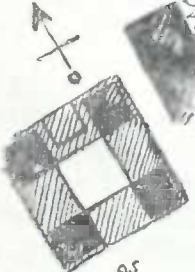
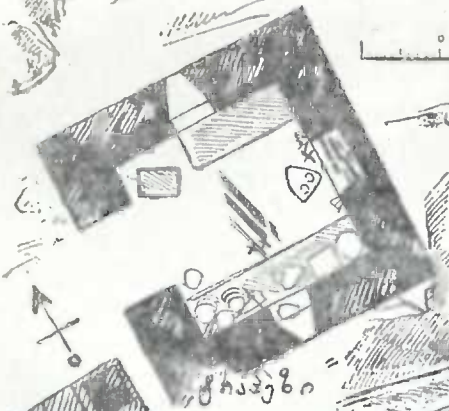
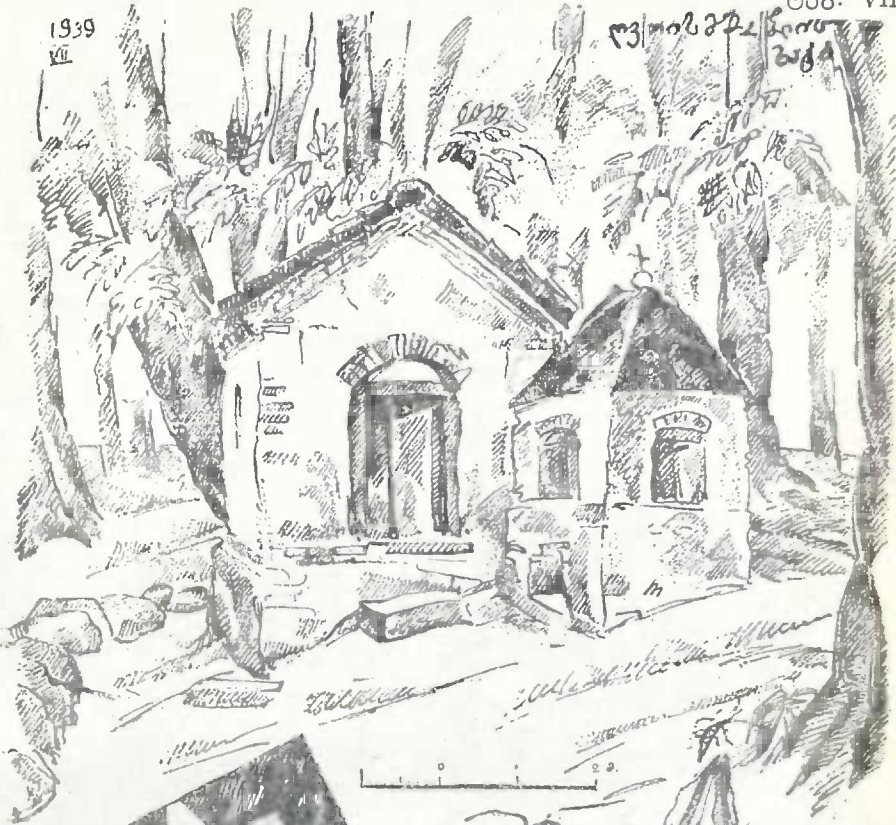
კვირიას ხატის ზემოთ, გორაკის წვერზე, იფნის, კირცხილას, მუხის, ნეკერჩხლის, წიფლის, პანტისა და მკალო ვაშლის ბებერი ხეებისაგან შემდგარ ტყეში მოთავსებულია „ღვთისმშობლის ხატი“, რომელიც „საზარეს“, „ტრაპეზს“, მლოცველთა თავშესაფარ „ღარბაზს“ ანუ „საჯარეს“ და თვით ამ ტყეს მოიცავს. „ტრაპეზი“ აგურითა და კირით ნაგებ კვადრატული ფორმის პატარა სამლოცველო შენობას წარმოადგენს. მას აქვს კვადრატულივე მოყვანილობის აგურის

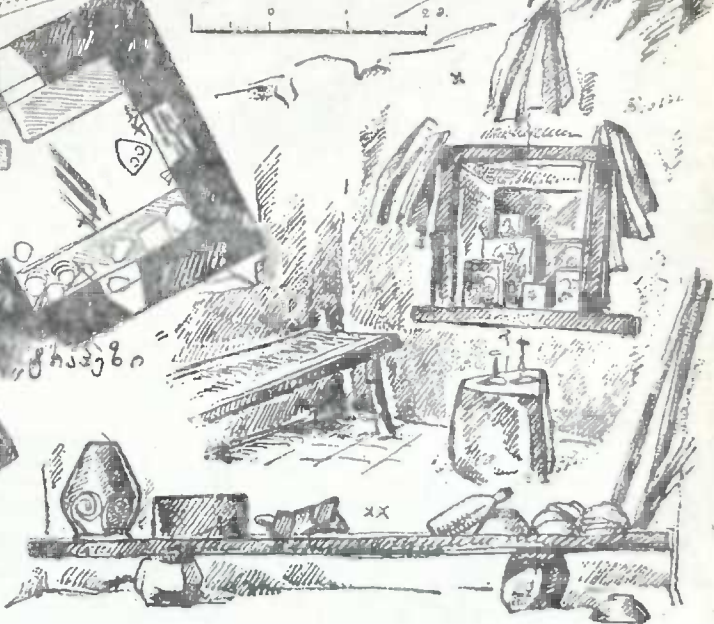
იატაკი, დასავლეთით კარი, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის კედლებში თითო პატარა და მოგრძო სარკმელი და აღმოსავლეთის კედელში კვადრატული ფორმის თახჩა, რომელშიც რუსული ხელობის ხატები ასვენია: ღვთისმშობლისა (4 ცალი), წმ. ნინოსი, წმ. გიორგისა (2 ცალი) და თამარ მეფისა. თახჩის ნაპირებზე შემოყოლებულია ხის ჩარჩო, რომელიც შემკულია მლოცველთა მიერ შეწირული მარლისა და მიტკლის თეთრი ნაჭრებით, სხვადასხვა ზომის მომცრო ზარებით (სულ 5 ცალი), საგულე ჯვარით ძეწკვითურთ, ბეჭდით და პატრუქად სახმარი ბამბის თეთრი გრეხილი ძაფით. ჩრდილოეთის კედლის გასწვრივ დგას ორი დაბალი სუფრა, ერთი კვადრატული ფორმისა, მეორე მოგრძო. უკანასკნელს აქვს სამი მოჩარხული ფეხი (რომელთაგან ერთი სუფრის ცენტრალური ნაწილის საყრდენს წარმოადგენს, ხოლო დანარჩენი ფეხები სუფრის ცალ ნაპირს ამაგრებენ) - სამხრეთის კედლის გასწვრივ ვაკეთებულია ფიცრის ბრტყელი თარო, რომელზეც აწყობა: თიხის პატარა ქვევრი, რკინის მოგრძო ოთხკუთხი ფორმის ყუთი, დიდი ზომის ვატეხილი ზარი რუსული და უფრო გვიანი დროის ამოკაწრული ქართული წარწერებით, 16 ცალი ქაშანური ჯამი, დროშის ტარი—2 ცალი, რკინის 4 შამფური, ბოთლი და რკინის პატარა მრგვალი კოლოფი. რკინის ყუთში ჩაწყობილია მლოცველთა მიერ შეწირული მიტკლის თეთრი თავშლები, მიტკლისავე თეთრი შარვლები ბავშვისა, მიტკლისა და მარლის თეთრი ნაჭრები, ბამბის თეთრი გრეხილი ძაფები პატრუქისათვის და სხვ. თახჩის წინ დგას ნამწვარი სანთლისგან გაშაფებული ქვის პატარა „საკურთხეველი“, რომელზეც რკინის წყვილი შანდალია მოთავსებული.

1939
XV

ტაბ. VIII
რეკონსტრუქცია
ზეგა

საშაყ 105

ტრაპეზად წოდებულ სამლოცველო შენობაში ტუშურელი მღვდელი სწირავდა ხოლმე. ხალხი ამ მღვდელს დაცინვით იხსენიებს. ის თურმე ადგილობრივ გვეისბერებს ღვთის მსახურებას უწუნებდა და ამ ნიადაგზე მათთან მუდმივი უსიამოვნება ჰქონია.

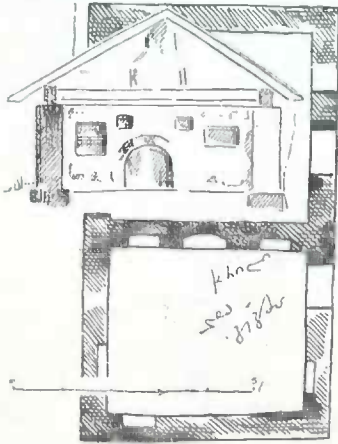
„ტრაპეზის“ სამხრეთ-დასავლეთის კუთხესთან „ღვთისმშობლის საზარეა“ ქვით, აგურით და კირით ნაგები. მისი ოთხწახნაგოვანი სახურავი თუნუქითაა გადახურული. სახურავის წვერზე ვერტიკალურად დადგმულია მოგრძო და გვერდებზე მომრგვალებული თიხის წოწოლა, რომელშიც რკინის ჯვარია დამაგრებული. „საზარე“ მიწიდან შუაწელამდე ოთხკუთხი ფორმისაა, ჩრდილოეთის კედელში დატანებული სასანთლე თახჩით; შუაწელიდან-კი იგი ოთხ სვეტადაა აყვანილი, სვეტების თავებში შიგნიდან დამაგრებულია ჯვარედინად გადებული წყვილი ხე, რომლის ცენტრში ამ რამდენიმე წლის წინათ ხარი ყოფილა ჩამოკიდებული. ამჟამად ამ ხეებზე შეწირული მიტკლისა და მარლის თეთრი ნაკრები ჰკიდია. „ტრაპეზი“ და „საზარე“ კირითაა შელესილი.

ზატი მახანი
ღვთისმშობლის ტყეში
ზედ ტყეშუხეზი

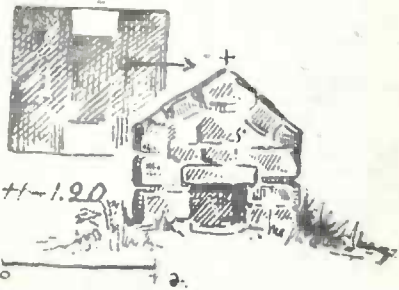
მათ ირგვლივ ტყეს „ღვთისმშობლის ტყე“ ეწოდება. ეს ტყე დღესაც შეუვალა: მორწმუნეები იქიდან ნაფოტის გამოტანასაც-კი ერიდებიან — ხატოვკორძალავსო. მხოლოდ დღეობების დროს მლოცველთ შეუძლიათ ცეცხლისასანთებად ტყეში წაქცეული ხეებითა და ფიჩხით ისარგებლონ. ამ ტყეში, „საზარეს“ და „ტრაპეზის“ მახლობლად, საღვინე ქვევრებია უხსოვარი დროიდან მიწაში ჩაფლული. ჩვენ ექვსი ასეთი ქვევრი ვნახეთ. ადგილობრივ მოსახლეობას ეს ქვევრები სახატო ღვინის ჭურჭლად გამოუყენებია. აქაურ ხატებს კახეთში ზვრები ჰქონდა, საიდანაც დღეობებისათვის ღვინოს ვეზიდებოდით და ამ ქვევრებში ვინახავდითო.

ტყის ნაპირზე, ჩრდილო-დასავლეთის მხარეს, დგას მლოცველთა თავ-შესაფარი ე. წ. „საჯარე“ ანუ „დარბაზი“—ქვითვირის გრძელი შენობა, კრამიტით დახურული ორწახნაგოვანი სახურავით. მას ფასადი სამხრეთით აქვს. შენობა ორი ოთახისგან შედგება: წყასადიდან მარჯვნივ ქალების სადგომია და მარცხნივ კაცებისა. თითოეულ მათგანს თითო კარი აქვს ფასადის მხარეს. კაცების ოთახში აღმოსავლეთის კედელზე მოწყობილია ბუხარი და ბუხრის გვერდებზე ოთხი—ორი დიდი და ორი პატარა—თახჩა. ჩრდილოეთის კედლის გასწვრივ ერთმანეთზე მიწყობილი ფიცრებისგან შეკრული განიერი ტახტი დგას. თახჩები დანარჩენ სამ კედელშიცაა დატანებული, თითო კედელში თითო თახჩა. საქალებო ოთახს-კი ერთადერთი სარკმელი მოეპოვება ფასადის მხარეს; არც ბუხარი და არც თახჩები მას არ გააჩნია. მთხრობელთა ცნობით, მლოცველ ქალებს კაცების ოთახში შესვლა აკრძალული ჰქონდათ.

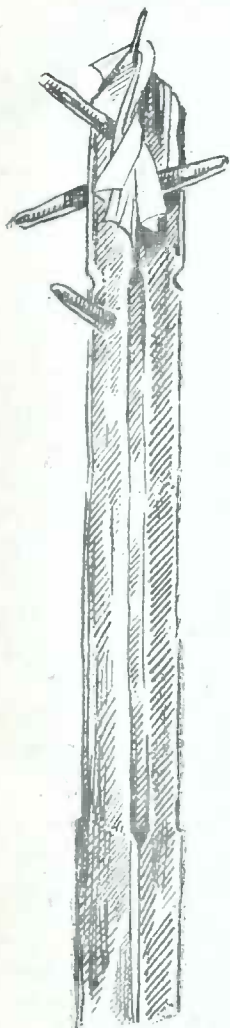

ეს „დარბაზი“ ანუ „საჯარე“ აგებული ყოფილა ამ 30-ოდე წლის წინათ ტუმურგლი ჯევისბერის ძმის მიერ. ამზე ადრე აქ ხის „დარბაზი“ მდგარა, რომელსაც ხანძარი გასჩენია და გადაშვარა. წინაიდან ეს მომხდარა აღნიშნული ჯევისბერის ძმის მიზეზით (რომელსაც „დარბაზში“ ანთებული სანთელი დარჩენია და ამის გამო ხანძარი გაჩენილა), მას სამაგიეროდ ახალი ქვითვირის შენობა აუგია.

გორაკის პირზე, საჯარედან დასავლეთის მიმართულებით, დგას „ვანანაძეების ხატი“—ქვითვირით ნაგები და კირით შელესილი ოთხკუთხი მოყვანილობის დაბალი ნიში, რომლის თავი ორწახნაგოვანია ქვის თავისებური წყობის წყალობით. მასზე რკინის პატარა ჯვარია აღმართული. ნიშს ფასადი დასავლეთით აქვს. ფასადის მხარეს და ჩრდილოეთის კედელში (თითქმის მიწის პირად) თახჩებია დატანებული—თითო კედელში თითო, ხოლო აღმოსავლეთის კედელში წვეილი თახჩაა ერთი მეორის თავზე მოწყობილი. ნიშის გვერდით მიწაში ჩასმულია „ჩხა“—გათლილი კაპებიანი ხე, რომელზეც დაკალებულ სამსხვერპლოებს გასატყავებლად ჰკიდებენ ხოლმე. ამჟამად ჩხაზე შეწირული თეთრი ნაჭრებია ჩამოკიდებული. ამგვარივე ნაჭრები დიდი რაოდენობით შემოხვეული აქვს ხის გამხმარ ტოტს, რომელიც ნიშის წინ გლია.

„ვანანაძეების ხატი“ ახალი დროის ნაგებობაა. იგი ამ ორმოციოდე წლის

წინათ კახეთიდან გადმოსახლებულ ორ მეკომურ ვაჩნაძეს აუშენებია. გადმოსახლების დროს მათ კახეთიდან ერთი კენჭი თან გამოუყოლებიათ და ამ ნიშის აგების დროს მის კედელში ჩაუტანებიათ. ეს ხატი მხოლოდ ამ ვაჩნაძეების სალოცავს წარმოადგენს.

ლაშარის ჯვარის გასწვრივ, დასავლეთის მხარეს, „თეთრი გიორგის ხატი“ დაფუძნებული. ამ ხატის კომპლექსს „წმინდა“ ხე და ორი ნიში შეადგენს. იშვიათი ჯიშის ბებერი „წმინდა“ ხე წაქცეულია და გამზმარი. ადგილობრივი მოსახლეობა მას „ხეშავს“ უწოდებს (რადგან ამ ხეშ შავი ნაყოფის მოსხმა იცოდაო). „თეთრი გიორგის“ კომპლექსიდან ხალხის მთავარ სალოცავს ეს „წმინდა“ ხეშავი წარმოადგენს. „წმინდა“ ხის ტოტები შეწირული მიტკლის თეთრი ნაკვრებითა და ბრინჯაოს ძველი (მწვანე პატინით

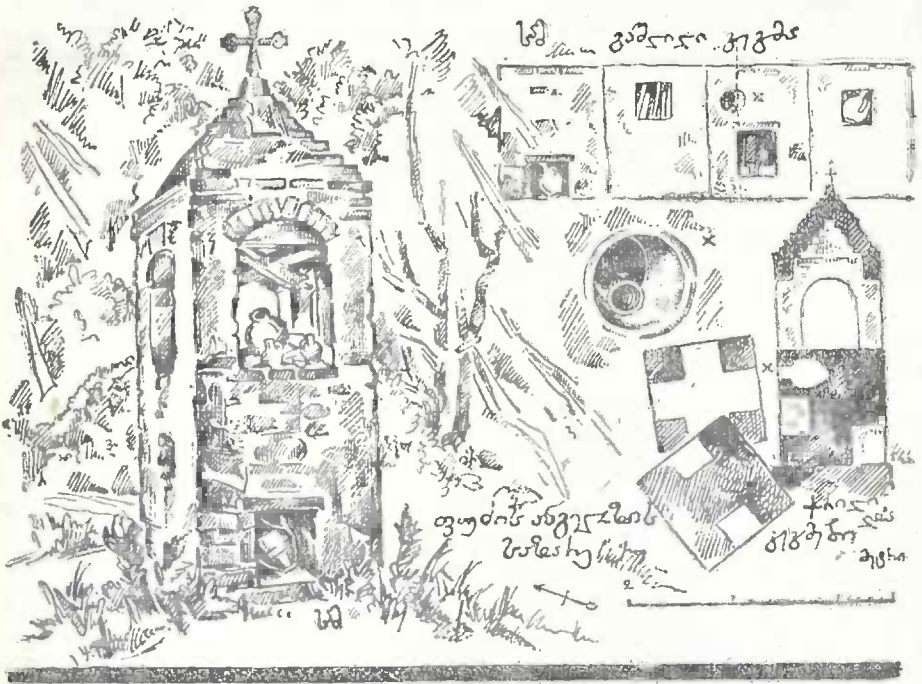
გადაკრული), საყურადღებო ფორმის პატარა ზარითაა შემკული. ხესთან მიწის პირად ძველი ნაგებობის ნაშთია, რომელიც გვერდში ელიპსის მოყვანილობისა ჩანს.

ხეშაგის გვერდით დგას ქვით, აგურით და კირით ნაშენი უჩვეულოდ მაღალი და ვიწრო ნიში, მიწიდან შუაწელამდე ოთხკუთხი ფორმისა, მასზე აღმართული და ხეშო ნაწილში კამარებით შეკრული ოთხი სვეტით, აგურით გადაყვანილი ოთხწახანაგოვანი სახურავით და მთლიანად კირით შელესილი. ნიშის დასაველეთისა და აღმოსავლეთის კედლებში (მიწიდან ოდნავ დაშორებით) დატანებულია თითო-თითო თანაბარი ზომის თახჩა, ხოლო ჩრდილოეთის კედელში—ერთი დიდი და მეორე მცირე, ერთურთისადმი ვერტიკალურად მიმართული, თახჩებია. ჩრდილოეთის კედელშივე ჩადგმულია თიხის მილი პატრუქისა და სანთლების შესანახად. ნიშს გარშემო ბამბის თეთრი ძაფი აქვს (მლოცველთაგან) შემოხვეული. გადმოგვეცემენ, რომ ეს ნიში ჯვეისბერებს აუშენებიათო.

„თეთრი გიორგის“ მეორე ნიში პატარაა, მშრალად ნაგები. იგი სოფლის ბავშვებს დაუდგამთ და ცდილან დიდების მიერ ნაშენები ნიშისათვის მიემსგავსებინათ.

ტუმურების კიდევ ერთი ხატი, ე. წ. „ფუძის ანგელოზი“, განმარტობით დგას, ლეთისშობლის სალოცავიდან დასავლეთის მიმართულებით. ამ ხატის დაარსების შესახებ შემდეგს გადმოგვეცემენ. 35-40 წლის წინათ ერთი ტუმურელი კაცი აძრახებულა, დაუწყია ხალხში ქადაგობა—ამადაამ ადგილას ფუძის ანგელოზი ბრძანდებო. ის იმ ადგილზე მისულა და ჯერ თავის ხელით ყო-

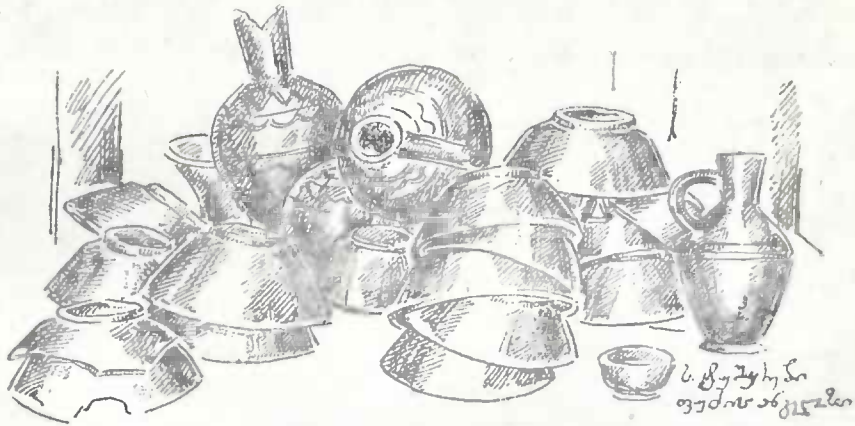
რე აუგია ხატის „სასანთლედ“, შემდეგში-კი მოხელესათვის ქვეთვირის „საზარე“ აუშენებინებია. ამის შემდგომ იქ ხალხი „ფუძის ანგელოზს“ ლოცულობდა. ფუძის ანგელოზი ადგილმდებარეობის მფარველი ხატიაო, განმარტავენ მორწმუნენი.

ფუძის ანგელოზის „სასანთლედ“ პატარა ბორცვზეა აგებული, გარშემო თხილის ბუჩქებით და ნეკერჩხლისა და კუნელის ხეებით შემორტყმული. იგი მეტად პრიმიტიული ნაგებობაა—ერთმანეთზე უბრალოდ მიყრილი ქვები წრის სახედ და ზემოდანაც ქვებით გადახურული. თხილისა და კუნელის ტოტებზე ჩამოკიდებულია მიტკლისა და მარლის თეთრი ნაჭრები, მათ შორის მარლის თეთრი პერანგიც. თხილის ტოტებზევე ჰკიდია პატარა ძველებური ზარი, ნახევარსფეროს ფორმისა, მწვანე პატინით გადაკრული. ნეკერჩხლის ტოტებზე ჩამოცმულია და იქვე მიწაზეც ყრია ძველად შეწირული კურატებისა და ცხვრების რქები.

ფუძის ანგელოზის „საზარე“ ჩვეულებრივი ფშაური საზარე-ნიშის ტიპისა—მიწიდან შუაწელამდე ქვა-კირით ნაგები, ოთხკუთხი ფორმისა, მასზე აღმართული აგურ-კირით ნაგები ოთხი სვეტით, რომლებიც ერთმანეთს კამარებით და კამარებში ჩადგმული ნახევრად ოვალური ფორმის ფიცრებით უკავშირდება. სახურავი აგურითა და კირით არის გადაყვანილი; შიგნიდან იგი დარბაზული სახლის გუმბათის მსგავსია, გარედან კი ოთხწახნაგოვანი. სახურავის თავზე ვერტიკალურად დადგმულია თიხის პატარა და ოდნავ წახნაგოვანი წოწოლა, რომელიც რკინის ჯვარის საყრდენს წარმოადგენს. „საზარე“

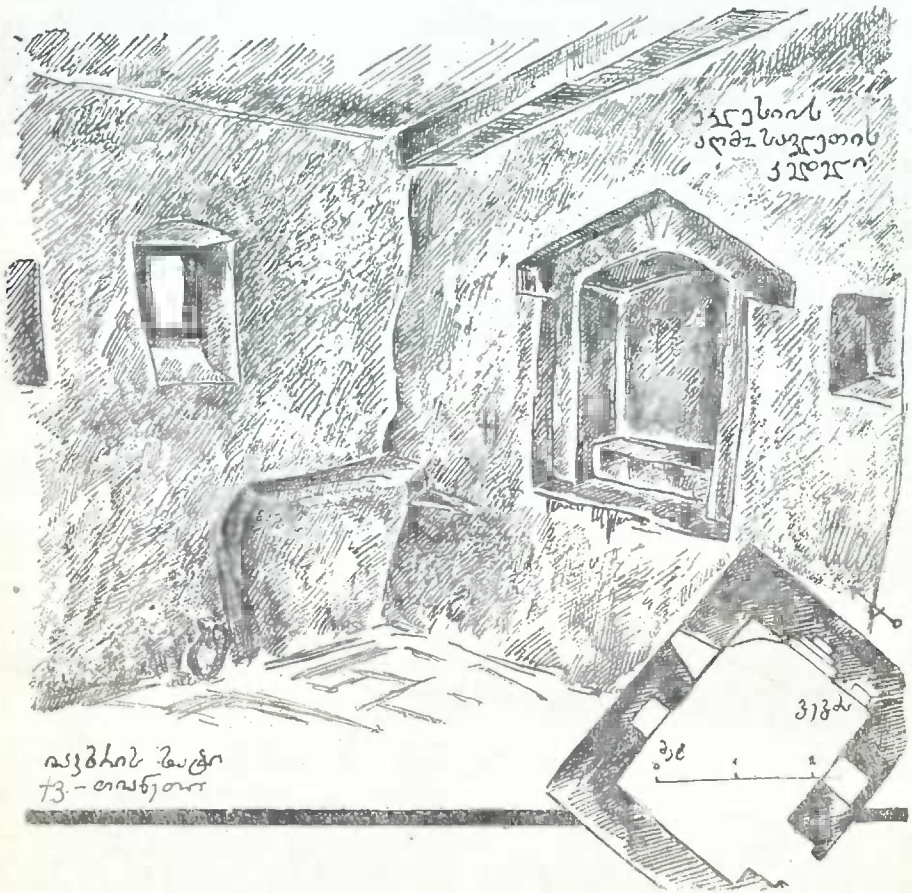
გარედან კირით ყოფილა შელესილი (ამჟამად გადარეცხილია). მის კედლებში თახჩებია დატანებული, თითო კედელში თითო თახჩა. ორ თახჩაში შეწირული თიხის დოქებია შედგმული, მესამეში ფუტურო ხის ნაჭრები და ნაფოტებია შეყრილი, მეოთხე, აღმოსავლეთის კედლს თახჩა, გამოყენებულია სასანთლედ—გაქონილი და გაბოლილია მასში ნანთები სანთლებისაგან. აქ, თახჩის ზემოთ, მარცხენა მხარეს, კედელში ჩატანებულია თიხის ქოთანის, რომელშიც მლოცველთაგან შეწირული ორი ყანწი დევს. ერთ ყანწში ვერცხლის წვრილი ფული აწყვია, მეორეში-კი—ფულთან ერთად პატრუქი და ბამბის დაგრეხილ თეთრ ძაფზე ასხმული წყვილი სანთლის „მძივი“ ანუ „თვალის კაკლები“. „საზარეს“ ზარი არა აქვს, თუმცა სვეტების თავებში დამაგრებულია ორი ერთმანეთზე ჯვარედინად გადასული ხე ზარის ჩამოსაკიდებლად. სვეტებს შუა, ნიშის კვარცხლბეკზე დაწყობილია შეწირული თიხის ჯამ-ჭურჭელი: ქაშანური ჯამები 21 ცალი (ზოგი გატეხილია), თავმომტვრეული ქაშანური დოქი, თიხის წყვილი დოქი აგრეთვე თავმომტვრეული, ქაშანური ჩარეკა, ფინჯანი, კულას მსგავსი, მაგრამ ფართოპირიანი ქაშანური პატარა სასმისი, ქაშანური სურა და თიხის პირფართე დოქი.

„ფუძის ანგელოზი“ ტუშურების ერთ-ერთ უძლიერეს ხატად ითვლებოდა. მის დღეობაზე ზოგჯერ შორეულ სოფლებიდანაც მოდიოდნენ და მლოცველები მას კურატებს (ანუ კურეტებს—ხარებს) სწირავდნენ.

სალამო ხანია. ცხენის ურემში ჩაქედილი ექსპედიცია ქვემო-თიანეთს უახლოვდება. გორაკზე, რომელიც ამ სოფელს ჩრდილოეთიდან საზღვრავს, მოჩანს „წმინდა“ ხეებით შემოზღუდული „ცხრაკარას ხატი“, „ფაშათციხე“ და, გორაკის ძირში მდებარე, სოფლის სასაფლაო.

მათ პირდაპირ სამხრეთ-დასავლეთით აღმართული მთის ფერდობი თხელი ტყითა და ბუჩქნარითაა შეფენილი. ამ ტყის ზოლის პირად დვას „იაქსრის ხატი“, რომელიც შესდგება ქვა-კირით ნაგები პატარა ეკლესიისა და „საზარე“ და „სასანთლე“ ნიშებისაგან. სამივე შენობა კირითაა შელესილი. ეკლესიას აქვს კრამიტით დახურული ორწახნაგოვანი სახურავი, რომელზეც

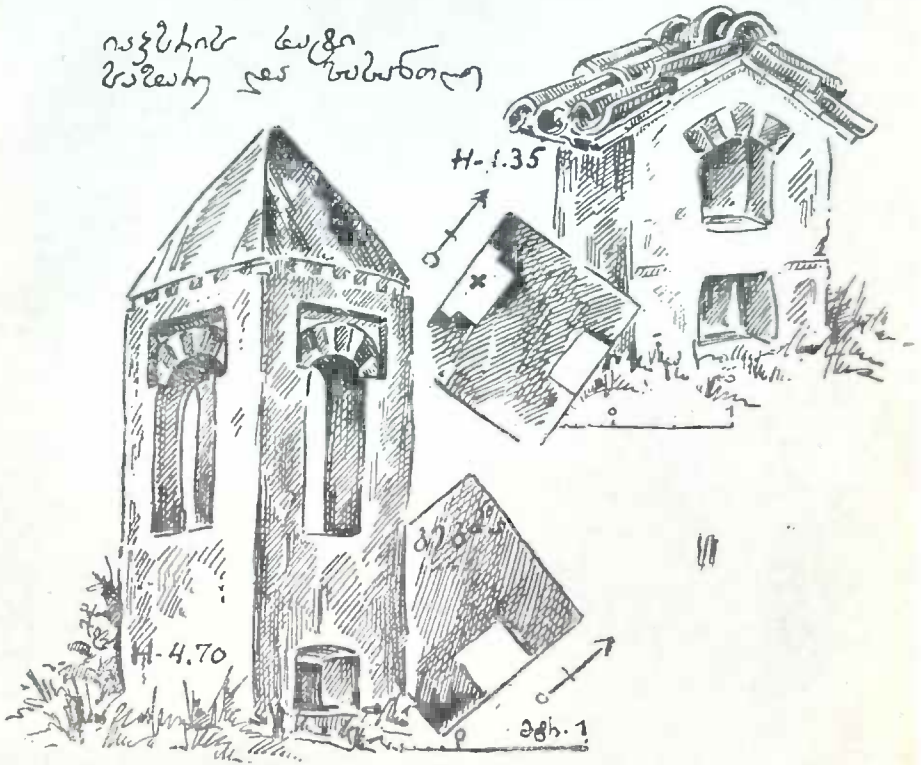

რკინის მცირე ჯვარია აღმართული. ეკლესიის ჭერი ხისაა. აღმოსავლეთის კედელში შიგნიდან განიერი საყურადღებო მოყვანილობის თახჩაა დატანებული, სამხრეთისაში—ვიწრო სარკმელი და კარი და ასეთივე სარკმელი და პატარა თახჩა ჩრდილოეთის კედელშია. ეკლესიის წინ დგას ბებერი რტხილა, რომლის ტოტებზე ჩამოკიდებულია მლოცველთა მიერ შეწირული თეთრი ნაჭრები (ზოგ მათგანში ფულია გამოკრული) და ზარი.

საზარე-ნიში მიწიდან შუაწელამდე ოთხკუთხი ფორმისაა აგურით და ქვაკირით ნაგები. ამ კვარცხლბეკზე აღმართულია აგურ-კირით აშენებული ოთხი სვეტი, რომლებიც ერთმანეთს კამარებით უკავშირდება. ნიშს თუნუქით გადახურული ოთხწახნაგოვანი სახურავი აქვს. აღმოსავლეთის კედელში მიწის პირად თახჩაა დატანებული. „საზარეს“ არც ზარი და არც ჯვარი არ მოეპოვება.

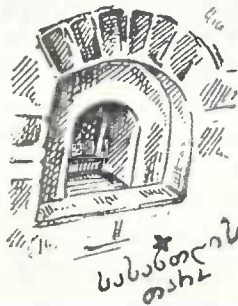
სასანთლე-ნიშიც ოთხკუთხი ფორმისაა აგრეთვე აგურით და ქვა-კირით ნაგები. მისი სახურავი ორწახნაგოვანია. აღმოსავლეთის კედელში ბუხრის

იაჯსიბი სატი
შაშახ და სასართლო

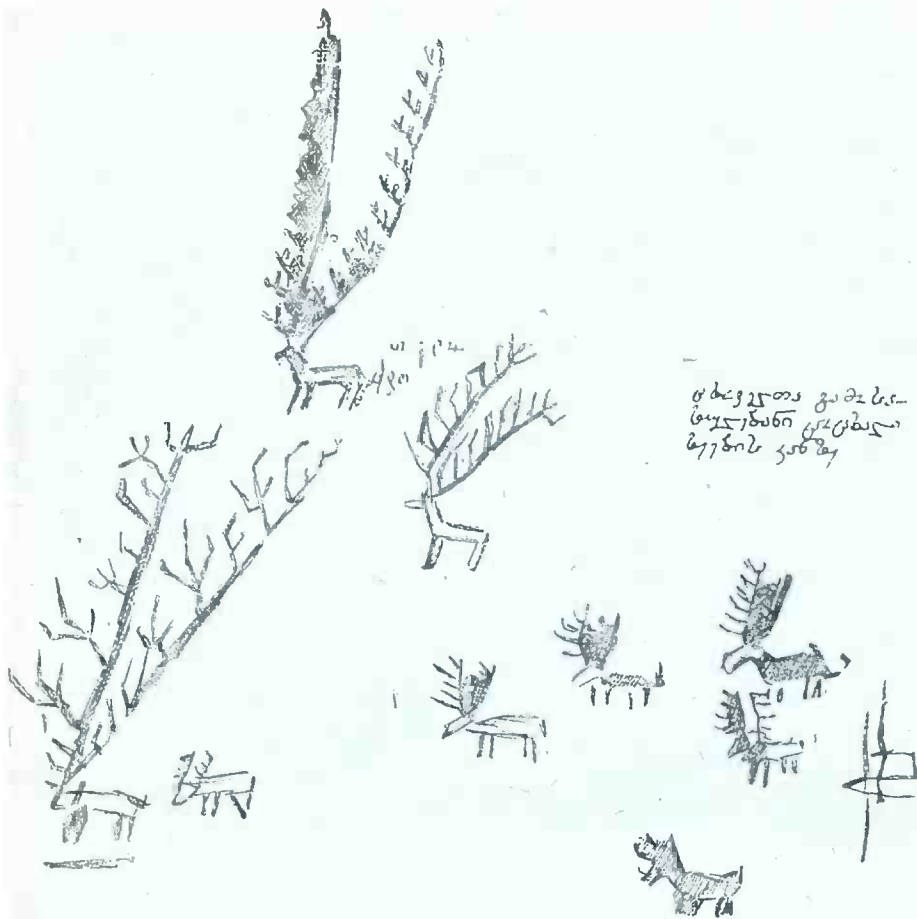

მაგვარი თახჩა დატანებული, ხოლო დასავლეთის კედელში მომცრო თახჩებია (წყვილი), რომლებიც ურთიერთის მიმართ ვერტიკალურადაა განრიგებული; ზედა თახჩა თალიანია, ქვედა-კი ოთხკუთხი ფორმისა.

„ცხრაკარას ხატი“, „ფაშათციხე“ და „იაჯსრის ხატი“ ქვემო-თიანეთის სალოცავებია. იქ (შუა დაბაში) კიდევ ერთი ხატი მდგარა, მაგრამ იგი რამდენიმე წლის წინათ დაუნგრევიათ და ამჟამად ხატის ნაადგილეზე ნანგრევების კვალიც კი აღარ ჩანს.

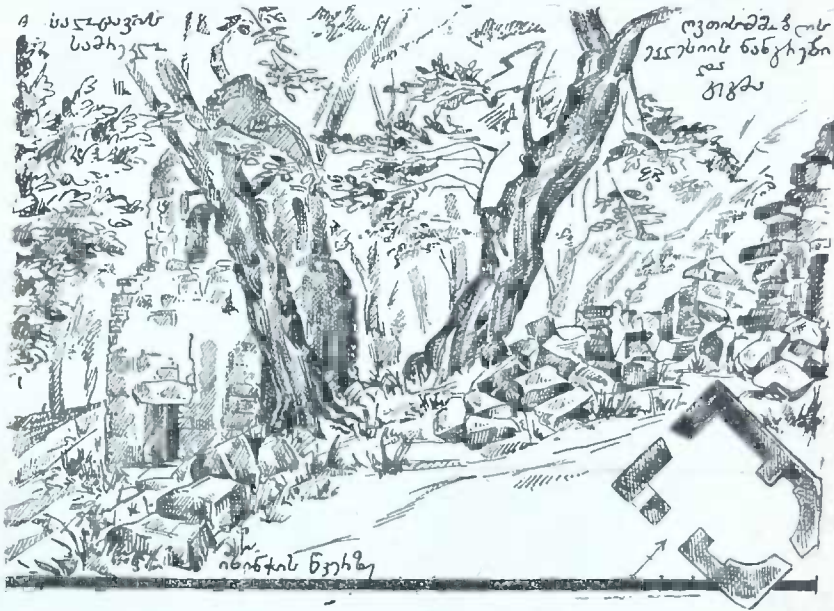

სასართლის
თახჩ

23 ივლისი. იხინჭის ხატისა და დღეობა იხინჭობის შესწავლისას გაირკვა, რომ კოპალეს წარმართული კულტი წმ. გიორგის კულტთან არის შეერთებული და მორწმუნეთა წარმოდგენაშიც იხინჭის გორის წმ. გიორგი და კოპალე გაიგივებულია. მსგავს მოვლენას ჩვენ ვამოწმებთ იხინჭის წმ. გიორგისა და ღვთისმშობლის სალოცავების მიმართაც: იხინჭის წვერზე მოთავსებულ ქრისტიანულ საკულტო ძეგლთა კომპლექსს ღვთისმშობლის სალოცავსაც უწოდებენ და იხინჭის წმ. გიორგის ანუ კოპალეს მთავარ ხატსაც. ხოლო იხინჭის ფერდობზე რომ კოპალეს სალოცავია, ის ამ მთავარი ხატის ნიშაია.

ცნობილი ფაქტია, რომ ძველ საქართველოში წარმართული საკულტო ძეგლების ადგილზე ქრისტიანული სალოცავები იქნა აღმართული (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ. 1941, გვ. 191). მაგრამ, როგორც ირკვევა, პირუტყვ ხდებოდა: ძველი ტრადიციული რწმენით შეპყრობილი მოსახლეობა ქრისტიანულ ძეგლს წარმართულ სალოცავად ნათლავდა. და აი ამ ფაქტის აშკარა ილუსტრაციას წარმოადგენს იხინჭის წმ. გიორგი-კოპალესი და წმ. გიორგი-კოპალე-ღვთისმშობლის ზემომოყვანილი მაგალითები. უნდა ითქვას, რომ ანალოგიური მოვლენები საქართველოს სხვა კუთხეებშიც მრავალია.

ჩვენში მეორე საყურადღებო მოვლენაც მოწმდება. ორი სხვადასხვა უზენაესი არსების, წარმართული „ხატისა“ და ქრისტიანული წმინდანის, შეხვედრა-გაიგივების გარდა, ორი სხვადასხვა წმინდანი (არსებითად: ქრისტიანული სახელწოდებით შემონახული წარმართული ბუნების ღვთაებანი), მარიამი ანუ ღვთისმშობელი და წმ. გიორგი მორწმუნეთა რწმენა-წარმოდგენებსა და წესჩვეულებებში ერთმანეთთან რაღაც, თითქოს ინტიმური, კავშირით არიან დაახლოვებული. ამაზე მიუთითებს თუნდაც ის, რომ, მაგალითად, კახეთში სახელგანთქმული „თეთრი გიორგის“ მთავარი დღესასწაული მაინცდამაინც მარიობას მოდის. შეგვეძლო გვეფიქრა, რომ ეს ვითარება გამოწვეულია ორი სხვადასხვა წმინდანის სახელობის დღესასწაულთა უბრალო შეხვედრით. მაგრამ ეს რომ შემთხვევითი დამთხვევა არ უნდა იყოს, ამას სხვათა შორის ხევსურეთის მაგალითებიც გვიჩვენებს. ხევსურეთში ერთიდაიგივე საკულტო ძეგლი ხშირად ორი წმინდანის (ადგილობრივი ტერმინოლოგიით: „ხატის“ ანუ „ჯვარის“) სახელობისაა. ასე, მაგალითად, არდოტში ღვთისმშობლის ხატის (ჯვარის) „დარბაზი“ ამავე დროს წმ. გიორგის „დარბაზიცაა“, შატილში ღვთისმშობლისა და წმ. გიორგის ხატებს ერთი „საქვაბე“ აქვთ და სხვ. რით აიხსნება ეს მოვლენა? შესაძლებელია აქ უძველესი ტრადიციის ძალა მოქმედებდეს. ვგულისხმობ იმ ტრადიციის ძალას, რომელიც უნდა შემუშავებულიყო ჩვენში იმდევარ წყვილად ღვთაებათა კულტის არსებობის საფუძველზე, როგორც ხმელთაშუაზღვის აუზის უძველესი ხალხების რელიგიებს ახასიათებდა (ძველ ეგვიპტურს ისიდა—ოზირისის, ასურეთ-ბაბილონურს იშტარი—თამუზის, სირიულს კიბელა—ატისის, ძველ ბერძნულს აფროდიტე—ადონისისა და სხვ.).

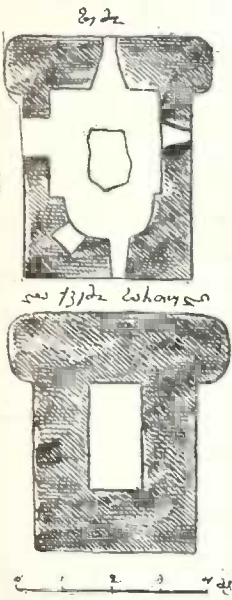
იხინკის წვერის კომპლექსი ქრისტიანული ხასიათის საკულტო ძეგლები-საგან შესდგება: ეკლესია, ორსართულიანი სამლოცველო შენობა და სამრეკლო. პირველ ორ შენობას, ამჟამად ნახევრად მორღვეული ქვის გალავანი აქვს შემოვლებული. შენობები ნაგლეჯი ქვითა და კირითაა ნაგები.

ეკლესია ბაზილიკური ტიპისაა, მეტად დაზიანებული, განსაკუთრებით დასავლეთ ნაწილში. აღმოსავლეთის, დასავლეთისა და სამხრეთის კედლებში სარკმლებია დატანებული, თითო კედელში თითო სარკმელი. კარი დასავლეთით აქვს. შემონახულა ქვის კანკელის ნაშთები. ეკლესია ფრესკოვანი ყოფილა; ფრესკების კვალი აღმოსავლეთის კედელს შერჩენია. იქვეა ასომთავრული წარწერა; იკითხება მხოლოდ: „გვა კო რათა ძლიერება“. ჩრდილოეთის კედელზე მოცემულია სულის მოსახსენებელი წარწერები (აღაპები) აგრეთვე ასომთავრულით შესრულებული. თითოეული წარწერა შავი საღებავის ზოლითაა გამოყოფილი. იკითხება შემდეგი:

- I 1 ან-ნიაშ - ლსა
- 2 ---- ლეს შ ----
- 3 -- რთმ -- რსჯა -- შეშ
- 4 ვსა - [შეონ] დოს
- 5 ღერთმა

- II 1 ----- ა ----- სლისა
- 2 ა --- [შეონდო] (?)
- 3 სღე [რ] თმ [ა]

- III 1 ა - რა - რამა - ახ - მტძესა
- 2 ჯაბშანასა შეო[ნ]დოს ღერ
- 3 თმა იოველთა წყდრიშ
- 4 შვლსა შ [ეონ] დოს ღმერთმა

მეორე სამლოცველო კოშკის მსგავსი ორსართულიანი შენობაა. ქვემო სართული უკარ-სარკმლო, ბნელი ოთახისაგან შესდგება. ქერი შუა ადგილას ოთახუთხედათაა ამოკრილი. ამ გზით პირველი სართული მეორე სართულს უკავშირდება. მეორე სართულიც ერთოთახიანია. ეს ოთახი პატარა სამლოცველოს წარმოადგენს, აღმოსავლეთის კედელში დატანებული საკმაოდ დიდი სარკმლით, რომლის წინ ქვის საკურთხეველი დგას. უფრო პატარა და ვიწრო თითო-თითო სარკმელი სამხრეთისა და დასავლეთის კედლებშია დატანებული. ჩრდილოეთის კედელში პატარა თახჩა და დაბალი კარია. ქერი თაღის მოყვანილობისა და იატაკი ქვისა აქვს. ეს სამლოცველოც ფრესკოვანი ყოფილა; ფრესკების კვალი საკმაოდ მკაფიოდაა შერჩენილი. კოშკში შესვლა მხოლოდ მეორე სარ-

თულიდან შეიძლება, ვინაიდან პირველ სართულს, როგორც აღვნიშნე, კარ-სარკმელი არ აქვს. მეორე სართულში აღიოდნენ კედელზე მიყუდებული ხის კიბის საშუალებით და მეორე სართულიდან პირველშიც ასევე ჩაიოდნენ.

ჩვენ, სამწუხაროდ, ვერ მოვახერხეთ „კოპალეს დედის საფლავად“ მიჩნეული ადგილი ზუსტად დაგვედგინა, ვინაიდან ღვთისმშობლის ანუ იხინჭის წმ. გიორგის მთავარ ხატში არც ერთი ფშაველი არ გვახლდა. ამას წინააღმდეგობა იხინჭობაზე ფშავლები გვიხსნიდნენ—„კოპალეს დედა“ იქ მარხია, სადაც იხინჭის მთაზე, კოპალეს ხატში ნაციხვარი და ეკლესია არისო. უფრო ნიშანდობლივი ცნობები ვერც „კოპალეს დედის საფლავისა“ და ვერც „ნაციხვარის“ შესახებ ვერ მივიღეთ. ხოლო აქ არავითარი „ნაციხვარი“ არ ჩანს. ამიტომ იბადება კითხვა: ხომ არ გულისხმობენ „ნაციხვარისა“ და ეკლესიის სახელით ზემოაღწერილ კოშკს და, მაშასადამე, „კოპალეს დედის საფლავს“ ამ კოშკის ქვემო ბნელ სართულში ხომ არ ათავსებენ?

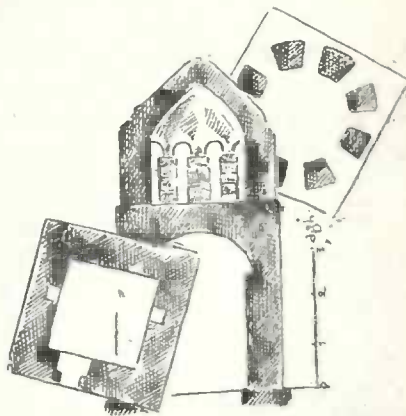
სამრეკლო ორსართულიანი შენობაა. ქვემო სართული წარმოადგენს ოთხკუთხე ფორმის ნაგებობას, რომელსაც თალისებური ქერი და აღმოსავლეთის კედელში დატანებული კარი აქვს. მეორე სართული მრგვალია და შესდგება რვა სვეტისაგან, რომლებზეც გუმბათია დაყრდნობილი.

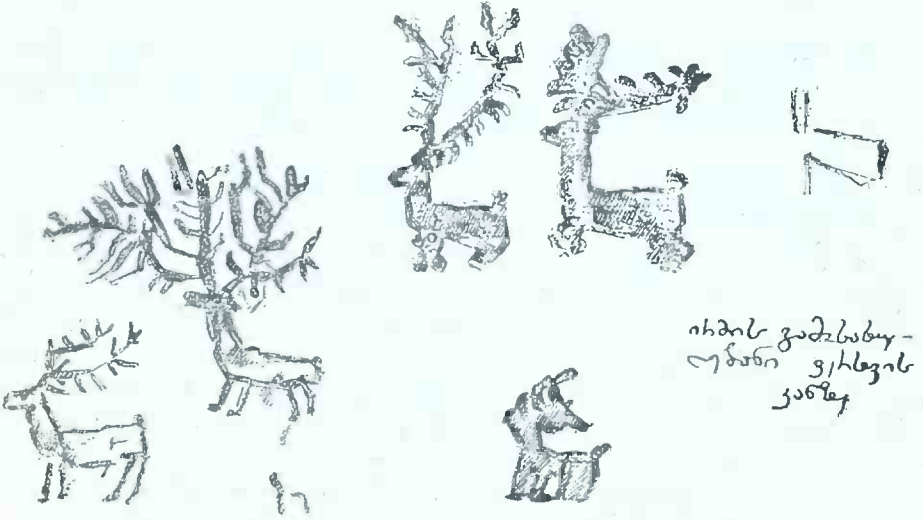
ხატის მიდამო ტყითაა დაფარული. შენობების მახლობელ ხეებზე ჩამოკიდებულია მლოცველთაგან შეწირული მიტკლისა და მარლის ნაჭრები, ბამბის თეთრი ძაფები და სხვა; ერთ ხეზე ქალის გადახუნებული ლურჯი ზედატანი ჰკიდია.

გალაენის ჩრდილო-აღმოსავლეთით უზარმაზარი წიფელის ხეებია, რომლებზეც ხის კანის ამოკვეთის საშუალებით სხვადასხვა ცხოველებია (ირმები, ჯიხვები და მისთანანი) გამოსახული.

ამჟამად ამ ხატში მხოლოდ შობას დღესასწაულობენ. უწინ-კი იხინჭობასაც აქ იხდიდნენ და კურატებს, ცხვრებს, ქაღებსა და სხვა შესაწირავებს აქვე სწირავდნენ. მაგრამ ბოლო ხანებში ამ დღეობის გადახდა იხინჭის მთის ფერდობზე დაუწყიათ. და იმ დროიდან მლოცველები და ჯევისბერები იხინჭის წვერზე მოსალაოცავად მხოლოდ დღეობის დასასრულს ამოდიან ხოლმე.

ნიკოლოზის დროს აქ რუსის ჯარი იდგა, მოგვიტხრობს ჩვენი გამყოლი, მაშინ ერთმა რუსის ჯარისკაცმა ქვაზე ღვთისმშობელი დახატა და ეს „ხატი“ ხალხმა იხინჭის ფერდობზე ჩაიტანაო. უთუოდ ეს ის „ხატია“, რომელიც კოპალეს დარბაზის ე. წ. „სასუფეველში“ ასვენია და რომელსაც ფშავლები „კოპალეს დედას“ უწოდებენ.

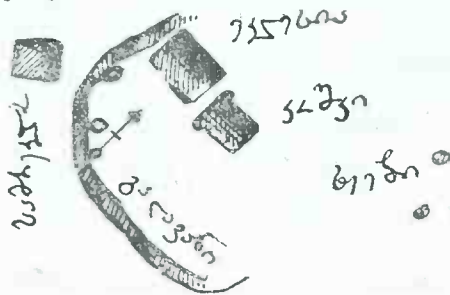

იხმის ვაძახსაყ-
 ოზანი ვახსვის
 კანზე

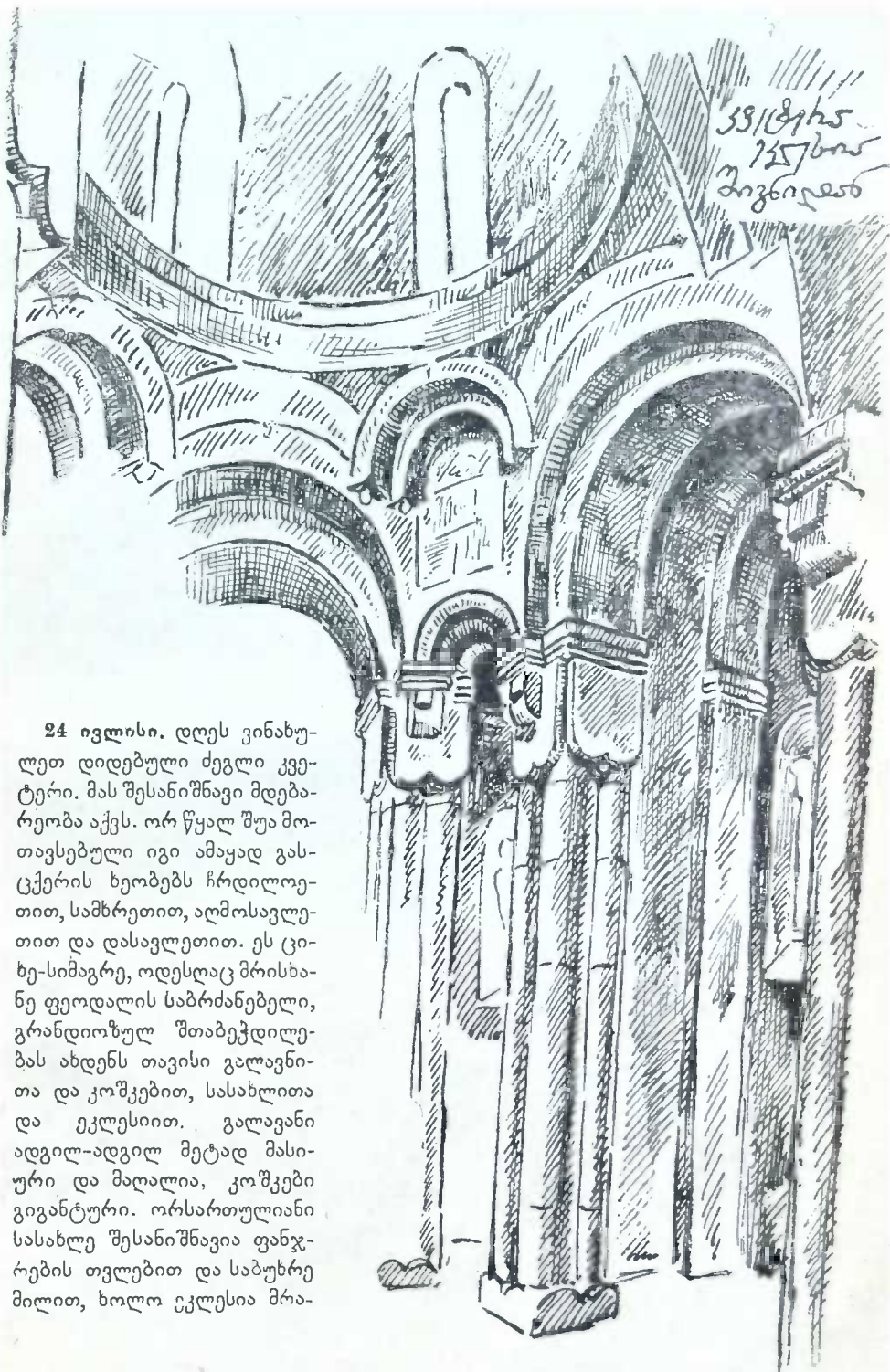
იხინჯის მთიდან მოჩანს მახლობელი სოფლები და მათ შორის ტიღა-
 ნაანი, მამადანები და ჭურჭელაურები. ამ სამი სოფლის ძირეული მოსახლეობა,
 ჩვენი გამყოლის ცნობით, თავის თავს სათათრეთიდან მოსულად სთვლის. სა-
 ქართველოს რომ თათრების ჯარი შემოესია, ჩვენი წინაპრები ამ ჯარს მოჰყო-
 ლიან და შემდეგ აქ დარჩენილან, ქართველების მიწა-წყალზე დასახლებულან
 და მაჰმადიანობა ქრისტიანობაზე გაუცვლიათ.

თვით ჩვენი გამყოლი სოფელ გოჯიანების მოსახლეა. მისი წინაპრები
 მარაბდიდან ყოფილან გადმოსახლებული. გადმოსახლება დიდი ოჯახის გაყო-
 ფის შემდეგ მომხდარა. მარაბდაში რომ ვიყავით 33 სული ერთ ჭერქვეშ ვცხოვ-
 რობდითო. მაშინ მათი სალოცავი ხატი თბილისის ქაშუეთის ეკლესია ყოფილა.

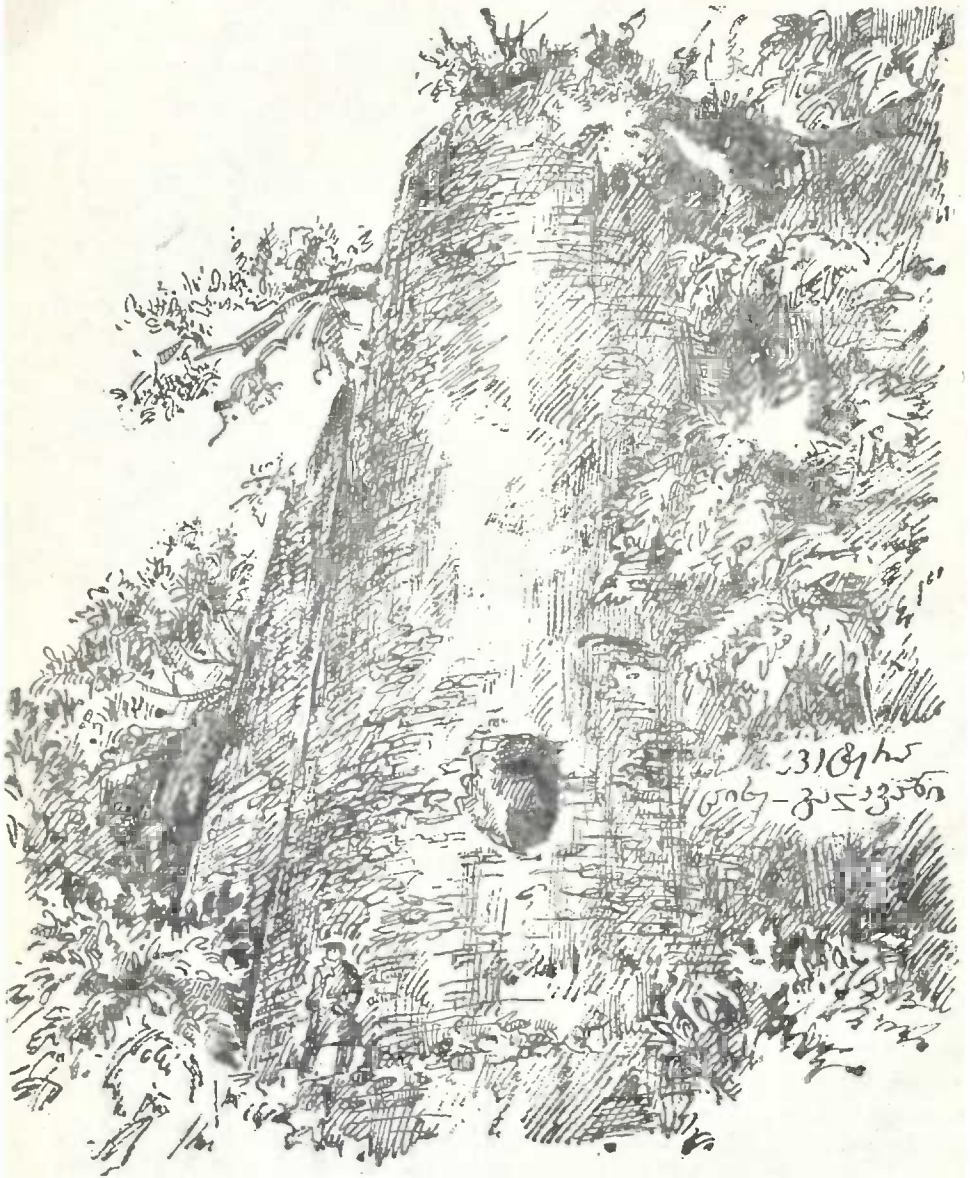
მთბრობელი იცნობს მრავალ სხვა გვარის ხალხსაც, რომელთა წინაპრე-
 ბი ივრის ხეობაში საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან არიან გადმოსახლე-
 ბული. ასეთებია, მაგალითად, ქსნიდან მოსული ქსნელაშვილები, ქართალელი
 ანუ სეთურის გვარისანი და სხვანიო. ქართალელების შესახებ მას სმენია, რომ
 მათი წინაპარი ქართალიდან ჯერ სოფელ ყვარაში ასულა, შემდეგ თიანეთის
 მახლობლად დასახლებულა და ბოლოს, ქართალელები შირაქში გადასულან და
 ამჟამადაც იქ მოსახლეობენო.

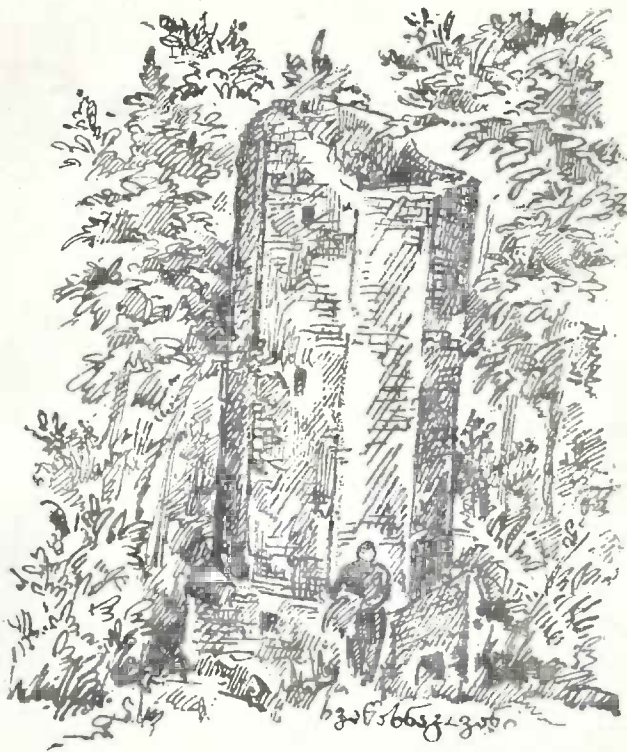
39/8915
12701
პიზიდან

24 ივლისი, დღეს ვინახუ-
ლეთ დიდებული ძეგლი კვე-
ტერი. მას შესანიშნავი მდებარეობა აქვს. ორ წყალ შუა მო-
თავსებული იგი ამაყად გას-
ცქერის ხეობებს ჩრდილოე-
თით, სამხრეთით, აღმოსავლე-
თით და დასავლეთით. ეს ცი-
ხე-სიმაგრე, ოდესღაც მრისხა-
ნე ფეოდალის საბრძანებელი,
გრანდიოზულ შთაბეჭდილე-
ბას ახდენს თავისი გალავნი-
თა და კოშკებით, სასახლითა
და ეკლესიით. გალავანი
ადგილ-ადგილ მეტად მასი-
ური და მაღალია, კოშკები
გიგანტური. ორსართულიანი
სასახლე შესანიშნავია ფანჯ-
რების თვლებით და საბუხრე
მილით, ხოლო ეკლესია მრავ-

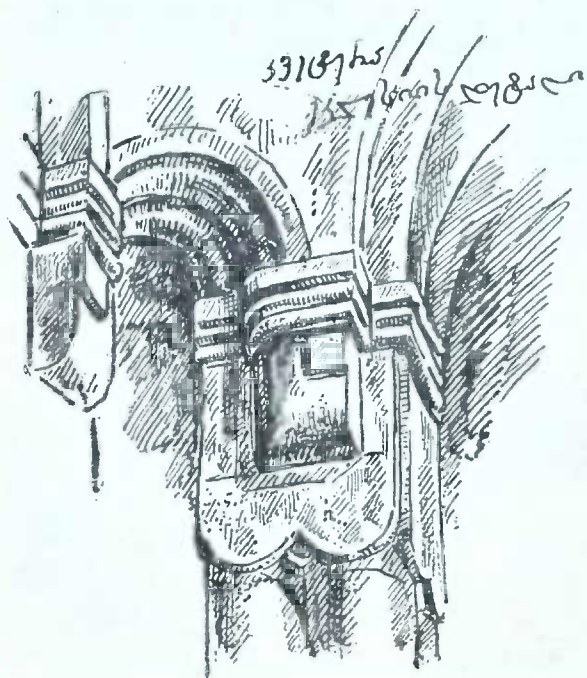
ვალწახნაგოვანი და სტალაქტიტებიანი თაღების სტრუქტურით ქართული ხუროთმოძღვრების იშვიათ ძეგლს წარმოადგენს. კვეტერის ეკლესიაში და მის ნახლობლად ამჟამად არ მოიპოვება წარმართული რელიგიის გადმონაშთები (სხვადასხვა სახის შეწირულებანი თუ სხვა).

ჩანს ფეოდალის პირადი სარგებლობისათვის აგებული საკულტო ძეგლი ზალხის ფართო მასებისათვის დახშული ყოფილა. ამჟამად კვეტერის კომპლექსი, ნანგრევებად ქცეული, დრო-ჟამის გამანადგურებელ გავლენას განიცდის. თუ შასწრაფოდ არ იქნა მიღებული ზომები სასახლე, ქართული სამოქალაქო ხუროთმოძღვრების ეს იშვიათი ძეგლი, მალე სულ დაინგრევა, კოშკებიც დაიქცევა და ეკლესიაც დაირღვევა.

კვეტერიდან გამობრუნებისას ვინახულეთ თიანეთის ქვისმთლელების სა-
ექსპლოატაციო ადგილი ილდაკანში, რომელიც ახმეტა-თიანეთის გზის პირად
მდებარეობს.

კვლავ ქვემო-თიანეთში ვართ, ამით დამთავრდა ჩვენი მოკლევადიანი
ექსპედიცია. დღესვე გზა თბილისისაკენ გვიდევს. სასტუმროს წინ ენიმკი-ს
ავტომანქანა გველის.

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 28.10.1941
ანაწყ. ზ. 7×11 ; ქაღალდის ზ. 70×105
ბეჭდ. ფორმ. რაოდ. 12; სააგტ. ფ. რ. 15
შევკ. № 941; უფ 41731; ტირაჟი 1000

საქართველოს სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა
ა. წერეთლის ქ. № 7